

SVESKE ZA TEORIJU I PRAKSU SAMOUPRAVLJANJA

Jugoslovenski centar za teoriju
i praksu samoupravljanja
EDVARD KARDELJ

Teorijski
i metodološki
aspekti istraživanja razvoja
samoupravnog
socijalističkog
društva

Jugoslavenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja
»Edvard Kardelj« u Ljubljani

Predsjednik savjeta
dr TIHOMIR VLAŠKALIĆ

Direktor Centra
PETER TOŠ

Redakcijski odbor
dr NAJDAN PAŠIĆ — predsjednik redakcije
PETER TOŠ
dr NIKOLA ROT
dr MARTIN VEDRIŠ
dr DRAGOMIR VOJNIC
dr ZDRAVKO MLINAR
dr ANDREJ KIRN
mr NIKO TOŠ
ILIJA GLOBAČNIK — sekretar redakcije

DELAVSKA ENOTNOST
LJUBLJANA

INFORMATOR
ZAGREB

Ljubljana 1980

II 287.001

Sveske za
TEORIJU I PRAKSU SAMOUPRAVLJANJA

Izdavač
JUGOSLOVENSKI CENTAR ZA TEORIJU I PRAKSU SAMOUPRAVLJANJA
»EDVARD KARDELJ« U LJUBLJANI

Nakladnici
DELAVSKA ENOTNOST
(TOZD v CGP Delo)
Ljubljana, Dalmatinova 4, koju predstavlja direktor DUŠAN GAČNIK

i
RO INFORMATOR
OOUR NOVINSKO IZDAVAČKA KUĆA
Zagreb, Masarykova 1,
 koju predstavlja direktor mr ANTE MARJANOVIĆ

Odgovorni urednik
DANILO DOMAJNKO, odgovorni urednik založbe DE

i
IVAN KRŠUL, odgovorni urednik izdavačke djelatnosti RO »Informator«

Oprema korica
SAŠA PÖSCHL, dipl. arh.

Lektura
VESNA ŠVAGUŠA

Grafički urednik
DRAGAN KORKUT

Tisak
RO »INFORMATOR«, OOUR TISKARA »ZAGREB«
Zagreb, Preradovićevea 21

Naklada 5000 primjeraka
Zagreb, 1980.

SADRŽAJ

Peter Toš	
UVOD	7
Todo Kurtović	
UVODNA RIJEČ PRI OTVARANJU NAUČNOG SAVJETOVANJA	11
Stane Dolanc	
MARKSISTIČKA NAUKA I DRUŠTVENA PRAKSA	14
dr Najdan Pašić	
SAMOUPRAVLJANJE I POLITIČKE NAUKE	28
dr Boris Majer	
SAMOUPRAVLJANJE I FILOZOFIJA	
Udeo filozofije u izučavanju razvoja našeg samoupravnog društva	41
dr Dragomir Vojnić	
SAMOUPRAVLJANJE I EKONOMSKE NAUKE	50
dr Nikola Rot	
SAMOUPRAVLJANJE I PSIHOLOGIJA	
Psihološko proučavanje samoupravljanja	70
dr Martin Vedriš	
SAMOUPRAVLJANJE I PRAVO	81
dr Zdravko Mlinar	
SAMOUPRAVLJANJE I SOCIOLOGIJA	
Od osamostaljivanja kao otuđivanja ka osamostaljivanju u udruživanju	94
PROBLEMSKI OKVIR ZA INTERDISCIPLINARNO IZUČAVANJE SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI — PREDLOG	117

12595/87

PETER TOŠ

Uvod

Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj« osnovali su: Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, Savezna konferencija socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Veće Saveza sindikata Jugoslavije, Savet akademija nauka i umetnosti Jugoslavije, Zajednica univerziteta Jugoslavije, Savez republičkih i pokrajinskih samoupravnih interesnih zajednica za naučne delatnosti SFRJ, Privredna komora Jugoslavije i Stalna konferencija gradova i opština Jugoslavije. Konstituisanje Jugoslovenskog centra bilo je obavljeno 27. januara 1980. godine uz potpisivanje Sasamoupravnog sporazuma o osnovama delovanja i zadacima Jugoslovenskog centra. U ovom je aktu kao osnovni zadatak Centra utvrđeno da on treba da podstiče razvoj, afirmaciju i stvaralačku primenu marksističke društvene misli u izgrađivanju socijalističkog samoupravnog društva. Svoj osnovni zadatak Centar će ostvarivati putem iniciranja i organizovanja naučne saradnje između naučno-istraživačkih institucija, koordiniranjem njihovih nastojanja oko produbljivanja teorijskih osnova u istraživanju procesa samoupravnog društvenog preobražaja i prevazilaženja osnovnih idejnih, društveno-ekonomskih i političkih protivrečnosti u društvenom razvoju. U tu će se svrhu u Centru udruživati teorija i praksa socijalističkog samoupravljanja i razvijati međunarodna saradnja na proučavanju samoupravljanja, participacije i radničke kontrole. Dosledno povezivanje teorije i prakse, stvaralački doprinos razvoju marksizma i praktička afirmacija socijalističke misli u Jugoslaviji i svetu karakterišu teoretski i politički rad druga Edvarda Kardelja, suborca i najbližeg saradnika druga Tita, i kao smernice predstavljaju idejno-teoretsku i metodološku platformu za rad Jugoslovenskog centra.

Polazeći od navedenih osnova, glavnina radnih napora u Centru biće usmerena na razvoj i stvaralačku primenu marksističko teorijske društvene misli u izgrađivanju socijalističkog samoupravnog društva; na proučavanje normativnih i stvarnih društvenih odnosa, pojava, kretanja i projekcija; na povezivanje teorije i prakse, dakle na međusobno oplođivanje političkih i društveno-ekonomskih problema razvoja našeg društva sa teorijsko-naučnim saznanjima, rezultatima i predlozima rešenja. Jugoslovenski će centar u cilju ostvarivanja tih zadataka saradivati s institucijama s područja naučnog istraživanja, drugim organizacijama udruženog rada, društveno-političkim organizacijama, zajednicama, komorama i udruženjima koja imaju potrebu i interes da se povezuju u cilju bržeg razvoja socijalističkog samoupravljanja. Centar će doprinositi da se naučna i teorijska saznanja šireg društvenog značaja što brže i neposrednije uključe u procese društvenog odlučivanja, da budu prisutna u procesima prihvatanja političkih odluka, da oplođuju i bogate društvenu praksu i u njoj se potvrđuju te da se aktuelni problemi društvene i političke prakse

koji zahtevaju produbljena naučna i teorijska rešenja pravovremeno uključuju u programe istraživačkih ustanova. Centar će takođe nastupati kao teorijska tribina na kojoj će se u otvorenim raspravama suočavati različiti pogledi, rešenja i alternative.

Iz ovakvih programskih usmerenja proizilaze i osnovne delatnosti Jugoslovenskog centra. Centar će naročito inicirati i obavljati svu potrebnu aktivnost za što širu saradnju i povezivanje naučnika, organizacija i zajednica koje se bave problemima razvoja socijalističkog samoupravnog društva; programski će zasnivati i provoditi koordinaciju u procesu izvođenja pojedinih istraživačkih zadataka; vodit će brigu za što bolje uključivanje nauke u razrešavanje problema samoupravne prakse; zasnovat će problemski specijalizovan, multidisciplinarni informativno-dokumentacioni centar o socijalističkom samoupravljanju; brinut će za proširivanje i kvalitativan razvoj obrazovanja i informisanja o socijalističkom samoupravljanju i brinuti za proširivanje obima i stalan rast kvaliteta izdavačke delatnosti na ovom području u domovini i inostranstvu.

U okviru svoje naučno-istraživačke delatnosti Jugoslovenski je centar početkom 1980. godine organizovao jugoslovensko naučno savetovanje o teoretskim i metodološkim istraživanjima razvoja socijalističkog samoupravnog društva. Pripreme za to savetovanje otpočele su već u jesen 1978. godine, a vršile su se u više pravaca.

Sa ciljem da realizujemo polazno stanovište u proučavanju samoupravljanja potrebno je objediniti sve relativne disciplinarnе vidike društvenih nauka i tek na takvoj osnovi pripremiti problemski okvir savetovanja, pa je Centar organizovao više disciplinarnih okruglih stolova. U 1978. i 1979. godini u Centru su se skupljali naučni radnici s područja politologije, sociologije, ekonomije, psihologije, prava i filozofije. U svojim raspravama za disciplinarnim okruglim stolovima više od 200 učesnika iz svih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina definiralo je brojne probleme koji zaslužuju pažnju u daljem utvrđivanju programa istraživanja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

Disciplinarni okrugli stolovi poslužili su kao osnova za definisanje problemskog okvira savetovanja, koji je izrastao iz multidisciplinarnog objedinjavanja problematike istaknute za okruglim stolovima. Uz saradnju velikog broja naučnih radnika, Saveta za pripremu savetovanja i suorganizatora — Fakulteta za sociologiju, političke nauke i novinarstvo Univerziteta u Ljubljani i Marksističkog centra CK ZK Slovenije, Centar je sazvaо savetovanje. Odziv pozvanih na savetovanje premašio je očekivanja organizatora, a takođe i veliki broj referata i brižljivo pripremljenih diskusija, što Centru omogućava pripremu istraživačkog projekta i zahteva da Centar svoja nastojanja za multidisciplinarnim objedinjavanjem teoretskih rasprava u različitim oblicima produžuje i produbljuje i ubuduće.

Savetovanje je pripremljeno uz pomoć i podršku Saveta Centra kojem je kroz celo razdoblje priprema predsedavaо drug Todo Kurtović, predsednik SK SSRNJ, članovi Saveta Centra bili su: dr Andrej Kirn, dr Miladin Korać, dr Boris Majer, dr Zdravko Mlinar, dr Miroslav Pečujlić, Stane Saksida, dr Božidar Tadić, mr Niko Toš, dr Josip Županov i Peter Toš.

Zbog velikog interesovanja za referate i raspravu na savetovanju, Savet je Jugoslovenskog centra odlučio da u prvim brojevima svezaka Centra objavi referate i sve autorizovane diskusije. Pored prve sveske, u kojoj objavljujemo uvod-

ne reči i referate, i koja će biti izdata i na engleskom jeziku, redakcija je sistematizovala značajnije diskusije s okruglih stolova i sve autorizovane diskusije na savetovanju u sledeće tematske zaokružene celine: Metodološke pretpostavke istraživanja samoupravljanja, Istorijski proces konstituisanja socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa, Izgradnja političkog i pravnog sistema socijalističkog samoupravnog sistema i Ličnost i samoupravno društvo.

U ime Jugoslovenskog centra zahvaljujemo svim učesnicima za njihove rasprave, referentima, članovima i predsedniku Saveta za pripremu savetovanja kao i članovima redakcione komisije na ukazanom poverenju i suradnji koja omogućava da šira jugoslovenska i strana javnost sazna mnoge aktuelne vidike, probleme pa i teoretska i naučna istraživačka nastojanja u razvoju socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

TODO KURTOVIĆ

Uvodna riječ pri otvaranju savjetovanja »Teorijski i metodološki aspekti istraživanja razvoja socijalističkog samoupravnog društva«

I

Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja, kao što je poznato, treba da djeluje kao zajednica koja ujedinjuje interese za naučnim istraživanjima, angažuje stvaralačke snage i u tom smislu vodi široku akciju. U svojoj odgovornosti za afirmaciju teorijskih spoznaja valja da sve više doprinosi da se gradi metod koji će koristiti i nauci i društvenoj akciji u cjelini, da se potpunije vide indikatori društvenih pojava i povezuju teorija i praksa socijalističkog samoupravljanja. Sve će to jačati demokratski dijalog u našem društvu, odnosno, omogućavaće da se razvija i samoupravna teorija i praksa, kao i ideologija radničke klase u samoupravnom socijalističkom društvu. Na toj liniji, pored naučnih istraživanja, Centar teži evidenciji dokumentacije, izdavačkoj delatnosti, i šire će pomogati svima koji tragaju za naučnim istinama u našem društvu, koji vode borbu za afirmaciju socijalističkog samoupravljanja.

Naše je savjetovanje u skladu s ovim težnjama Centra jedna od praktičnih akcija na takvom kursu. Aktivnost Centra pridonijet će afirmaciji našeg iskustva i na svjetskom planu.

Centru stoji na raspolaganju cjelokupno iskustvo našeg društva, veliko djelo izraženo u Programu Saveza komunista Jugoslavije, Ustavu SFRJ, u djelu druga Tita.

II

U svojoj aktivnosti Centar će se trajno oslanjati na misao Edvarda Kardelja, čije ime nosi, a koji je decenijama bio najbliži saradnik druga Tita. Drug je Kardelj cjelokupnim svojim djelom značajno doprinio razvitku socijalističkih odnosa, ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, slobodi i samostalnosti naše zemlje; trajno je povezivao naučni socijalizam i praksu u našim i svjetskim razmjerama. I nauku je stalno podsticao, boreći se za njeno mjesto u društvu, odnosno afirmišući je kao subjektivnu snagu socijalizma. Značajno je doprinio da se međusobno povezuju subjektivne i objektivne težnje u društvu, da se širi prostor za revolucionarne društvene promjene, da se stvaraju uslovi za sreću čovjeka. Stvaralački je utirao put naučnom metodi u rješavanju aktuelnih pitanja našeg društva tako da su Brionske rasprave, na primjer, u velikoj mjeri vezane za njega samog, za njegov demokratski prilaz i stvaralački doprinos. Činio je sve da nauka postane što avangardnija, da se u nas

afirmiše stvaralačka kritika, da se angažuju i sve latentne snage, počev od toga što u društvu označavaju klasna kretanja, ali i sve pozitivno u nacionalnim težnjama.

Bio je realist, ali je uvijek doprinio da se zbivanja sagledaju avangardno, unosio je optimizam, jačao našu poziciju i poziciju progresivnih snaga u svijetu, borio se protiv svake inferiornosti. Veliki su mu bili i misao i ljubav prema našem cjelokupnom djelu, suštinska vjernost idealizma i misli naučnog socijalizma.

Kardelj je pronalazio i hrabrio borce, podržavao ih u teškoćama i pomagao im u razrješavanju nesporazuma. Uvijek je razumio i podržavao ono što je bitno. Bila mu je bitna misao, ali i osnovna polazišta, kao istinskom stvaraocu.

III

Kada je riječ o našem savjetovanju, odnosno kada je riječ o teorijskim i metodološkim aspektima istraživanja razvoja socijalističkog samoupravnog društva, u ovoj fazi nas u prvom redu interesuje dalje stvaralačko, i teorijsko i praktično, razvijanje samoupravljanja, svi društveni i ekonomski aspekti, ali nas u mnogo čemu interesuje i ukidanje birokratskih hijerarhijskih odnosa i svega što teži najamništvu i podaništvu, ukidanje uslova za tehnokratsku ideologiju i birokratski mentalitet, kao i svega što teži grupnosvojinskim odnosima. Potrebno je da sagledamo izvore takvih teorija i ponašanja, ali da znamo koristiti i indikatore, bilo da je u pitanju ponašanje institucija ili određenih ljudi. Liderstvo nas u sadašnjoj fazi nužno i posebno interesuje. Naučna tražanja u svim oblastima, a među njima i u filozofiji, dobro će nam doći; nauka je neophodna našem društvu kao što je neophodna i istinska misao u cjelini i stvaralačka kritika. U nas je to utoliko lakše jer je naša misao na nivou ovog vremena.

Sve će to jačati i praktičnu stranu akcije, vjernost idealima i revolucionarnu strast, razbijati svaku šemu i razvijati naš nedogmatski i stvaralački način razmišljanja i ponašanja. Uslov je za potpuni uspjeh traženje rješenja u društvenoj praksi, u akciji masa, a ne a priori postavljanje na pozicije teorijskih arbitara za sve što se u društvu zbiva. To ne znači da treba potcjenjivati sintezu, što nismo nikada ni činili, o čemu govore mnogobrojna rješenja u našem društvu. Razumije se, nauku to ne dovodi u položaj služenja dnevnim zadacima nekih institucija niti odvajanja od najšire socijalističke prakse, koja nužno mora biti predmet naučnog istraživanja da bi naučna misao mogla doći do konkretne sinteze i zaključaka, odnosno biti novi stvaralački doprinos naučnom socijalizmu.

U nas se stvaraju i razvijaju novi društveni kvaliteti i treba ih učiniti vidljivijim i jasnijim kako bi ih i dnevna akcija hrabrila, podržavala i razvijala. Samoupravni interesi i njihovo rješavanje i zbog toga moraju postati u potpunosti predmetom naše praktične akcije i teorijskih rasprava. Ima dosta aktuelnog u toj oblasti što takođe treba učiniti vidljivijim i jasnijim. Društvena baza, ali i cjelokupno iskustvo društva, daje veliku mogućnost za takva istraživanja.

Svakako, nas interesuje i odnos ličnosti i društva. Koliko nauka doprinosi da smo jedinstveni u gledanju, ona toliko doprinosi i osamostalivanju ličnosti.

Dalji će procesi u tom smislu osamostaljavati ličnost, ali i ujedinjavati društvo. Interesuje nas to i sa stanovišta ljudskih sloboda koje samoupravljanje kao preduslov sa sobom nosi.

Polazeći od toga treba reći da je u nas sve manje objektivnih uslova za ma kakvo opoziciono djelovanje jer za njega postepeno nestaje društvene osnove; takva će djelovanja nestajati i pokazivati se onim što ona jesu: destrukcija.

Nas interesuje i uzročnost izvjesnih pojava u društvu. Na toj će liniji za nas biti od velikog interesa i naučno i javno mnijenje. Za to treba graditi i metod i institucije, pored već postojećih. Sve će to objektivno doprinositi ukidanju prostora za arbitrarnost i voluntarizam. Nauka će sve više djelovati iznutra, u sistemu; samim time razvijaće neposredno samoupravljanje. I idejna borba doprinijeti će da se odbace mnoge teze kao što su, na primjer, teze o klasnim prilazima mimo samoupravljanja i Programa koje u stvari prikrivaju dogmatske prilaze i nisu zasnovane na interesu radničke klase već na socijalna pitanja gledaju izvan sistema. Slične su i teze o »pravom socijalizmu« i »pravoj revoluciji«. Zato nas, pored ostalog, interesuje i sociološka i psihološka strana nekih autokratskih ponašanja u današnje vrijeme, ali i nekih drugih pojava koje u našim uslovima ne koriste čak ni svojim nosiocima. Međutim, te su pojave prisutne.

Interesuje nas i određene karakteristike kao što su inertnost, neinventivna samostalnost, što sve otežava našu praktičnu akciju. Također nas interesuje i mnoga pitanja u odnosu porodica — mjesna zajednica — društvo u cjelini odnosno društvenost, saradnja, solidarnost, društvena strana mnogobrojnih procesa koji se u tom odnosu ispoljavaju i razvijaju.

I pri tome valja početi od činjenice da se mijenjaju uslovi i za ljudske karakteristike i da tu mijenu treba dalje svestrano i organizovano pratiti.

Marksistička nauka i društvena praksa

Odnos između nauke i prakse

U referatu na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije, povodom Programa SKJ Kardelj je, između ostalog, rekao: »... Ljudi utoliko snažnije utiču na društvena kretanja ukoliko dublje saznavaju ono što je u tim kretanjima neizbežno. Komunistički cilj akcije komunista samo zato što oni to žele, već zato što predstavlja neizbežni pravac društvenih kretanja. Onaj ko ne vidi i ne shvata neizbežni pravac kretanja, taj ne može shvatiti ni pojedinačne njegove manifestacije, niti može bitno uticati na društveni razvitak. On se nužno mora naći na repu stihije, a empirizam postaje njegova ideologija.«¹

U nastavku Kardelj kaže: »Mi se, naravno, pridržavamo gledišta da je praksa konačni sudija pravilnosti idejnih i teoretskih postavki. No, to ne znači da se zbog toga odričemo oružja nauke u borbi za društveni napredak i da proglašavamo praktikizam i empirizam vrhuncem političke mudrosti.«²

Govoreći dalje o unutrašnjim protivrečnostima socijalizma i naglašavajući ulogu i odgovornost društvenih snaga, pre svega Saveza komunista, za rešavanje tih protivrečnosti, Kardelj ističe da u tome »jedini definitivni sudija su praksa i istorija.« Ali i dodaje da komunisti moraju zaista smelo na sebe preuzeti društvenu i istorijsku odgovornost, jer »ako to ne bi učinili predali bi socijalizam i društveni napredak na milost i nemilost reakcionarnim ili zaostalim političkim društvenim snagama.«³

Podsetio sam na ove Kardeljeve misli zbog toga što se one u velikoj meri odnose i na sve ostale društvene snage i faktore progresivnog društvenog razvitka koji nose i svoj deo društvene i istorijske odgovornosti za socijalizam i društveni napredak. Tu, razume se, mislim na nauku, posebno na društvene nauke, pogotovo kad je reč o teorijskim i metodološkim istraživanjima razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva, odnosno o istraživanjima samoupravljanja uopšte. Drugim rečima, želim ovde da naglasim da naša društvena teorija i nauka u tom pogledu imaju, s jedne strane, veoma široko područje istraživanja i bogatstvo tema i pitanja za naučno-istraživački rad, a s druge strane, isto kao i Savez komunista i ostali subjekti našeg političkog sistema nose svoj deo odgovornosti ne samo za analizu i rezultate istraživanja samoupravljanja i samoupravne prakse nego i za pravce daljeg razvitka samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa.

¹ Edvard Kardelj, Povodom nacrtu Saveza komunista Jugoslavije, Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije, Kultura, Beograd 1958, str. 148

² Isto, str. 149

³ Isto, str. 173

Jer kako Kardelj kaže: »... Veliki zadatak izgradnje novih društvenih odnosa ne zahteva samo izgradnju snažnije materijalne društvene baze, brži i snažniji razvitak proizvodnih snaga, nego i pronalaženje takvih oblika i metoda upravljanja društvom koji će zaista omogućiti da sve što je pozitivno i progresivno u društvenim kretanjima zaista može da dođe do punog izražaja. ... Na kraju krajeva — naglašava Kardelj — naš zadatak nije izmišljanje nekih idealnih sistema za odnose među ljudima, nego, kao što Marks kaže, 'kri-tičko izučavanje uslova, toka i opštih rezultata stvarnog društvenog kretanja', a na osnovi toga i donošenje odgovarajućih društvenih, političkih i organizacionih mera, koje obezbeđuju najveće moguće progresivne rezultate u datim uslovima...«⁴

Uloga je društvenih nauka u rešavanju ovih zadataka izuzetno značajna, a njihova odgovornost veoma velika.

Savez komunista i naše samoupravno socijalističko društvo uvek su polazili od toga da u procesu izgradnje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa treba da se što potpunije i šire angažuju sve stvaralačke društvene snage.

Dosadašnji rezultati u izgradnji materijalne osnove i samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa u nas potvrđuju da su takva orijentacija i praksa bile ispravne. Dinamičan i svestran razvitak društva ne bi se mogao ostvariti da u njegovoj izgradnji nisu učestvovali svi samoupravno opredeljeni društveni faktori i snage kojima raspolazemo, uključujući tu i nauku, to jest različite vidove naučnoistraživačkog i stručnog rada i stvaralaštva uopšte. Iako danas nije moguće precizno kvantitativno izmeriti praktični značaj, rezultate i uticaj do sada obavljenih naučnih istraživanja, ipak se može pouzdano reći da bi naša društvena praksa, svest ljudi i nivo materijalnog i ukupnog društvenog razvitka bili drukčiji da tih istraživanja nije bilo. Ovo tvrdim nezavisno od toga što je, po mome mišljenju, u praksi katkada bilo neshvatanje uloge, mesta i značaja nauke, s jedne strane, i što nauka ponekad nije imala dovoljno razumevanja i sluha za stvarne potrebe prakse, s druge strane.

Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi i demokratski samoupravni politički sistem, odnosno sistem samoupravne demokratije, pretpostavljaju i omogućavaju snažan razvoj svih oblika društvene nadgradnje koji sa svoje strane utiču na društvenu bazu. Nauka i stručni rad uopšte u svim oblastima ljudskog stvaralaštva nikad nisu bili, a objektivno nisu ni mogli biti, odvojeni i izolovani od svakodnevnih prakse i života ljudi. Na kraju krajeva, rezultati naučnog rada postajali su materijalna snaga i faktor napretka celog društva, ljudske zajednice u celini.

U našem društvu, s obzirom na osnove i uslove na kojima se ono razvija kao i na društvene odnose koje gradi, rezultati naučnog stvaralaštva ne mogu biti odvojeni od života i prakse društvene zajednice, njenih potreba, interesa i ciljeva. Zato kreativne snage našeg društva moraju sve više vršiti funkciju subjekta u borbi za dalji progresivni razvitak na osnovama socijalizma i samoupravljanja, i to ravnopravnog stvaralačkog subjekta koji u svakodnevnom životu otvara perspektive, ukazuje na dugoročne ciljeve razvoja, utire puteve i pravce izgradnje i osmišljava svakodnevnu društvenu praksu, preuzimajući

⁴ Edvard Kardelj, Neki zadaci u oblasti teorije i prakse prava, Problemi naše Socijalističke izgradnje, V. knjiga, Kultura, Beograd, 1964, str. 215

time konkretnu odgovornost za sve što radi. Samo u toj funkciji nauka se može i mora smatrati oruđem i sredstvom celog društva u borbi za njegov socijalistički samoupravni razvoj. Ukratko, nauka mora i dalje u većoj meri nego do sada biti jedan od faktora društva bez kojeg društvo ne može. Onaj ko ne shvata tu zakonitost i pokušava da nauku gura na nekakvu sporednu poziciju u društvu koči progres, usporava razvoj društva, i to u istoj meri kao i onaj ko od nauke želi da stvori takozvanu neutralnu nauku, nauku samu za sebe, odvojenu od društva.

Stvaralačka i odgovorna nauka

Bez aktivne, angažovane i neposredno uključene nauke i znanja uopšte u sve oblasti rada i stvaralaštva, ali istovremeno i odgovorne nauke, naše bi se društvo našlo pod pritiskom stihije, pragmatizma i empirizma itd., što bi moglo ne samo da uspori njegov razvoj nego i da ga odvede na stranputicu. Stoga nauka, istraživački rad, obrazovanje, kultura, kritika, borba mišljenja — jednom rečju svi oblici znanja i kritičke društvene svesti, imaju nezamenljivo mesto u svim oblastima društvenog rada i života. Dalji razvoj i efikasno funkcionisanje samoupravljanja i ostvarivanje odlučujućeg položaja radnog čoveka u svim oblastima i na svim nivoima udruženog, odnosno društvenog rada uopšte, moraju se zasnivati na naučnim saznanjima i primeni tih saznanja u praksi. Danas raznovrsni oblici znanja sve više postaju neposredna materijalna unutrašnja snaga društva u njegovom razvoju, odnosno uslov društvenog napretka. Samoupravljanje kao jedna od najdubljih revolucionarnih promena savremenog sveta zahteva svestrano obrazovanu i odgovornu stvaralačku ličnost. Otuda se kao uslov ostvarivanja samoupravljanja, pored ostalog, javlja potreba stalnog sticanja novih i usavršavanja već stečenih znanja, a to je istovremeno i uslov za dalji napredak nauke, pretpostavka za njeno širenje.

Zato nauka i stručno znanje uopšte i društvena praksa u svim oblastima moraju ići zajedno. S tim u vezi Kardelj je takođe isticao da i nauka mora tražiti praksu, a ne samo praksa nauku. On kaže: »Odgovornim organima naše društvene prakse potrebna je radi njihove orijentacije u svakodnevnoj tekućoj politici — pored parcijalnih ili dugoročnih programa naučnog istraživanja — i kontinuirana saradnja s naukom i stručnim službama. S druge strane, i sama nauka, bez žive, svakodnevne povezanosti s praksom mora da se nađe u praznom prostoru i onda počinje da se suviše bavi proučavanjem literature i apstraktnim špekulacijama, a premalo realnim činjenicama.«⁵

Ovde posebno ukazujem na reči *kontinuirana saradnja* i reči *realnim činjenicama*, jer u praksi našeg društva, odnosno u njegovom svakodnevnom životu i u odnosima između nauke i različitih oblasti društvenog rada, upravo nedostaju odgovarajući oblici te stalne organizovane stvaralačke međusobne povezanosti nauke i društvene prakse. Ne može se tvrditi da povezanosti i saradnje uopšte nema. Takva tvrdnja bila bi netačna, jer se celokupni dosadašnji razvoj našeg društva zasnivao na određenoj uzajamnoj saradnji i povezanosti nauke i prakse, odnosno na naučnim dostignućima i rezultatima naučnoistraživačkih saznanja u svim oblastima društvenog rada i života. Da tako nije bilo naše društvo ne bi napredovalo, ne bi postiglo onaj stepen razvoja koji je postiglo.

⁵ *Edvard Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Izdavački centar Komunist, Beograd 1973, II. izdanje, str. 197*

Međutim, za dalji samoupravni socijalistički razvoj društva, posebno za uspešan razvoj njegovog samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog sistema, neophodna je sistematska, na višem nivou organizovana, radna i funkcionalna saradnja nauke i samoupravne društvene prakse. Pod samoupravnom društvenom praksom podrazumevam svakodnevni život i rad svih organa i institucija celokupnog sistema, uključujući tu i ceo postupak pripremanja i donošenja društvenih odluka u svim oblastima i na svim nivoima odlučivanja, od osnovne organizacije udruženog rada do Skupštine SFRJ.

Odnos između politike i nauke

Želim ovde da podsetim na određene Kardeljeve stavove o odnosu nauke i politike. Kardelj o tome kaže: »Po svojoj suštini i krajnjim konsekvencama, politika je pre svega odlučivanje ljudi o društvenoj akciji.« Na ovu Kardeljevu misao podsećam zato što u nas u praksi još uvek ima ne samo neshvatanja i nerazumevanja nego i pokušaja i nastojanja, čak i tvrdnji sa pretenzijama na naučnost, da su politika i nauka međusobno principijelno suprotstavljene i konfrontirane kategorije, da zato ne mogu zajedno, ili ako mogu onda je to u najboljem slučaju nekakav kompromis, i to na račun nauke. Otuda se ne baš retko može čuti da politika ne može biti naučno fundirana, odnosno da se »čista« nauka i politika isključuju. U tom smislu neki sve što se ne uklapa u okvir te takozvane »čiste« nauke proglašavaju naučno irelevantnim. Na taj način neretko značajna i vredna teorijska i naučna ostvarenja pokušavaju da diskvalifikuju, omalovaže, obezvrede ih.

Međutim, iz Kardeljevog poimanja politike i nauke i njihovih međusobnih odnosa jasno je da ove tvrdnje nemaju ništa zajedničkog ni s progresivnom politikom, a još manje s pravom naukom. Ako je politika odlučivanje o društvenoj akciji, a to ne treba dokazivati, onda nema smisla dokazivati ni potrebu da i nauka bude najneposrednije angažovana u tom odlučivanju. Naravno, postavlja se pitanje kako, na koji način.

U traženju odgovora na to pitanje polazimo opet od Kardeljeve postavke da nauka mora da se bavi realnim odnosima, to jest živom praksom, a ne apstrakcijama i špekulacijama. Predmet naučnih istraživanja i analiza treba da bude stvarni život radnih ljudi u udruženom radu i razvoj samoupravnog društva u celini, sve ono što se zbiva u društvenoj praksi.

U bliskoj prošlosti događalo se, a i danas se događa, da praksa u razvijanju samoupravljanja ide ispred društvenih nauka. Nauka je prilično dugo zamenarivala ceo kompleks istraživanja puteva i uslova socijalističkog samoupravljanja. Prenebregavanje stvarnosti jugoslovenskog socijalizma u našim društvenim naukama značilo je negaciju same nauke, odnosno njeno otuđenje od vlastitih izvora naučnih saznanja. Takvo je stanje prevaziđeno, ali je zadatak svih subjektivnih snaga, Saveza komunista, Socijalističkog saveza i drugih, i dakako nauke same, da se ne zadovolje time. Nauka mora, zajedno sa ostalim subjektivnim snagama, da se »baci« u život, u praksu, u promenu trenutnog radi izgrađivanja boljeg. Nauka mora znati da će ponekad biti i poražena, da će morati odstupiti za korak, bilo zbog toga što i ona — kao sve subjektivne snage — može pogrešiti, bilo zbog toga što će je na to naterati trenutni odnos snaga nepovoljan za nju. Ali će zato upornom borbom, dubokom naučnom argumentacijom, proverom svojih saznanja u praksi, stići dva ili tri koraka dalje od onog mesta s kojeg je pošla. Ona jednostavno mora ponekad

da preuzme rizik odgovornosti na sebe, boreći se za uvažavanje svojih saznanja, a ne da to prepušta drugima — bilo politici bilo tehnobirokratskim strukturama ili kome drugom.

Pojednostavljeno govoreći, naučnoj pažnji ne bi smela da izmakne ni jedna činjenica, događaj ili pojava iz rada i života samoupravnih organa u organizacijama udruženog rada; delegatskih skupština i drugih delegatskih tela, kao i svih ostalih institucija celog našeg sistema, pa i Saveza komunista; Socijalističkog saveza kao masovne političke organizacije, samoupravne tribine i baze političkog sistema; sindikata, omladine, društvenih organizacija, samoupravnih interesnih zajednica, itd. To je jedna strana ili jedan aspekt neposrednog angažovanja nauke u procesu odlučivanja o društvenoj akciji, odnosno to je samo pola puta ka potpunom angažovanju nauke u društvenim zbivanjima. Dobro sagledane i analizirane činjenice i zaključci sami za sebe ne znače ništa ako ostaju neiskorišteni, ako se dalji rad organa i funkcionisanje sistema ne korriguju na osnovu toga. Zato se saznanja do kojih je nauka došla moraju učiniti dostupnim praksi, a praksa mora biti spremna da ih prihvati. Ta su praksa, ukratko rečeno, delegatske skupštine, svi samoupravni organi, Savez komunista i njegovi forumi, to jest rad, život i funkcionisanje celokupnog našeg sistema.

Metodologija proučavanja samoupravljanja

Bitno pitanje naučnoistraživačkog rada i uopšte izučavanja samoupravljanja jeste metodologija toga izučavanja. Jasno je da za naše nauke, ne samo društvene, iako je ovde pre svega reč o njima, ne postoji drugi metod do marksistički naučni metod. Osim toga, istraživanje i izučavanje samoupravnih socijalističkih odnosa, odnosno samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema, nije i ne može biti zadatak samo pojedinih naučnih disciplina, samo određenih naučnih institucija ili pak određenog dela naučnih kadrova, bez obzira koliko njihovi programi bili sveobuhvatni. Interdisciplinarni pristup omogućava celovitije naučno istraživanje, pa time i dobijanje rezultata i saznanja koji otvaraju nove perspektive u razvoju društva. To, međutim, ne podrazumeva da interdisciplinarni princip sam po sebi u tom pogledu daje odgovarajuće dovoljne rezultate. Poznato je, da je i kod interdisciplinarnih istraživanja i kod naučnih uopštavanja na toj osnovi najbitniji program i sadržaj u svim fazama naučnog rada. Bitno je šta se i sa kojeg aspekta istražuje, koji su ciljevi istraživanja. Kardelj je govoreći o marksističkom naučnom metodu jednom prilikom rekao da je njegova bitna karakteristika u tome da se pre svega istražuje ono što se radilo i što se radi, pa tek ono što se govori ili što se govorilo.

Samoupravljanje je specifičan oblik organizacije društva i specifičan način života ljudi koji duboko utiče na celokupnu strukturu ličnosti čoveka, odnosno svih radnih ljudi i građana-samoupravljača. U uslovima i odnosima samoupravljanja menja se svest, sistem vrednosti, životni ciljevi, moral, motivacije ljudi i drugo. Vidovi su promena u ličnosti čoveka brojni, složeni, pa je upravo zbog toga neophodno veće angažovanje svih naučnih disciplina čiji je naučni interes usmeren ka čoveku kao pojedincu. Sve su te promene u neposrednoj vezi s realnim razvojem socijalističkog samoupravljanja u našem društvu, a to traži i odgovarajuću orijentaciju određenih naučnih disciplina kao što su psihologija, sociologija i druge, i njihovo uključivanje u istraživanje samoupravljanja.

Da bi se ove nauke i dalje razvijale kao marksističke treba da se zasnivaju na Marksovim teorijsko-metodološkim principima i naučnim kategorijama, a

istovremeno se moraju okrenuti procesima naše socijalističke revolucije i našoj socijalističkoj savremenosti i budućnosti. Sociologija, politikologija, kulturologija i ostale nove naučne discipline, zajedno sa onim »starim«, dokazuju da su shvatanja po kojima je socijalističko društvo postiglo vrhunac svog razvoja nedijalektička, da vode u stagnaciju. Zato će svesna usmerenost tih mladih naučnih disciplina u proučavanju onih odnosa koji izražavaju nove sadržaje i nove oblike društvenog života rezultirati originalnim naučnim rezultatima.

Nužnost povezivanja društvenih nauka s drugim naučnim disciplinama

Samoupravljanje nikako nije i ne može biti predmet naučnog istraživanja samo društvenih nauka, nego i takozvanih egzaktnih naučnih disciplina. Jedan od velikih istorijskih zadataka socijalizma, a time i našeg socijalističkog samoupravnog društva, jeste borba za prevazilaženje podvojenosti, to jest suprotnosti, između umnog i fizičkog rada. Rešavanje ovog zadatka bitna je pretpostavka daljeg razvoja samoupravljanja. U tom pogledu neophodno je angažovanje svih društvenih nauka, ali ne samo društvenih. Ne treba zaboraviti da prirodne nauke u procesu prevazilaženja podvojenosti rada imaju izuzetan značaj i u mnogim aspektima odlučujuću ulogu. Samo u naučno-istraživačkoj sprezi svih naučnih disciplina može se postići rezultat, mogu se steći saznanja koja će doprinosti bržem uspešnom razvitku društva, odnosno daljem razvoju samoupravljanja.

Da podsetim još na jedno područje. Danas je naše društvo već dostiglo takav stepen materijalnog razvoja koji se može pretvoriti u svoju suprotnost ako ne budemo brižljivo čuvali sredinu u kojoj živimo i ako ne budemo vodili računa o zaštiti prirodne čovekove okoline i radne sredine. Kad je reč o zaštiti čovekove okoline, nikako ne smemo izgubiti iz vida čoveka i njegovu celovitu zaštitu. To može da se postigne samo onda kad radni čovek ovlada uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada. Briga o prirodi jedan je od bitnih uslova našeg razvoja i istovremeno briga za buduća pokoljenja. Zaštita je čovekove okoline nesumnjivo jedno od područja interdisciplinarnih istraživanja gde spajanje prirodnih i društvenih nauka može veoma uspešno da dođe do izražaja. To se pre svega odnosi na pitanja prostorskog planiranja, urbanizma, izgradnje velikih hidroenergetskih sistema, sprečavanje zagađivanja vazduha i drugo. Samoupravno bi društvo moralo u tom pogledu stalno da brine i da nastoji da organizovano ostvaruje sklad i ravnotežu između čoveka i njegovih potreba i prirode koja je izvor i uslov zadovoljavanja tih potreba.

Kritička i odgovorna nauka

Naša nauka uvek je imala, a i danas mora imati, kritički stav i odnos u istraživanju svega što se zbiva u živoj samoupravnoj društvenoj praksi. Samo takav odnos nauke prema praksi može doneti rezultate koji su potrebni društvu i obezbediti njeno učešće i uticaj, kako na dugoročna društvena kretanja tako i na konkretnu sadržinu i oblike demokratskih samoupravnih odnosa. Apologetika i pragmatizam nikad nisu obezbeđivali napredak i dalji razvoj niti su bili poluge napretka društva. Naša nauka pogotovo danas ne može da bude apologetska jer je naše društvo u svakom pogledu razvijenije i bogatije i društveni odnosi se sve više zasnivaju i razvijaju na osnovama udruženog rada i samoupravne demokratije.

Naša iskustva ubedljivo potvrđuju da kritički odnos nauke prema praksi nije isto što i negiranje samoupravnog društvenog sistema, destruktivna kritika svega postojećeg. Stoga kritički odnos nauke prema društvenoj praksi treba da bude i maksimalno odgovoran, stvaralački, jer samo takvim odnosom nauka sama sebi u punoj meri obezbeđuje položaj istinske stvaralačke snage društva. U tom smislu, nije dovoljno da, na primer, naša marksistička nauka »samo iznese određenu kritičku analizu i svoje stavove, mada je i to potrebno, nego mora upravo u saradnji s praksom da preuzima i odgovornosti za rešenja i da time proverava osnovanost svojih sopstvenih postavki«⁶ i istinitost rezultata do kojih je došla. To otvara mogućnosti nauci da, polazeći od potreba, ciljeva i interesa socijalističkog samoupravnog društva, proverava i sebe samu.

S druge strane, naše društvo nikad nije moglo da prihvati onu nauku koja je bila samo kabinetna, odvojena od života i prakse društva, od svakodnevnih problema i teškoća radnih ljudi, to jest nije moglo da prihvati takozvanu profesorsku nauku, kako je Kardelj naziva. Socijalističko je samoupravno društvo složen društveni organizam, pa se i odnos nauke prema njemu ne može zasnivati na statičkim doktrinama i šemama. Istinska naučna i stvaralačka delatnost jeste ona delatnost koja menja, unapređuje rad i čovekov svet. Istinska je nauka, dakle, revolucionarna. Proces i odnose u sistemu socijalističkog samoupravljanja nemoguće je proučavati samo sa pozicije čiste, sebi dovoljne, takozvane neutralne nauke.

Društvene su nauke uvek nosile pečat klasnih interesa, pa tako i danas marksistička nauka u socijalističkom samoupravnom društvu treba da polazi od osnovnog interesa — interesa udruženog rada i samoupravljanja, a to znači od interesa radnog čoveka, radničke klase. Samo nauka koja je okrenuta pre svega tom interesu može ostvarivati svoju istinsku revolucionarnu ulogu.

Nauka je sastavni deo udruženeog rada

Nužnost što čvršćeg integrisanja udruženog rada i nauke i njihova uzajamna povezanost nije i ne može biti kratkoročna društvena, a još manje samo politička akcija. Ona je danas posledica rastućeg udela i značaja naučnoistraživačkog rada u procesu društvene proizvodnje i društvenog razvoja uopšte. Naučno-tehnička i tehnološka revolucija u osnovi je proces koji podstiče socijalistički preobražaj društva, koji iziskuje i potvrđuje nužnost društvenog napretka i demokratije. Zato razvoj nauke i tehnike ne samo što radikalno povećava proizvodnu moć ljudskog rada nego i objektivno ubrzava proces podruživanja sredstava za proizvodnju i vodi ka prevazilaženju privatnog raspolaganja društvenim kapitalom. Isto tako, povezanost nauke i proizvodnog rada, a time i ukupnog društvenog rada, reprodukuje se s napretkom proizvodnih snaga na sve višem nivou. Raste, s jedne strane, mogućnost i potreba za širom primenom nauke u proizvodnji, čime se, s druge strane, proširuje materijalna i kadrovska osnova za njen dalji i brži rast i razvoj.

Intenziviranje privrednog razvoja, potreba za povećanjem produktivnosti individualnog, zajedničkog i opšteg društvenog rada, čine povezivanje nauke i proizvodnog rada jednom od bitnih pretpostavki za dalji razvoj socijalistič-

⁶ Edvard Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Izdavački centar Komunist, Beograd 1978, II. izdanje, str. 197

kog samoupravnog društva. Način, oblici i mogućnosti povezivanja nauke s udruženim radom moraju se stoga zasnivati na procesu razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, na jedinstvenom procesu udruživanja rada i sredstava. Nauka, drugim rečima, nužno postaje sastavni deo udruženog rada.

Naše je društvo dostiglo takav stepen napretka koji zahteva i omogućava i dalji razvoj i širu primenu nauke u svim oblastima društvenog rada. Orijentacija na puko prenošenje tuđih rezultata, podražavanje tuđih rešenja, itd., vode ka ograničavanju društveno-ekonomske osnove razvoja, tehnološkoj zavisnosti od inostranstva i neefikasnom uključivanju u međunarodnu podelu rada.

Naša su idejno-politička opredeljenja u pogledu društveno-ekonomskog razvoja jasna: odnosi u udruženom radu moraju i stvarno postati osnova svih razvojnih ciljeva našeg društva, a njegove potrebe i interesi — vladajući interesi društva. Da bismo postigli uspehe potrebno je da u naredni srednjoročni plan ugradimo sve bitne elemente koji će obezbediti dugoročnu ekonomsku stabilizaciju zemlje i dalje razvijanje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Drug je Tito u novogodišnjoj poruci posebno naglasio da u tome treba da se osigura odlučujuća uloga udruženog rada i aktivno učešće nauke. Put i sredstvo za ostvarenje toga cilja dalje je razvijanje i jačanje materijalne i uopšte ekonomske snage udruženog rada i obezbeđivanje odlučujuće reči radnog čoveka u svim pravcima i na svim nivoima udruživanja dohotka i dohodovnog povezivanja, odnosno radnikovo ovladavanje celinom procesa društvene reprodukcije.

Ubrzani privredni i društveni razvoj naše zemlje, praćen procesom intenzivnog uvođenja nove tehnike i tehnologije zahtevao je i zahteva stvaranje brojnih naučno-istraživačkih centara i institucija, odgovarajuće visokostručne i naučne radnike. No, i ovde ne možemo u potpunosti biti zadovoljni s onim što smo postigli, a to se pre svega odnosi na broj naučno-istraživačkog kadra u neposrednoj, materijalnoj proizvodnji. Osim toga, ovde se još može mnogo učiniti na neposrednom povezivanju nauke, odnosno velikih naučnih institucija i organizacija sa naučno-istraživačkim, stručnim i razvojnim službama u organizacijama udruženog rada. Nauka je dužna ne samo verbalno da podržava i »brani« novatorstvo i racionalizatorstvo u materijalnoj proizvodnji i drugim delatnostima nego i neposredno da pomaže ljude i njihova ostvarenja te vrste tako što će svestrano izučiti njihove pronalaskе i dati svoj stručni i naučni sud o njima, a zatim tražiti i njihovu primenu. Uveren sam da za takav odnos nauke, a i drugih subjekata društva, prema ovom obliku stvaralaštva, nije prepreka to što možda nedostaje neki propis ili što treba promeniti neku odredbu u postojećem Zakonu o patentima.

Nauka i razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja

Posebno je područje angažovanja nauke i drugih stvaralačkih subjekata društva oblast funkcionisanja i daljeg razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. To se odnosi pre svega na dogradnju i dosledno funkcionisanje delegatskog sistema, sistema informisanja, osposobljavanja stručnih službi, itd.

Osim toga, naša društvena akcija, a u okviru nje nauka i ostale stvaralačke snage, obrazovanje, kultura itd., doista treba doslednije i šire da rade na raz-

vijanju samoupravljačke kulture i na obrazovanju naših radnih ljudi. Treba oživotvoriti Marksovu ideju i naći prava rešenja za spajanje rada i obrazovanja, jer do sada tu nismo postigli veće rezultate. Naravno, ne može se od svakog radnog čoveka tražiti da bude naučnik ili profesor, ali u samoupravnom društvu znanje samoupravljača uslov je da bi oni zaista mogli da vrše svoje odgovorne društvene funkcije.

Ukoliko delegat u skupštini pri rešavanju određenog pitanja ima u vidu ne samo konkretan interes pojedinca ili uže zajednice nego i dugoročni interes društva i perspektivu razvoja cele zajednice, ukoliko svaki samoupravljač bude bolje mogao i znao da sagledava kako konkretne tako i dugoročne interese, utoliko će snaga samoupravljanja sve više postajati odlučujući činilac u svim oblastima rada i života društva. Pri tome, naravno, treba obezbediti uslove da delegati zaista upoznaju problematiku o kojoj odlučuju, da je razumeju i shvate, da znaju da u zajednici kao što je naša postoji ne samo jedan (njegov) interes nego i interesi drugih, i da su *svesno* spremni na konstruktivan, naučno fundiran i odgovoran dijalog i traženje rešenja tamo gde se ti interesi sukobljavaju. I tu nauka može učiniti mnogo pod uslovom da se ne povodi za nekim trenutnim, parcijalnim interesima, kao što je slučaj sa utvrđivanjem kriterija o nerazvijenosti republika i pokrajina gde je osam instituta dalo osam različitih »naučnih« stavova.

Daljnje mogućnosti angažovanja naše nauke

Potrebno je upozoriti i na još neke primere i mogućnosti neposrednog doprinosa nauke u rešavanju pojedinih pitanja iz samoupravne prakse. Mogućnosti angažovanja naše nauke i potrebe društva da se idejno, teorijski i praktično-politički izuče i objasne svi oblici svojine — društvene, privatne i lične, kao i brojna pitanja s tim u vezi, veoma su velike i više nego nužne. Još uvek traju diskusije o ulozi ličnog rada sredstvima u privatnoj svojini, o ulozi zanatstva, o tzv. maloj privredi, o ulozi ugovornih organizacija udruženog rada, zatim diskusije, odnosno ideološko i političko »nadmetanje« o angažovanju individualnih sredstava u izgradnji društvenih stanova, itd. U svim tim diskusijama i traženjima rešenja za ova i brojna druga pitanja naša nauka nije dovoljno učestvovala ili uopće nije učestvovala, te do sada nije dala svoje stavove.

Za političku ekonomiju socijalizma vanredno je važno otkrivanje i objašnjavanje osnovnih protivrečnosti s kojima se suočava novo socijalističko samoupravno društvo i njegovi privredni subjekti, kao i društveni subjekti uopšte. Ona ujedno treba da doprinosi razvoju takvih društvenih odnosa i mehanizama koji će omogućiti progres uz te protivrečnosti. Reč je o dugoročnim procesima koje sada nazivamo sistemom udruženog rada i koji će omogućiti samoupravnu integraciju rada i društvenog kapitala, što ujedno znači i suštinu odumiranja države i formiranje novih društvenih institucija.

Uloga političke ekonomije socijalizma

Upravo zbog svega toga, na području političke ekonomije socijalizma potrebna je i izrada, odnosno dograđivanje, nove naučne aparature koja će omogućavati iskazivanje kako svega novog što sada postoji, tako i onog što će tek doći daljim razvojem naše stvarnosti.

To se najviše vidi kada je reč o opredeljivanju ekonomske i društvene suštine pojmova društvene svojine i dohotka, jer je to osnova za razumevanje integracije rada i društvenog kapitala kao uslova za istinsko i istorijsko oslobađanje rada i radnog čoveka. Takva integracija moguća je samo pod neposrednom kontrolom radnika u društveno-ekonomskom jedinstvu živog i minulog rada. Minuli rad, kao jedna od najvažnijih društveno-ekonomskih kategorija koja je osnovni uslov za živi rad radnika, u nas još uvek nije dovoljno proučen, a pre svega nije primenjen u našoj društvenoj praksi. Politička ekonomija socijalizma, socijalističkog samoupravljanja, mora sama definisati te nove kategorije, mora naći rešenja za njihovu primenu, budući da u današnjem svetu nema nikakvih uzora.

Isto važi i za samoupravno društveno planiranje, vanredno važnu novu kategoriju političke ekonomije socijalizma. Planiranje nije monopol države kao aparata vlasti nego ekonomsko i demokratsko pravo i obaveza čoveka koji radi i živi u sistemu samoupravnog udruženog rada — a to zasad postoji samo u Jugoslaviji.

Pomenuo bih još jedan aspekt političke ekonomije socijalizma koji je još uvek nedovoljno proučavan. Socijalizam je istorijski nosilac ukidanja ekonomske neravnopravnosti nacija. Samoupravni odnosi u našoj zajednici podrazumevaju društveno-političku i ekonomsku samostalnost svake nacije, kao i to da joj je obezbeđena sloboda u izgrađivanju osnova za razvoj vlastite kulture i civilizacije.

Reč je o celom kompleksu društveno-ekonomskih, pravnih i političkih odnosa u kojima su ljudi-radnici povezani u udruženom radu na osnovi zajedničkih sredstava za proizvodnju. U tim odnosima dohodak postaje ekonomski izraz društvenog vlasništva jer ne izražava samo individualni radni doprinos jedinog radnika, odnosno organizacije udruženog rada, nego i ukupni društveni rad. Upravo se zato politička ekonomija socijalizma, u izgrađivanju same sebe, mora povezivati s pravom, politologijom, psihologijom i drugim naukama, ako želi da odgovori na sva ta složena pitanja.

Posebno bih ukazao na neophodnost izučavanja međunarodnih dimenzija samoupravnih procesa, odnosno istraživanja svih, i elementarnih i razvijenijih samoupravnih oblika u zapadnim i socijalističkim zemljama i u zemljama u razvoju, koji izražavaju rastuću svest čovečanstva o tome da su proizvodni odnosi, njegove težnje i zahtevi za afirmaciju ličnosti u slobodi i demokratiji — u suštini težnje za samoupravljanjem. Praćenje i izučavanje tih procesa značajno je i za istraživanja samoupravljanja u nas.

Značaj i zadaci samoupravnog prava i naše savremene historiografije

Socijalistički samoupravni društveni odnosi traže visoko razvijenu, perfektu organizovanost svih sfera društvenog života, odnosno društva kao celine. Reč je, razume se, o jednoj novoj organizaciji društva koja se zasniva na bitno drukčijim osnovama, za razliku od svih drugih sistema društvene organizacije. U takvom društvu i pravni sistem, to jest pravno regulisanje te organizacije i njenog funkcionisanja, bitno je drukčiji od klasičnog, građanskog sistema. Potreban nam je samoupravno-društveni sistem regulisanja društvenih odnosa i organizacije, drukčiji oblici i forme akata i normi. Samoupravni sporazumi i društveni dogovori oblik su i put za prevazilaženje starog klasič-

nog pravnog sistema. Međutim, pravna teorija i pravna nauka treba da nastoje da daju potpunije odgovore na pitanja prirode, karaktera i uloge ovih institucija u našem pravnom sistemu.

Naš pravni sistem, odnosno svi njegovi aspekti, moraju biti realni izraz samoupravnih društvenih odnosa u proizvodnji i društveno-ekonomskoj bazi društva. Za stalno dograđivanje i dalji razvoj takvog sistema kao i za njegovo efikasno funkcionisanje, izuzetan značaj imaju stvaralački doprinos pravne teorije i nauke, kao i pravna praksa.

Podsetio bih da u mnogim oblastima društvenog života još ima starih, klasičnih normi, u koje se pokušava »ugurati« nova sadržina, a to predstavlja anarhizam i prouzrokuje mnoge teškoće u praksi. Osim toga, mnoge pravne i samoupravne norme su komplikovano, nejasno i neprecizno formulisane, pa su radnom čoveku-samoupravljaču nedovoljno razumljive i nedostupne. Drugim rečima, s jedne strane postoji hiperprodukcija normi, regulative uopšte, ima nepotrebnih propisa itd., a s druge strane, ipak nedostaju određena odgovarajuća rešenja za nove odnose. Nedostaje kodifikacija samoupravnog prava pa se ljudi teško snalaze, ne mogu jasno da vide svoja prava, obaveze i odgovornosti. Sve to komplikuje i otežava ostvarivanje samoupravljanja, kako u udruženom radu tako i u društvu u celini.

Za našu današnju i sutrašnju praksu, odnosno za dalji razvoj društva, naša bi historiografija morala dublje izučavati istoriju, pogotovo noviju istoriju naših naroda i narodnosti koja nije samo riznica iskustava nego i izvorna osnova i jasan dokaz kontinuiteta naše revolucije, izgradnje i razvoja zemlje, strategije Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije čija se revolucionarna snaga uvek zasnivala na snazi širokih narodnih masa. Dublje i svestranije izučavanje karaktera naše revolucije pretpostavka je za sagledavanje osnova i izvornih načela na kojima počivaju principijelnost, doslednost i otvorenost naše politike u svim fazama razvoja našeg društva. Ukratko, dublja istraživanja društveno-istorijskih uslova u kojima se rađala i razvijala naša socijalistička samoupravna misao može dati odgovor i na mnoga danas aktuelna naučna i politička pitanja.

Klasna determiniranost nauke

Za Savez komunista Jugoslavije teorija i praksa samo su dve nerazdvojne strane istog procesa revolucionarnog i socijalističkog samoupravnog stvaranja i preobražaja društva. On se u tom pogledu dosledno rukovodi principom da je oslobađanje rada, odnosno obezbeđivanje vladajućeg položaja i uloge radničke klase i svih radnih ljudi, ključno pitanje njegove revolucionarne strategije i prakse. No, Savez se komunista u tome ne može postavljati kao nekakav arbitar, iznad naučnih istina, niti određivati zadatke nauci. Stoga, on i nije jedini nosilac i pokretač revolucionarnog samoupravnog preobražaja našeg društva niti jedini njegov stvaralački faktor, što je na Jedanaestom kongresu jasno rečeno i zaključeno. Ali to nikako ne znači da komunisti, koji su najoštriji i najveći kritičari sopstvene prakse, nisu imali, ili da i danas nemaju, kritički odnos prema nauci.

Savez je komunista uvek polazio od toga da nauka ne može biti sredstvo opravdanja dnevno-političkih interesa niti pokriće za svaku političku akciju, nego da treba da bude nezavisna od mnogih, a pogotovo parcijalnih političkih shvatanja i u užem smislu shvaćenih ideoloških postavki. O tome je Kardelj

takođe pisao: »Nauka — kaže Kardelj — dakako, ne treba da bude sluškinja određenoj političkoj praksi ili određenim vladajućim ideološkim shvatanjima. Ona sama sebi postavlja zadatke i ciljeve, na osnovu potreba i zadataka koje otkrivaju živa društvena praksa, realne ljudske mogućnosti datog vremena i razvoj same nauke. Ali ona ne treba samo da tumači već i da menja stvari, odnosno da doprinosi njihovom menjanju. U tom smislu istinska društvena nauka ne može biti drukčija nego usmerena na dalji razvitak socijalističkog društva, pa se zato neminovno i povezuje s najnaprednijim socijalističkim težnjama u društvenoj praksi. Prema tome, i faktička — svesna ili nesvesna — progresivna ideološka usmerenost, bitan je element u razvoju nauke.«⁷

U vezi s tim, Kardelj je dalje govorio: »... koliko god treba smatrati štetnim i neodrživim shvatanje koje društvenu uslovljenost nauke tumači kao potrebu za njenom zavisnošću od date političke konstelacije — makar i u okviru socijalističke države — toliko je neodrživa i tendencija ka takvozvanoj »neutralizaciji« društvenih nauka. U toj oblasti »neutralizacija« nije ništa drugo nego zatvaranje nauke u sfere apstraktnih spekulacija i oduzimanje cilja i zadatka naučnim istraživanjima. Bez takvog cilja i zadataka naučno istraživanje je slepo, neminovno osuđeno na neuspeh.«⁸

Savez komunista Jugoslavije isto se tako stalno zalaže da se što je moguće više oslobode stvaralačke snage u nauci, za stvarnu slobodu stvaralaštva u nauci i umetnosti. Ali Savez je komunista takođe bio, i uvek će biti, protiv dogmatizma, pragmatizma, empirizma, kao što će biti i protiv jalovih spekulacija i verbalizma, protiv konstrukcija koje u ime apstraktne slobode, u stvari, ukidaju slobodu stvaralaštva.

Teorijsko bogaćenje marksizma

Radnički pokret u Jugoslaviji i Savez komunista imaju bogatu tradiciju u primeni revolucionarne teorije Marksa, Engelsa i Lenjina u praksi. Dosledna primena tekovina revolucionarne teorije Marksa, Engelsa i Lenjina bio je i ostao naš put i pravac. Uvek smo polazili od toga da se marksizam nije završio klasicima marksizma i lenjinizma nego da ga je nužno, polazeći od konkretnih društveno-istorijskih uslova, stalno dalje razvijati i obogaćivati, to jest razvijati njegov revolucionarni stvaralački duh i njegovu sadržinu. Ako igde treba tražiti istorijski značaj Tita, Kardelja i celog rukovodstva KPJ, onda ga treba tražiti u tome što su ne samo marksističkom metodologijom pristupili stvaranju i izgradnji strategije i taktike KPJ u predratnom periodu, u ratnim uslovima i u posleratnoj izgradnji našeg socijalističkog društva — u skladu sa uslovima u kojima su radnička klasa i njena Partija živeli i delovali — nego što su marksizam obogatili novim teorijskim saznanjima, i to u oblasti uloge države i partije, u oblasti rešavanja nacionalnog pitanja, internacionalizma, suštine proizvodnih odnosa i položaja radnog čoveka, itd., i što su, ono što su neki nazivali »eksperimentom«, a to je samoupravljanje, nalazili u praksi, u životu naše revolucije od njenog početka.

Ta su saznanja danas snažno oružje u rukama naše radničke klase, što joj omogućava da daje odgovore i sve neposrednije učestvuje u rešavanju svih

⁷ Edvard Kardelj, O ulozi društvenih nauka u daljoj izgradnji našeg društva. Problemi naše socijalističke izgradnje, VII. knjiga, Beograd, 1968, str. 21

⁸ Isto, str. 24

društvenih pitanja, i da zajedno sa drugim snagama kreativne moći traži i iznalaži rešenja i izlaze iz društvenih protivrečnosti. Zato se uporno zalažemo da nauka uvek bude istinski subjekat u borbi za praksu sutrašnjeg dana, da bude poluga materijalnog napretka i dalje izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa, demokratije, humanizma i slobode. Zato za Savez komunista marksizam nije filozofija o nekom idealnom društvu, nego naučna teorija socijalizma i idejno revolucionarno — i kako je Marks govorio — duhovno oružje radničke klase.

Marksistička nauka nije nikad živela u apstraktnom svetu za sebe, nije se potvrđivala ili odbacivala sama po sebi, nego uvek u konkretnim zbivanjima i odnosima koji se izražavaju u društvenoj praksi. Marksizam i uopšte revolucionarna teorija socijalizma bili su onoliko materijalna snaga koliko su ovladali svešću radničke klase i bili motorna snaga akcije, koliko su osvetljavali puteve napretka. I zato savremeni marksizam ne može biti nauka zatvorena u uske krugove naučnika.

Marksizam je teorija revolucije. Ali on nije samo teorija političkog prevrata, nego i preobražaja celog materijalnog i duhovnog čovekovog sveta. Prema tome, i sve društvene nauke čine sastavni deo marksističke teorije. U tom pogledu naša marksistička filozofska misao — iako ne uvek i u celini — snažno je uticala i delovala na preobražaj našeg društva svojom nedogmatskom i stvaralačkom sadržinom. Oslobođena ideoloških doktrinarnih šema, naša savremena marksistička filozofska misao danas ima još šire polje delatnosti u istraživanju zakonitosti kretanja našeg društva na svim tačkama i linijama njegovog razvojnog puta. Marksističko filozofsko osmišljavanje samoupravljanja kao globalnog, višedimenzionalnog sistema, u kojem radnička klasa i radni čovek sve više od objekta postaje stvarni subjekt oslobođen otuđenih sila — izuzetno je značajno. Da podsetim samo da je naš ustavni sistem prvi put u istoriji regulisao odnose među ljudima, a ne između države i ljudi kao njenih podanika, a to omogućava da radnička klasa postane istorijski subjekt. To je područje gde filozofska misao može postati »stvarnost« u svom najrevolucionarnijem smislu, gde može da da veoma značajan teorijski i naučni doprinos pre svega kroz osvetljavanje samoupravljanja kao dubokog revolucionarnog procesa i široke prakse.

Vodeće načelo teoretskog i naučno-istraživačkog rada

Pred filozofijom, kao i pred drugim društvenim naukama, danas takođe stoji zadatak dubljeg osmišljavanja bića socijalizma, i to pre svega njegovih suštinskih obeležja i razvojnih puteva, kritičke analize i sinteze savremenih društvenih procesa u njegovom razvoju, ali i svih drugih procesa i kretanja savremenog sveta.

Filozofija je po svojoj prirodi pozvana da se svojom stvaralačkom suštinom snažno suprotstavi pritisku dogmatizma i pragmatizma, hipertrofiji ideologije, itd., koji su danas prisutni u ideološkoj nadgradnji na širem planu. Najbolji putokaz i prava suština da bi se prevazišle razne ideološke i teorijske konstrukcije, a u okviru toga i metodologija i pristup koji se primenjuje, Marksove su reči da »sve misterije koje teoriju navode na misticizam nalaze svoje racionalno rešenje u ljudskoj praksi i u stvaranju te prakse.«⁹

⁹ *Fridrih Engels*, Ludvig Foerbah i kraj klasične nemačke filozofije, *Karl Marks*, Teze o Frojerbahu, Kultura, Beograd, 1950, str. 57

Misao iz Manifesta Komunističke partije da »teorijski stavovi komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koja je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljivač sveta« nego da su oni opšti izraz »istorijskog kretanja koje se vrši pred našim očima«,¹⁰ imaju trajnu vrednost. To treba da bude i naše rukovodeće načelo u teorijskom i naučno-istraživačkom radu uopšte.

Kao avangarda radničke klase, komunisti se moraju i dalje boriti za razvoj teorijske i naučne misli u praksi socijalističkog samoupravljanja i sve većeg demokratskog i humanističkog preobražaja društvenih odnosa i materijalnog progresa. Marks je pisao: »Razvitak nauke — tj. onog najsolidnijeg oblika bogatstva koji je i proizvod i proizvođač bogatstva — bio je sam dovoljan da razloži te zajednice (društvene o. p.). Ali *razvitak nauke*, toga idealnog i u istima praktičnog bogatstva, samo je jedna strana, jedan oblik u kojem se pojavljuje *razvitak ljudskih proizvodnih snaga*, tj. razvitak bogatstva.«¹¹ Nauka, dakle, kao što kaže Marks, treba da bude »najsolidniji oblik bogatstva« i u socijalističkom samoupravnom društvu, njegova revolucionarna tekovina.

Problemi slobode i demokratije, prava i obaveza, stihije i svesti, borbe mišljenja, kritike i odgovornosti, nisu neki apstraktni teorijski problemi političke i naučne nadgradnje, nego veoma konkretna pitanja socijalističke samoupravne izgradnje i položaja čoveka u društvu. Zato se zalažemo da se nauka sveobuhvatno i stvaralački uključujući u sistem demokratskog i odgovornog samoupravljanja radničke klase i radnih ljudi. Naučni radnici moraju biti svesni činjenice da naučna delatnost postaje odgovorna i moralna tek onda kada izražava najprogressivnije interese, odnosno kretanje društva na putu ka oslobađanju rada i čoveka. Prema tome, kad je reč o samoupravljanju, i s tim u vezi, o ostvarenju Marksove misli da je čovek utoliko slobodniji ukoliko više ima znanja, to jest ukoliko je bolje naoružan naukom, moramo polaziti od onoga što je drug Tito rekao na Jedanaestom kongresu SKJ da je »veoma važno da se shvati da mi u našem socijalističkom samoupravnom društvu razvijamo nauku kao moć udruženih radnika, a ne kao sredstvo nekih sila otuđenih od njih«.

¹⁰ *Karl Marx—Friedrich Engels*, Manifest komunističke partije i drugi programski spisi, »Svjetlost«, Izdavačko preduzeće Sarajevo, 1973, str. 34

¹¹ *Karl Marx, Friedrich Engels*, Osnovi kritike političke ekonomije, Dela, tom 19, Prosveta, Beograd, str. 365

Dr NAJDAN PAŠIĆ

Samoupravljanje i političke nauke

Ovaj elaborat o problemima kompleksnog izučavanja i istraživanja samoupravljanja u Jugoslaviji s politikološkog stanovišta i o međusobnoj povezanosti razvoja političkih nauka i samoupravne prakse načinjen je za potrebe Jugoslovenskog centra za samoupravljanje u Ljubljani i treba da posluži kao jedan od referata na naučnom skupu koji Centar organizuje sa ciljem da se zasnuje istraživački makro-projekat za interdisciplinarno proučavanje samoupravljanja. U razradi elaborata korišćeni su, pored ostalog, neki referati s Trećeg kongresa politikologa Jugoslavije, januara 1978. godine i naročito rasprava na politikološkom okruglom stolu koji je, u nizu sličnih naučnih konsultacija i skupova, organizovao Jugoslovenski centar za samoupravljanje u Ljubljani, decembra 1978. godine.

I.

Opšti osvrt na razvoj političkih nauka i politikološko izučavanje samoupravljanja

Teorijsko i naučno izučavanje i osmišljavanje zakonitosti klasne borbe i političkih fenomena uopšte, spajanje revolucionarne prakse i njenih neposrednih ideoloških izraza s najprogresivnijom naučnom mišlju išlo je u korak sa procesom korenite demokratske transformacije političkog sistema na samoupravnim osnovama. Razvoj samoupravljanja i razvoj političkih nauka u socijalističkoj Jugoslaviji stoje u odnosu tesne korelacije i međusobne uslovljenosti.

Proces izgradnje samoupravno-demokratskih oblika odlučivanja i upravljanja u svim sferama društvenog rada i života — njegove dimenzije, njegove rastuće potrebe i njegove sopstvene protivrečnosti i teškoće — utisnuli su osnovni pečat svim fazama razvoja marksističke političke nauke u nas tokom proteklih decenija.

Pravo merilo onoga što je postignuto ne mogu biti same činjenice koje se odnose na uvođenje političkih nauka u red organizovanih i priznatih naučnih disciplina s odgovarajućim akademskim statusom, na broj pedagoških i naučno istraživačkih institucija na kojima se ove nauke predaju i sistematski razvijaju, na sve obimniju domaću i stranu literaturu koja se objavljuje iz ove oblasti, na brojne naučne skupove sa politikološkom problematikom, na broj kadrova koji su stekli i stiču visokoškolsko obrazovanje iz raznih oblasti političkih nauka — mada su ove činjenice (i same za sebe uzete) vrlo impresivne i nesumnjivo relevantne. Od toga je još značajnije da je teorijsko-politička misao jedne relativno male zemlje koja je vekovima živela po strani i na periferiji osnovnih tokova svetske naučne misli napravila još malobrojne ali značajne i originalne prodore u one oblasti saznanja o zakonitostima i revolucionarnim

mogućnostima savremene prelazne epohe koje zaokupljaju najnapredniju društveno-teorijsku misao u savremenom svetu.

Emperijsku osnovu i izuzetno snažan ideološki impuls razvoju političke teorije davala je i daje revolucionarna praksa — široko zasnovani proces društvenog oslobođenja rada u kome, već u prvim fazama, okoštale forme klasne organizacije društva (svojinski monopol i birokratsko-tehnokratska dominacija) počinju da se ruše i da ustupaju mesto socijalističkim oblicima društvene organizacije u kojima čovek u udruženom radu postaje gospodar društvenih uslova svoje egzistencije i u tom smislu postaje stvarno slobodan.

Upravo taj revolucionarni proces (prožet dubokim protivrečnostima ali i konkretnim ostvarenjima) — a ne u sebe zatvoreno »intelektualno stvaralaštvo« sapeto uskim okvirima akademskih naučnih disciplina — bio je rodno mesto teorije samoupravljanja kojom se naša društveno-naučna misao uključila u avangardne tokove napredne društvene teorije današnjeg vremena.

Razume se da su izuzetno značajni pojedinačni rezultati, koje je na našem tlu dao spoj marksističke teorije i revolucionarne prakse, vršili snažan povratni uticaj na stanje i razvoj društvenih i političkih nauka u celini. Međutim, iako jak i podsticajan, taj uticaj nije bio dovoljan da se preko noći nadoknade mnoge decenije zaostajanja u razvoju društvenih nauka i da se odmah uhvati korak sa rastućim potrebama našeg društva čiji se svesno usmeravani razvoj mogao obezbediti jedino ugrađivanjem naučne vizije i saznanja u ceo proces upravljanja društvenim poslovima.

Samoupravno opredeljenje u razvoju zemlje, formulisano kao jasan i odlučan stav Saveza komunista, značilo je u isto vreme i konačan raskid sa sterilnim, u sebe zatvorenim etatističkim dogmatizmom. Sledeći logiku svog unutrašnjeg razvoja, naša zemlja se široko otvorila za međunarodnu idejnu komunikaciju na svim poljima pa i na polju društvenih nauka.

U klimi sve slobodnije razmene ljudi i ideja, brzo je rasla sposobnost naše nauke za ravnopravan međunarodni dijalog i saradnju — utoliko plodniji i podsticajniji ukoliko je društveno-naučna misao kod nas nalazila čvršće uporište u iskustvima i saznanjima crpljenim iz sve bogatije jedinstvene prakse socijalističko-samoupravne revolucije u društveno-ekonomskim i političkim odnosima koja se odigravala u našoj zemlji.

Kao i na drugim područjima međunarodnih odnosa ni na polju međunarodne naučne saradnje ne postoje — razume se — nikakvi idilični odnosi niti je ravnopravnost učesnika a priori obezbeđena i garantovana. Ogromne razlike u pogledu opšte društveno-ekonomske i kulturne razvijenosti, raspoloživih institucionalnih i kadrovskih potencijala i naučno-kulturne tradicije vuku u pravcu neravnopravnih odnosa i u sferi međunarodne saradnje i dovode, smerano ili nesmerano, do odnosa ideološko-kulturne dominacije, odnosno epigonske podređenosti i pasivnog, nekritičkog podržavanja.

I društvene nauke u našoj zemlji — naročito političke nauke kao posebno osetljivo područje ideološkog života — bile su izložene pritiscima ove vrste i trpele različite uticaje. Međutim, negativne posledice ovih pojava nisu nikada dobile takve razmere da bi bili dovodeni u pitanje ukupni pozitivni rezultati sve šire, sadržajnije i razgranatije međunarodne naučne saradnje. Jugoslavija se u tu saradnju uključuje utoliko ravnopravnije i uspešnije ukoliko se sama naša naučna misao više oslanja na rezultate našeg sopstvenog društvenog kretanja i razvija aktivan i kritički odnos prema vladajućim idejnim strujanjima u savremenom svetu.

U ranijim fazama razvoja, naročito krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, bio je uočljiv jak uticaj pozitivističkog empirizma. Kao vid reakcije na apstraktnu, deduktivnu i spekulativnu dogmatsku orijentaciju, empiricistički je pravac vodio često u drugu krajnost — k jednostranom precenjivanju značaja nekih metoda i tehnika empirijskih istraživanja (masovnih anketa, intervjuua itd.), bez dovoljno preciziranih i jasnih teorijskih koordinata i koncepta.

Ova su početna lutanja već uglavnom savladana. Empiričkih je istraživanja doduše manje i po broju i po širini obuhvata (što je uslovljeno i oskudicom materijalnih sredstava), ali su istraživanja koja se vrše po pravilu bolje teorijski *fundirana* i osmišljena sa stanovišta marksističke teorije i njene primene na otvorene probleme našeg društvenog razvoja (istraživanje delegatskog sistema i drugi slični poduhvati).

Nama tek predstoji temeljna kritika vulgarnog empirizma u politikološkim istraživanjima: s jedne strane potpunije razotkrivanje klasne suštine i društveno-političkih implikacija empirizma i njegove formalne ideološke neutralnosti zasnovane na pozitivističkom objektivizmu i, s druge strane, kritičko ispitivanje i korišćenje empirijskih metodoloških postupaka i tehnika koje nesumnjivo imaju svoju vrednost u sklopu teorijski solidno zasnovanih istraživanja društveno-političke stvarnosti.

Druga snažna struja građanske politikologije čiji se uticaj osećao i kod nas jeste savremeni funkcionalizam u svojim raznim varijantama, i starim i novim izdanjima. Usredsređen na posmatranje svih političkih procesa, aktivnosti i institucija sa stanovišta njihove uloge u održavanju i reprodukovanju postojećeg društvenog sistema, to jest sa stanovišta društvenog status quo-a, funkcionalizam kao razvijen teorijski koncept najpotpunije i najkompleksnije izražava stanovište socijalnog konzervativizma u raznim tipovima savremenog društva.

Osnovne ideje i čitav misaoni sklop funkcionalizma izražavaju verno ideološke potrebe onih društvenih situacija u kojima se izlaz iz zaostrenih protivrečnosti traži u stvaranju ogromnih birokratskih upravljačkih aparata koji te protivrečnosti ne razrešavaju već prigušuju. Nepostojeći sklad u društvenim odnosima i funkcionisanju postojećeg načina proizvodnje zamenjuje se i nadomešta funkcionalnom konstrukcijom i otuđenom racionalnošću birokratske strukture upravljanja i vladanja — to jest logikom i skladom formalnih institucija i aparata.

Birokratska logika rešavanja društvenih problema ona je ideološka osnova koja najbolje odgovara funkcionalizmu. Idejno čedo visokorazvijenog kapitalističkog društva — funkcionalizam je našao puteve i oblike svoje infiltracije u svim savremenim društvenim sistemima u kojima birokratija ima snažne društvene pozicije — prema tome i u sistemima državno-svojinskog monopola. Snažne primese funkcionalizma mogu se otkriti i u nekim interpretacijama sistema socijalističke samoupravne demokratije kod nas. Shvatanje socijalističke samoupravne demokratije kao završenog i zatvorenog sistema formalnih institucija znači u suštini svesno ili nesvesno prihvatanje antisamoupravne, funkcionalističke interpretacije socijalizma. Marksistička kritika funkcionalizma koju su pokrenuli neki naši časopisi i koja je dobila i oblik posebnih monografskih studija, ima, dakle, veoma aktuelno značenje i značaj i sigurno će se nastaviti.

Za razvoj marksističke političke nauke od iste je važnosti i kritički odnos i razgraničenje prema novo-levičarstvu markuzijanskog smera kao i prema drugim anti-institucionalno anarhističkim strujama i pravicima. I novo-levičarstvo proizvod je birokratske superinstitucionalizacije — ekstremna negativna reakcija na sistem obezličanja i neslobode koji proizilazi iz totalitarne birokratske kontrole nad svim vidovima čovekove društvene egzistencije. Bez dubljih predstava o korenima postojećeg stanja i dezorijentisan u pogledu snaga i sredstava da se to stanje menja, ovaj vid bunta protiv postojećeg poretka pre je izraz nemoćnog ogorčenja i ličnog očaja mase dezorijentisanih pojedinaца i degradiranih društvenih grupa, nego realna istorijska snaga revolucionarnog prevrata. Faktički besperspektivan i štetan za interese organizovane borbe radničke klase i tamo gde je ponikao, novolevičarski pseudo-radikalizam ima još manje opravdanja i društvenog smisla tamo gde je borba za društveno oslobodjenje rada kao pravi izvor svih ljudskih sloboda već prenetu na teren praktične društvene akcije miliona radnih ljudi, neposredno uključenih u proces izgradnje celovitog sistema samoupravnih društvenih odnosa.

Mada u periodu od nekoliko godina snažno prisutan i uticajan i kod nas, novo-levičarski apstraktno-humanistički radikalizam predstavljao je, moglo bi se reći, »dečiju bolest« naših političkih nauka, koju su ove, uglavnom već uspešno, prebolele.

II.

Objektivni uslovi i problemi političkog istraživanja samoupravljanja

Naša politička nauka ostaje na neki način trajno razapeta između velikih šansi koje pruža originalna i vrlo bogata revolucionarna praksa i iskustvo i stalnih opasnosti koje donosi pritisak političkog pragmatizma i akademski konzervativizam.

Ostalom, i čitava istorija razvoja političke teorije, političke nauke, pokazuje da se ova naučna grana uvek, od antičke Grčke pa do naših dana, nalazila u posebno delikatnom i protivrečnom položaju. Stalna je težnja čoveka da upozna prirodu onih sila koje vladaju njegovom sudbinom, ali je ta težnja uvek sputana zahtevima i potrebama konkretnih sistema vlasti i upravljanja. Svaki sistem vlasti i upravljanja vodi grčevitu borbu za svoju legitimizaciju, za stvaranje jedne vrste ideološke osnove kojom se pravda i učvršćuje njegova egzistencija.

Otuda stalni pritisak ideoloških potreba svakog postojećeg sistema vlasti na političku nauku, težnja da se politička nauka pretvori u direktnu sluškinju politike, odnosno njenih dnevnih potreba.

Žan-Žak Ruso s razlogom je govorio: »Niko nije toliko jak da bi uvek bio gospodar ako ne bi znao kako da pretvori silu u pravo i pokoravanje u dužnosti.«¹ Otuda stalni pokušaji da se politička nauka pretvori upravo u instrument pretvaranja sile u pravo i pokoravanja u dužnost, tj. u neku intelektualnu disciplinu koja će da služi pravdanju postojećeg stanja stvari, postojećeg sistema vlasti ili nekog drugog koji je u interesu neke klase u nadiranju koja se bori za svoj sistem vlasti.

¹ Žan-Žak Ruso: Društveni ugovor, Prosveta, Izdavačko preduzeće Srbije, Beograd, 1949, str. 11.

I sam je Ruso, uostalom, svojom teorijom »opšte volje« dao idejnu podlogu legitimnosti sistema buržoaske parlamentarne demokratije.

Ali, kada je reč o političkoj nauci kod nas, tri momenta naročito mnogo utiču na njen specifičan položaj.

Prvo, izučavajući našu društvenu i političku stvarnost nalazimo se na terenu istorijski novih pojava i zato se u posebno oštrom vidu postavlja pitanje kategorijalnog aparata kojim pristupamo izučavanju tih pojava. Koliko su naši metodološki i drugi instrumenti adekvatni s obzirom na novu prirodu pojava koje se nalaze pred nama, koje treba osvetliti i razumeti?

Drugi momenat jeste da je reč o društvu koje teži da svesno usmerava svoje kretanje prema određenim unapred definisanim ciljevima, prema jednom programu društvenog razvoja. Da bi se približilo tim postavljenim ciljevima, da bi usmerilo svoj razvoj u određenom pravcu, naše se društvo vrlo mnogo služi političkim sredstvima, pre svega, normativnom silom države. To otvara jedan, za političku nauku, za društvenu nauku uopšte, izuzetno značajan i složen problem, a to je problem odnosa između normativnog i stvarnog.

I treći momenat jeste da je naše društvo — društvo masovne aktivne participacije ljudi u političkom i društvenom životu, društvo koje pokušava da se izgradi na samoupravnim osnovama, a to znači uz najneposrednije učešće svih članova društva kao aktivnih subjekata društvenih procesa. U tom širokom aktiviranju masa u svojstvu subjekta društvenog kretanja javlja se problem odnosa između teorije koja rukovodi tim procesima i masovne ideologije.

Široki slojevi radnih ljudi, građana, očigledno ne mogu neposredno u svojoj praksi da budu rukovođeni samo nekim apstraktnim teoretskim postulatima. Njihovo je ponašanje u velikoj meri uslovljeno određenom ideologijom, samoupravnom ideologijom koju pokušavamo da izgradimo i razvijemo. U takvim je uslovima vrlo delikatno i složeno pitanje odnosa između političke nauke i političke ideologije.

Eto, to su tri specifičnosti naše društvene situacije koje bitno utiču na položaj političkih nauka kod nas.

Prvo, već sama novina pojava koje treba proučavati rađa neizbežno određene probleme na koje je Marks više puta ukazivao. U raspravi »Osamnaesti brimer Luja Bonaparte« Marks upozorava na činjenicu da »tradicija svih mrtvih generacija pritiska kao mora mozak živih.«² U »Građanskom ratu u Francuskoj« direktno govori o tome kako je tadašnja nauka bila nesposobna da shvati revolucionarnu suštinu onih društvenih promena koje je nosila u sebi Komuna. Umesto toga ispoljavala se težnja da se Komuna po analogiji posmatra u svetlosti prošlih iskustava, pa da se jedan veliki istorijski skok napred (zamenjivanje birokratskog centralizma organizovanjem jedinstva društva na novim osnovama) protumači kao vraćanje na oblike feudalne raspoređenosti itd.

To se ponekad događa i s tumačenjem pojava samoupravljanja, i to ne samo kod stranih, nego ponekad i kod naših interpretatora, kod svih onih koji pokušavaju da tim pojavama nađu mesto u ranijim iskustvima i u kategorijalnom sistemu koji smo nasledili.

Postavlja se pitanje, u sve zaoštrenijem vidu, koliko su naši instrumenti analize adekvatni, koliko se možemo služiti kategorijama koje je izgradila teorija polazeći od jedne bitno drukčije društvene stvarnosti?

² Karl Marx: Osamnaesti brimer Luja Bonaparte, Dela, Tom 11 »Prosveta« Beograd, 1975, str. 91.

Gde su metodi, instrumenti i kategorije kojima se služimo zaista sredstvo da se uspešnije prodre u suštinu pojava, a gde nam oni otežavaju da uđemo u ono što je bitno, u ono što je originalno, što predstavlja *istorijski novum*.

Može se, na primer, postaviti pitanje kako kod nas upotrebljavati kategoriju »federalizam«, »federativni princip«, sve ono što je politička teorija dala analizirajući razne oblike federalnog uređenja složenih društvenih zajednica u prošlosti. Koliko su, na primer, podela na federalizam i konfederalizam i kriterijumi za tu podelu za nas relevantni, koliko možemo bez njih, i čime ih eventualno treba zameniti.

Treba podsetiti koliko opterećenje u našem mišljenju predstavlja staro građansko-pravno shvatanje svojine, koliko je ono još dominantno u našoj svesti i koliko može da bude prepreka za jedno dublje i svestranije poimanje suštine društvene svojine i novih produkcionih odnosa.

Ili, kako smo skloni da nove kategorije kao što su »čist dohodak« ili »dobit« bez mnogo dvoumljenja izjednačimo sa profitom i da tražimo direktne analogije sa onim kategorijama koje su bile stvorene kroz analizu jedne druge društvene stvarnosti.

S druge strane, opasnost koja je pandan ovoj jeste sklonost da ponekad menjajući termine smatramo da menjamo i samu suštinu stvari. Ako neku pojavu nazovemo drugim imenom, verujemo da smo time, u stvari, promenili i njenu suštinu, a ne samo njen naziv. (Kada, recimo, »štrajk« nazovemo »obustavom rada« ili neke druge kategorije krstimo drugim imenima, a ne onim kojima su one ranije obeležavane).

Za političku nauku u nas veliki značaj ima pitanje kako da tačno odredimo sadržaj novih kategorija kojima počinjemo da operišemo, koje stvaramo da bismo se osposobili za naučnu analizu naše društvene stvarnosti. Dati produbljenu naučnu definiciju »dohotka«, dati i obraditi sve dimenzije kategorije »društvene svojine« itd. — ogroman je zadatak. Služeći se starim terminima i starim kategorijalnim aparatom možemo da zapadnemo u teškoće i da ne postignemo adekvatne rezultate u našim naporima da izučimo sopstveno društvo i njegova originalna iskustva.

Kada je reč o širokom korišćenju normativne sile države, sigurno je da to u velikoj meri komplikuje problem odnosa normativnog i stvarnog.

Mi smo još u situaciji da sve značajne korake napred otpočinjemo određenim državnim merama. Na kraju krajeva, kao rođendan samoupravljanja uzima se donošenje jednog zakona, Zakona o predaji državnih privrednih preduzeća na upravljanje radnim kolektivima. Svi naši ustavi bili su veliki pokušaji da se menjanjem normativnog stanja stvari da snažan impuls razvoju novih odnosa, da se prokrče putevi razvoju novih odnosa.

U tom svom nastojanju, u tom svom stremljenju da ubrzamo društveni razvoj koristeći se u velikoj meri normativnom silom države, ne idemo li možda suviše brzo, ne stvaramo li normativni poredak koji se isuviše odvajava od društvene realnosti?

Koji je optimalan razmak između normativnog poretka i realnih društvenih odnosa na koje taj normativni poredak treba da utiče, koje taj normativni poredak treba da menja, da vuče za sobom?

Vrlo često, naročito u svakodnevnoj politici, u raspravljanju o društvenim pitanjima, vrši se zamena normativnog i stvarnog. I vrlo često govorimo o nor-

mativnim rešenjima kao o nečem što je već postalo deo društvene stvarnosti, što se već ovaplotilo u životu, mada to često i nije tako. Pa onda teorija prestaje da bude vodstvo za akciju. Ona, ukoliko primi normativno za stvarno, zamagljuje u suštini realnu sliku društvenih odnosa, zaslepljuje društvenu akciju, dezorijentiše je.

Uzmimo, na primer, naš Ustav iz 1963. godine. Taj ustav je dao jednu sliku — projekciju razvijene komune kao osnovne društveno-političke zajednice. Polazi se od načelnih postavki da sve odluke u komuni donose radni ljudi i građani na svojim zborovima, putem referenduma, putem odbornika u skupštinama, kroz čitav razgranati neposredno-demokratski mehanizam odlučivanja.

To je bila normativna slika komune, upravo normativan izraz naših težnji u usmeravanju društvenog razvoja opštine. Međutim, ta uslovna koncepcija samoupravne komune bila je još dosta daleko od naše političke stvarnosti. I zato je iza paravana normi (koje uvek mogu lako da se pretvore u normativne fikcije) stajala često jedna drukčija politička realnost. Stajali su i »opštinski slučajevi«, flagrantni primeri uzurpacije vlasti od strane pojedinaca, od strane pojedinih društvenih grupa, uskih lokalnih i regionalnih oligarhija.

Dakle, normativna sila države kojom smo prinuđeni da se u ovoj istorijskoj fazi vrlo obilno koristimo, moćno je ali i vrlo opasno oružje, i ako tu nauka ne da kritička merila za ocenjivanje toga koliko se normativno pretočilo u stvarno i koliki je razmak u datom trenutku između normativnog i stvarnog, postoji opasnost da se norme, čiji je cilj da usmeravaju društveni razvoj, pretvore u jedan sistem normativnih fikcija koje tu stvarnost maskiraju i otežavaju njenu analizu i uspešnu akciju da se ta stvarnost dalje menja u željenom, u programiranom pravcu.

Naša istraživanja pate još uvek od normativističkog pristupa. Primer može da bude metodološki instrumentarij za veliko istraživanje o delegatskom sistemu. Može se primetiti da mnoge hipoteze polaze od pretpostavke, da su norme već postale stvarnost. Hipoteze koje treba naučno proveravati formulisane su tako kao da se pretpostavlja da je sve ono što je normativno postalo već društvena stvarnost.

Upitnici i drugi instrumenti orijentisani su na posmatranje kako ide neposredna demokratska inicijativa koja, po pretpostavci, počinje od osnovnih ćelija samoupravljanja, od osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, pa preko delegacija i delegata skupštine ide dalje do onih organa koji posle sprovede utvrđenu politiku.

Hteli bismo, dakle, da kao osnovni proces pratimo nešto što je tek u začetku. U praksi se pokazuje da najveći broj inicijativa za donošenje mera ne potiče iz delegatske baze nego iz političko-izvršnih organa. Znači, mi lovimo nešto što još nije dovoljno prisutno u stvarnosti i to uzimamo kao polaznu osnovu u našim istraživanjima mesto da pođemo od realne pretpostavke da je, pre nego što smo usvojili normativno delegatski sistem, već postojala jedna određena struktura vlasti, raspodele društvene moći itd., i da ona nije preko noći stavljena van snage.

Naš zadatak bi trebalo da bude ne da ispitujemo kako po pretpostavci sistem funkcioniše, nego da ispitujemo u kojoj meri usvojena normativna reše-

nja deluju efikasno na jedno zatečeno stanje, koliko ga menjaju. Moramo polaziti od realnog stanja da bismo mogli da ocenimo koliko nove mere utiču da se to stanje menja.

I najzad, dolazimo na treće pitanje. To je pitanje odnosa ideologije i nauke, naše samoupravne političke ideologije i naše samoupravne političke nauke, da ih tako nazovem.

Naša politička nauka u datim uslovima ne može da se oslobodi jedne funkcije koju joj nameće sama društvena situacija, a to je eksplikativno-mobilizatorska funkcija nauke. Naša nauka još je uvek pozvana, i biće još dugo pozvana, da svedoči u prilog normativnih i drugih rešenja koje inauguriše politika.

Kada se uvodi delegatski sistem, na šta se mi kao politikolozi pre svega orijentišemo? Na to da objašnjavamo motive koji su usloveli usvojena rešenja, da objašnjavamo prednosti koje će taj sistem doneti, da ubedujemo i sebe i druge kako smo našli prava rešenja i sada je samo stvar u tome da se ta rešenja dosledno primene mobilizacijom svih snaga.

Sigurno je da nam je za uspesno ostvarivanje tih rešenja potrebna odgovarajuća ideološko-politička mobilizacija. Ali, politička mobilizacija zameva u izvesnom smislu jedan nekritički, a priori pozitivan odnos prema onome što se inauguriše, veru u to da je to pravo rešenje. Nekim kritičkim, skeptičkim, unapred rezervisanim stavovima prema onome što se uvodi, ukazivanjem odmah na izvesne slabosti, teškoće itd., može se izazvati nepoželjan politički efekat.

Još nismo uspeli da se izborimo za to da se pravi razlika između načelnog opredeljenja za odgovarajuća rešenja i konkretnih odluka preko kojih se ona pokušavaju realizovati. Uzmimo za primer samoupravno povezivanje raznih sfera društvenog rada putem mehanizma interesnih zajednica. Načelna orijentacija na to je jedna stvar, a drugo su često neadekvatna konkretna normativna rešenja. Treba li podržavajući i naučno obrazlažući jednu načelnu dugoročnu orijentaciju nekritički podržati i sva ta konkretna rešenja i sve te prve korake koji se čine da bi se koncept realizovao u praksi?

Mislim da je to takođe jedan značajan i težak problem naše političke nauke: kako da sačuva sposobnost objektivne naučne analize konkretnih odnosa i da vrši u isto vreme svoju eksplikativno-mobilizacionu funkciju.

Politički pragmatizam, potrebe političkog trenutka, često nameću političkoj nauci direktne zahteve da podrži određeni politički kurs.

Dokle sme nauka da ide u susret takvim zahtevima? Ona mora da zauzme i jednu kritičku distancu koja je u krajnjoj liniji u interesu sprovođenja politike, koja će, na kraju krajeva, obezbediti konkretnu političku akciju od zapadanja u neke greške, jednostranosti, zatrcavanja itd.

Prema tome, i za našu političku nauku kao i za političku nauku u prošlosti i u drugim društvenim sredinama postoji opasnost da joj se nametne jaram apologetike. Mi koji se bavimo političkom naukom moramo činiti stalne napore da političku nauku u interesu društva, u interesu njegovog samoupravnog razvoja itd., oslobodimo od opasnosti zapadanja u takav položaj, jer bi to bilo na štetu same nauke, prema tome i na štetu svesnog usmeravanja društvenog kretanja.

Tako dolazimo do ključnog pitanja o opštem položaju nauke, pa i političke nauke u samoupravnom društvu: kako izgraditi relativno nezavisnu samoupravnu poziciju političke nauke i društvene nauke uopšte? Na svim stranama

sveta vidan je pojačan pritisak na društvene, i posebno na političke nauke. Ko prati naučna istraživanja u SAD može da uoči koliko sistem državnih porudžbina u pogledu istraživanja determiniše i pravac i sadržaj raznih istraživanja, stavlja ih direktno u službu pragmatičkih političkih ciljeva. S druge strane, imamo i negativne primere sa podržavljenom naukom na istoku itd.

Eto, i to je jedno pitanje koje naša politička nauka, boreći se za samoupravni preobražaj društvenih odnosa, mora takođe da rešava: da rešava i pitanje svog sopstvenog samoupravnog položaja.

Međutim, politička nauka ne može pretendovati na ulogu kritičara sa strane koji čeka da politika povuče neki potez da bi tek onda ona primenila svoje naučne kriterijume i dala ocenu te politike. To se ne događa ni u drugim društvima, a pogotovu takav odnos ne odgovara našem društvu u kome funkciju usmeravanja društvenog kretanja vrši politička avangarda radničke klase, Savez komunista, koji pretenduje na to da se rukovodi naučnom teorijom.

Prema tome, u rešenja koja iznalazi i gradi politika moraju od početka biti ugrađene i odgovarajuće teorijske premise.

S druge strane, konkretna rešenja nikada nisu rezultat pune primene onoga što nauka nudi kao već gotov recept. Uopšte, kao što je Marks upozoravao analizirajući slučaj Pariske komune, politička nauka ne može pretendovati na to da da nekome do kraja razrađenu projekciju budućih rešenja i onda da natera društvo u tako postavljene kalupe.

To treba naglasiti budući da je uvek prisutna opasnost da se naučno usmeravanje društva shvati kao stvaranje nekih konstrukcija u glavi, u koje život treba uterati milom ili silom.

Treba, dakle, davati mogućnost i praksi da ona traži i nalazi svoje puteve, pri čemu teorija neposredno pomaže: ona nije samo čista nauka, čista teorija, nego je i neposredno rukovodstvo prakse.

U tom je smislu vrlo bitno da od početka sva konkretna rešenja budu predmetom analize i kritike. Stvarajući određena rešenja mi ih istovremeno posmatramo u njihovoj praktičnoj primeni i podvrgavamo kritici. To je deo jednog te istog procesa.

Osloboditi one društvene tendencije koje su progresivne i koje su već, tako reći, sazrele do izvesnog stepena u utrobi društva, to je osnovni zadatak teorijski usmerene praktične akcije.

Pomoć nauke politici, spoj nauke i politike koji treba postići, jeste u tome da se utvrdi koje su to mogućnosti sazrele u utrobi društva koje treba osloboditi i podržati.

Ali nauka nije toliko razvijena i teorija ne sme da bude toliko umišljena da smatra da je ona u stanju da nepogrešivo i unapred utvrdi konkretne forme u kojima će se realizovati određene tendencije.

U određivanju tih konkretnih formi mi možemo da pravimo, pravili smo i pravićemo, i te kakve greške. Mislim da s tim treba unapred računati. Bilo bi vrlo opasno da onome što prezentiramo kao konkretno rešenje trudeći se da oslobodimo određene tendencije u društvenom razvoju odmah i unapred damo oreol neke nauke u čiju se nepogrešivost ne sme sumnjati. To bi unapred zatvorilo vrata stvaralačkoj kritici. Znači: gradimo polazeći od teoretskih pretpostavki ali u isto vreme imamo kritički naučni odnos prema sopstvenim tvorevinama, svesni toga da nauka može uglavnom da otkrije generalne, opšte

tendencije, ali ne i sve konkretne vidove njihovog ostvarivanja, institucionalne forme u kojima će te tendencije najbolje moći da se izraze i ostvare. Tu ostaje jedan prostor za lutanje, za traženje, za neizbežne korekcije koje nameće sama praksa.

U tom smislu vrlo je korisno i potrebno napraviti jasnu razliku između podređivanja političke nauke dnevnoj političkoj pragmatiki i vezivanja nauke za osnovne samoupravne revolucionarne društvene procese. To su dve različite stvari.

Bezuslovno nekritičko podređivanje teorije zahtevima dnevne političke pragmatike, bezrezervna podrška svim konkretnim rešenjima (koja su, doduše, možda i dobro promišljena, ali koja nikada ne mogu pretendovati na nepogrešivost) bilo bi vrlo opasno za političku nauku, kao što bi za nju bilo fatalno i kada bi se odvojila od revolucionarnih procesa, kada se ne bi u te procese zagnjurila i tu tražila svoje osnovne inspiracije. Upravo tu i leži osnovna šansa naše političke nauke. Međutim, ako bi se politička nauka kod nas distancirala od revolucionarne političke prakse i počela da je posmatra sa neke udaljenosti i sa stanovišta nekih apsolutnih naučnih merila (koja faktički i ne postoje), ona bi se neizbežno svela na epigonsku nauku koja tapka za drugima.

Naša politička i društvena nauka, uprkos velikoj istorijskoj šansi, došla bi na nivo jugoslovenske društvene nauke između dva rata, kada se kod nas uglavnom ponavljalo i parafraziralo ono do čega je došla građanska nauka u razvijenim društvima na zapadu.

Naša politička nauka ima sada veliku istorijsku šansu: to je naše revolucionarno iskustvo i njemu treba da se okrenemo, ali ne u smislu neke apologetike nego baš u smislu kritičkog praćenja onoga što se stvara i učešća u tom stvaranju. Jer i to kritičko praćenje jedan je vid učešća u stvaranju i neodvojivo je od samog procesa stvaranja i korigovanja onoga što je stvoreno.

Prilog za idejnu skicu budućeg istraživačkog projekta

- I. *Osnovna tema:* Podruštvljavanje politike (podruštvljavanju politike prišlo bi se u kontekstu osnovnih zakonitosti prelazne epohe, opšte krize liberalnog kapitalizma, robno-novčanih zakonitosti tržišta i etatističkog sistema).
- II. *Osnovni pristup:* Razvoj političkog sistema u funkciji fundamentalnog istorijskog procesa društvenog oslobođenja rada, tj. ostvarivanja istorijskih interesa radničke klase (udruženog rada).
- III. *Osnovna linija istraživanja:* Samoupravni preobražaj osnovnog produkcionog odnosa i razvoj oblika političke organizacije društva (kontinuirana međuzavisnost).

Najvažniji kompleksi problema koji moraju biti ugrađeni u osnovni istraživački koncept i postati predmet kontinuiranog i simultanog istraživanja:

1. Dijalektika odnosa političkog i samoupravnog organizovanja u procesu izrastanja samoupravljanja u celovit sistem društvene organizacije.
  - a) Nužne funkcije države u razvoju samoupravnih odnosa i institucija i konkretni oblici i pravci njenog odumiranja. Promene u oblicima, sadržaju i načinu ostvarivanja državnih funkcija. Samoupravljanje kao istorijska alternativa etatizmu i birokratskoj dominaciji.

- b) Protivrečnosti transformacije državne svojine u društvenu svojinu kojom upravljaju udruženi radnici; prerogativi državnih organa u određivanju »uslova privređivanja« i time uslovljena zavisnost organizacija udruženog rada od centara političkog odlučivanja. Grupno-svojinske tendencije i tendencije održavanja državno-svojinskog monopola.
  - c) Ustavni koncept društveno-političke zajednice: nastanak, razvoj i konkretna primena; organi društveno-političkih zajednica kao konkretni oblici spajanja državne vlasti i samoupravljanja; prevazilaženje dvojstva javne vlasti i društva i ukidanje birokratske hijerarhije u odnosima društveno-političkih zajednica različitog nivoa. Analiza položaja i međusobnih odnosa opštine, republike, odnosno pokrajine i federacije s ovoga stanovišta. Delegatski sistem kao prelomna tačka u procesu transformacije društveno-političkih zajednica.
  - d) Normativna sila države kao revolucionarno oružje menjanja društvenih odnosa, ali i ostvarivanja državne prinude nad društvom. Pojave i uzroci nepodudaranja i raskoraka normativnog i stvarnog. Opasnosti i konkretni oblici birokratskog subjektivizma i voluntarizma u opštem usmeravanju društvenih odnosa. Mogućnosti i granice samoupravne transformacije normativne funkcije — samoupravni sporazumi i društveni dogovori.
2. Socijalistička demokratija zasnovana na pluralizmu samoupravnih interesa.
- a) Linija razgraničenja socijalističke samoupravne demokratije zasnovane na pluralizmu samoupravnih interesa sa demokratijom višepartijskog političkog pluralizma, s jedne strane, i monolitističkih sistema, zasnovanih na državno-svojinskom monopolu, s druge strane. Teorijska i političko-iskustvena analiza revolucionarnih promena koje samoupravljanje izaziva u sferi artikulacije interesa i mogućnosti njihove neposredne demokratske konfrontacije i sinteze.
  - b) Pluralizam samoupravnih interesa kao osnov novih oblika povezivanja funkcionalne i teritorijalne integracije. Protivrečnost između vrlo širokih mogućnosti neposredne artikulacije različitih parcijalnih, užih i širih, ličnih i grupnih interesa i relativno ograničenih mogućnosti uspešnog efektuiranja tih interesa na širem društvenom planu, u određivanju sadržaja i pravaca državne politike. Dualizam (koji se dugo održavao) između samoupravljanja na osnovnim nivoima društvene organizacije i još uvek odvojenih centara šireg političkog odlučivanja. Analiza negativnih posledica ovoga dualizma i putevi i načini da se on prevaziđe. Istraživanje ustavnih i zakonskih rešenja s ovoga stanovišta.
  - c) Problemi samoupravne integracije interesa oko novih produkcionih odnosa izraženih u neposrednom odlučivanju udruženog rada o uslovima, sredstvima i rezultatima rada (o »društvenom kapitalu«). Okolnosti i faktori koji usporavaju i ograničavaju procese samoupravne integracije sprečavajući da se najvažniji dugoročni interesi udruženoga rada dosledno i neposredno izraze kao glavni faktor planiranja i utvrđivanja politike. Priroda interesnih konflikata kao determinirajući faktor. Dejstvo robno-novčanih odnosa i tržišta, odnosno tržišne konkurencije. Grupno-svojinsko ponašanje preduzeća kao robnih proizvođača za tržište. Naglašena institucionalizacija parcijalnih interesa i njene posledice. Odnos organa društveno-političkih zajednica prema procesima samoupravne integracije. Tendencije teritorijalnog zatvaranja i autarhizma. Još uvek

- nužni oblici političkog posredovanja u artikulaciji i sintezi interesa i *negativna politizacija interesnih konflikata*. Tačke konverzije pluralizma samoupravnih interesa u monolitni interes određene teritorijalno-političke zajednice (komune, republike, pokrajine i federacija). Kritičko ispitivanje pojedinih institucija i normativnih rešenja s gledišta ispoljavanja i ostvarivanja interesa udruženoga rada.
- d) Specifični problemi savlađivanja dvojstva radno-proizvodne i teritorijalne integracije. Opština kao »najzad nađeni oblik« razrešavanja ove protivrečnosti samoupravnim putem. Slobodna razmena rada kao samoupravni oblik neposrednog povezivanja sfere materijalne proizvodnje i drugih oblasti društvenog rada. Analiza konkretnih problema koji prate realizaciju ustavnog i zakonskog koncepta samoupravnih interesnih zajednica. Način zaštite posebnih društvenih interesa van sfere materijalne proizvodnje i u društvenim službama. Samoupravljanje u organizaciji udruženog rada čija je delatnost »od posebnog društvenog interesa«.
  - e) *Transformacija pozicije organizacije i uloge društveno-političkih organizacija u sistemu pluralizma samoupravnih interesa*. Odumiranje državnog monopola izražavanja, zaštite i ostvarivanja opšteg društvenog interesa i premeštanje težišta delovanja Saveza komunista sa upravljanja državom na neposredno uključivanje u procese samoupravnog odlučivanja. Neophodna i ključna uloga Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija u povezivanju neposrednih i dugoročnih, parcijalnih i opštih interesa radničke klase i udruženog rada. Opasnost od birokratizacije partije, od preteranog uticaja profesionalnog političko upravljačkog sloja u njenim sopstvenim redovima, od tendencija da se vodeća idejno-politička uloga partije obezbeđuje njenim preuzimanjem atributa vlasti i svojevrsnom restauracijom etatističkih oblika upravljanja. Teorijska i empirijska analiza načina delovanja društveno-političkih organizacija (svake ponaosob) u delegatskom sistemu.
3. Razvoj samoupravljanja i međunacionalni odnosi
- a) Specifičan spoj klasnog i nacionalnog u samoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji i trajne crte jugoslovenskog federalizma koje otuda proizlaze. Etape u razvoju federalizma i njihova uslovljenost odgovarajućim samoupravnim transformacijama produkcionih odnosa. Novi položaj udruženoga rada i problem daljeg utvrđivanja samostalnosti i ravnopravnosti nacionalnih zajednica. Jedinstvo i protivrečnosti nacionalnih i klasnih interesa u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja.
  - b) Samoupravljanje društvenim viškom rada na planu međunacionalnih odnosa. Novi način odlučivanja u federaciji: zamenjivanje političke hijerarhije i majorizacije sporazumevanjem i dogovaranjem socijalističkih republika i autonomnih pokrajina. Mogućnosti da se objektivni konflikti interesa rešavaju ovim putem. Kritička analiza dosadašnjih iskustava i perspektive daljeg izgrađivanja federacije na ovim osnovama.

* * *

Koncipiranje i realizacija jugoslovenskog makroprojekta kompleksnog istraživanja samoupravljanja zahtevala bi povezivanje i saradnju naučno-istraživačkih kapaciteta iz svih republika i pokrajina, detaljnu razradu i usvajanje

jedinstvenih istraživačkih metoda i postupaka, dogovor o simultanom izvođenju istraživanja i kontinuirano zajedničko upoređivanje, analiziranje i naučno verifikovanje dobijenih rezultata. Kao inicijator i koordinator ovakvog istraživanja postavljenog na multidisciplinarnu osnovu, Jugoslovenski centar za samoupravljanje počeo bi da ostvaruje jednu od osnovnih funkcija zbog kojih je i formiran.

Dr BORIS MAJER

Samoupravljanje i filozofija

Udeo filozofije u izučavanju razvoja našeg samoupravnog društva

Da bismo mogli odgovoriti na pitanje kakav udeo, kakav doprinos treba i može da da filozofija u dugoročnom interdisciplinarnom izučavanju i istraživanju razvoja socijalističkog samoupravnog društva u Jugoslaviji, neophodno je — kako je bilo više puta ukazano na filozofskom okruglom stolu — pre svega utvrditi o kakvoj se to filozofiji, ili tačnije o kakvom shvatanju filozofije, tu radi. Ukratko rečeno: da bi se filozofija mogla stvaralački uključiti u interdisciplinarno izučavanje razvoja našeg samoupravnog socijalističkog društva, ona mora pre svega promisliti sebe samu kako ne bi već u početku promašila svoje istinske mogućnosti, svoju istinsku ulogu i zadatak. Filozofija danas, a pogotovo marksistička filozofija, nikako ne može biti puka refleksija o rezultatima posebnih nauka, njihovo teorijsko uopštavanje koje dolazi poput Minervine sove tek na kraju naučnog posla, a još manje izgrađivanje spekulativnih apriornih konstrukcija kao polazne točke i putokaza naučnim istraživanjima (poput Hegelovog sistema ili Husserlove transcendentalno utemeljene apsolutne nauke) nego nešto sasvim drugo: promišljanje mogućnosti istorijskog bitka savremene epohe i ujedno učešće u ostvarivanju tih mogućnosti. Filozofija treba da postane praktična ne zato da bi se izgubila u praksi, u praktičkom menjanju sveta, nego zato da bi stvarnost postala više filozofska, da bi se stvarnost uzdigla na nivo teorije. Filozofija se ne može ozbiljiti — podvlačio je Marks — a da se ujedno ne ukine kao ideologijska svest (kao »rad pojma«), kao puko menjanje sveta u svesti, što ne dovodi do menjanja same društvene stvarnosti, a što Marks u svojoj kritici Hegela označava kao »nekritički pozitivizam«. Ali i obrnuto: filozofija se ne može ukinuti, a da se ne »ozbilji«, reaguje ono što je sazrevalo do sada — kako kaže Marks — samo pod lubanjom filozofa, dakle ono najvrednije i najprogresivnije što je stvorila filozofija u svom dosadašnjem razvoju, a bez čega se svaka praktična društveno-politička akcija srozava nužno na nivo pozitivizma, dakle na jedno, u razvoju filozofije, već prevaziđeno stanovište.

Ukratko, reč je o specifičnoj dijalektici ukidanja i »ozbiljavanja« filozofije, koja ne dozvoljava razdvajanje jednog pola od drugog, jedne suprotnosti od druge, nego njihovo uzajamno dijalektičko razrešavanje i prevazilaženje. To je važno istaći i zbog toga da se od filozofije ne očekuje ono što filozofija ne može dati — a što se često dešava — naime neposredne praktičke rezultate, teorijska uputstva neposredno primjenljiva u praksi, a još manje ideološko legitimiranje jedne postojeće prakse. To bi pretvaralo filozofiju u služavku politike, što bar kod nas nitko ne želi, a što sigurno nije u istorijskom interesu radničke klase, što više nego jasno pokazuje fenomen staljinizma. »Praktičnost« filozofije

nije isto što i praktičnost politike, pa čak ni politologije. Preduslov je njene praktičnosti upravo njena relativna samostalnost u otvaranju novih pitanja, novih horizonata, novih aspekata, u problematiziranju onoga što se čini neproblematičnim — pod uslovom da su to istinska pitanja i istinski problemi. Tražiti »praktičnost« filozofije u njenom podređivanju društvenoj empiriji, dnevnoj politici, pragmatičnim ciljevima konkretnih društvenih potreba — pa makar te potrebe bile još i te kako opravdane — značilo bi (u Marksovom smislu) ukidati filozofiju bez njezinog ozbiljenja. Ali i obrnuto, pretvarati filozofiju u samostalnu izoliranu svest iznad društvene istorijske prakse, iznad konkretne klasne borbe za oslobađanje rada, značilo bi (u istom Marksovom smislu) pokušati da se filozofija ozbilji bez njezinog ukidanja — a to nije ništa drugo do ideološki postupak koji nije u svesti vlastitog ideološkog porekla. U biti je to ideološka praksa kojom se birokratsko etatističke i tehnokratske tendencije koje stoje u pozadini maskiraju kao »nepoštedna kritika svega postojećeg«, zaboravljajući da jedno takvo »sve« uključuje i otkrivanje ideoloških korena same takve kritike.

Marksovo upozorenje da se filozofija ne može ozbiljiti, a da se ne ukine, i obrnuto, nije neka slučajna ili sporedna Marksova pomisao. Baš obrnuto, Marks je time ukazao na jednu suštinsku karakteristiku filozofije savremene epohe, njene istorijske uloge u savremenoj epohi, njenu istinsku mogućnost i zadatak. Samo tako može savremena filozofija prevazići svoju ideološku stranu i postati spiritus agens revolucije, misao vremena koja ne nastupa poput Minervine sove tek na kraju epohe crtajući sivo na sivome, nego kao istinski pokretač revolucionarnih zbivanja, kao misao revolucionarne prakse i praksa revolucionarne misli.

Neuvažavanje i nerazumevanje ove Marksove misli u razvoju međunarodnog radničkog pokreta imalo je više nego kobne posledice u razvoju samog tog pokreta, a i socijalizma kao svetskog procesa. Tako su revizionizam II internacionale na jednoj strani, i staljinizam na drugoj, dva različita izraza apsolutizacije ukidanja odnosno ozbiljenja filozofije (pored mnogo drugog, razume se). Revizionizam II internacionale praktično je ukidao filozofiju time što je filozofiju, teoriju izbacio iz radničkog pokreta pretvorivši filozofiju u stvar zanimanja uskih intelektualnih akademskih krugova (čime je marksistička filozofija došla pod uticaj savremene građanske filozofije, naročito novog kantijanstva, a to je odmah otupilo njezinu revolucionarnu oštrinu). Tako prema Hilferdingu možeš da budeš učesnik revolucionarnog pokreta, a da uopšte nisi marksist, i obrnuto, možeš da budeš u teoriji marksist, a da uopšte ne učestvuješ u revolucionarnom pokretu, a uz to još bolji od onih koji u njemu učestvuju. Što je to značilo i za političku praksu II internacionale i za njenu teoretsku misao, dovoljno je poznato. Mogli bismo reći, revizionizam II internacionale »ozbiljuje« filozofiju (u vidu profesorske akademske filozofije) bez njenog ukidanja kao ideološke svesti (jer je profesorska akademska filozofija teoretičara II internacionale bila baš to). Na drugoj strani, staljinizam takođe ukida filozofiju, ali tako da je »ozbiljuje« neposredno u političkoj pragmatici, pretvarajući filozofiju u služavku dnevne politike i vlastitog političkog voluntarizma što je bio strahovit udarac kako za socijalističku praksu tako i za samu teorijsku marksističku filozofsku misao. Marksova teza o ozbiljenju filozofije kroz njeno ukidanje (i obrnuto) biva danas sve aktuelnijom i zbog teške krize u koju se sve više sroza savremena građanska filozofija. Slobodno se može reći da filozofija danas u svome klasičnom liku više ne postoji — bar ne kao savremena misao. Tako,

na primer, jedan od savremenih francuskih strukturalista, Roland Barthes, doslovce kaže: »Čini se kao da filozofija danas više ne egzistira. To ne znači da je ona jednostavno isčezla, nego samo to da se rascepkala na veliki broj pojedinih delatnosti: u tom smislu možemo delatnost aksiomatičara, lingvista, etnologa, istoričara, revolucionara, političara označiti kao oblike filozofske delatnosti. Ako je u 19. veku filozofija postojala kao refleksija o mogućnosti postojanja objekta, onda je danas filozofija ona delatnost koja omogućuje da se javi novi objekt spoznaje ili prakse bez obzira na to da li ta delatnost pripada matematičari, lingvistici, etnologiji ili istoriji*«. Prema ovoj Barthesovoj izjavi pojam filozofije sve se više pomera u pravcu shvatanja filozofije kao specifične teorijske prakse unutar posebnih nauka, pa i političke delatnosti, gubeći na taj način svoju teorijsku samostalnost. Da li to znači kraj filozofije? U savremenoj građanskoj filozofiji svedoci smo procesa koji svakako nagoveštava nešto tome slično: tako se deo savremene anglosaksonske analitičke filozofije sve više približava posebnim naukama, prelazi u posebne nauke (matematičku logiku, sociolingvistiku, teoriju nauke), dok se drugi deo evropske kontinentalne filozofije — naročito egzistencijalizam — sve više približava pesništvu, umetničkom stvaralaštvu, gubeći kognitivno naučni karakter filozofskog mišljenja. To bismo opet mogli označiti kao ukidanje filozofije bez njenog ozbiljenja, ukidanje filozofije bilo u posebnim naukama, bilo u umetnosti, bilo u specifičnoj (terapeutskoj) delatnosti unutar posebnih nauka na razgraničavanju nauke i metafizike, itd. Smatram da danas možemo slobodno reći da samo marksizam rešava filozofiju iz ovog ćorsokaka, da samo marksizam pruža filozofiji nove mogućnosti, ali na jednom novom nivou kvji dijalektički prevazilazi kako klasičnu (ideološku) koncepciju filozofije tako i njezino rastvaranje, iščezavanje bilo u posebnim naukama, bilo u umetnosti, bilo u praktičnoj političkoj društvenoj pragmatici. To je možda i najveća šansa za samu marksističku filozofiju da pobedi svoj vlastiti dogmatizam, »neprirodnu sklerotičnost« tako neprimerenu njezinoj starosti, kako kaže Sartre, i da se reafirmiše kao najprodornija misao savremene epohe, kao idejni teorijski pokretač u borbi za oslobađanje rada i čoveka.

Marks na drugom mestu govori u istom smislu o neraskidivom dijalektičkom jedinstvu smisla za teoriju i revolucionarne strasti. »Smisao za teoriju« upravo je filozofska strana sagledavanja, osmišljavanja i prevladavanja stvarnosti, ono što upravo filozofija treba da unosi u praktičnu revolucionarnu akciju, u praktično revolucionarno menjanje stvarnosti. Bez toga, bez razvijanja teorijske moći mišljenja, takvog menjanja i nema. Ali sama teorija nije dovoljna. Potrebna je i »revolucionarna strast«, praktično politička akcija za revolucionarno menjanje postojećih društvenih odnosa, i tek u dijalektičkom jedinstvu jednog i drugog — smisla za teoriju i revolucionarne strasti — rađa se revolucija. Bez toga se ne mogu održavati i dalje razvijati ni tekovine revolucije, socijalistički samoupravni preobražaj društvenih odnosa. Međutim, i sama »revolucionarna strast« bez produbljene kritičke teorijske analize nužno zapada u pozitivizam i pragmatizam, ili pak na drugoj strani, u pseudorevolucionarni avanturizam i ultralevičarenje.

Ako se ukratko osvrnemo na put kojim je prošla jugoslovenska filozofija posle rata, ne možemo a da ne konstatujemo da je i ona upadala u više navrata u jednu ili drugu krajnost, ali je pri tome ipak više - manje uspešno prevladavala

* Cit. po G. Schiwy, Der französische Strukturalismus, Rowohlt 1969, str. 81

poznatu krizu posleratne marksističke filozofije koja nije bila samo odraz naših vlastitih protivrečnosti — same naše filozofije i našeg društva — nego odraz mnogo išre i dublje krize marksizma na svetskom planu, uslovljene staljinističkom deformacijom marksizma. Iako je jugoslovenska marksistička filozofija u prvim godinama posle rata više manje prihvatila dijamatsku koncepciju marksizma, onda je već tada, uprkos vanjskoj formi, unosila u dijamatske sheme novi revolucionarni sadržaj, naše vlastito revolucionarno iskustvo — to je možda naj snažnije dolazilo do izražaja u Ziherlovoj filozofskoj, sociološkoj i pedagoškoj delatnosti (a razume se ne samo kod njega). Time je jugoslovenska marksistička misao već tada probijala dogmatske staljinističke prepreke, vraćajući se od Staljinove percepcije, bolje rečeno, izopačenja lenjinizma ka proučavanju autentične Lenjinove misli kojoj toliko duguje naša revolucija, i od Lenjina ka autentičnom Marksu i Engelsu. Staljinistička koncepcija marksizma zapravo nikada nije, uprkos vanjskoj sličnosti, toliko inficirala našu marksističku filozofsku misao da bi u celini zapala pod njen uticaj, nego je uvek postojala izvesna distanca koja je jugoslovenskim marksistima omogućavala da se samostalno, nedogmatski i stvaralački ponašaju i u odnosu na marksističku filozofiju, unoseći u nju vlastito revolucionarno iskustvo, usprkos Staljinovom autoritetu u koji su u to doba mnogi još verovali. To treba posebno istaći jer se inače stvara pogrešna slika kao da je tek sukob sa Informbiroom omogućio našoj marksističkoj teorijskoj misli raskid sa staljinizmom. Politički je sukob sa Informbiroom taj proces, bez sumnje, ubrzao, ali ne i prouzrokovao. Sukob s Informbiroom nije uzrok nego posledica naše samostalne politike već u doba narodnooslobodilačkog rata, pa čak i prije, a ništa manje i u prvim godinama posle oslobođenja. To važi i za našu marksističku teorijsku misao. Ubrzanje raskida sa staljinizmom i na području marksističke filozofije nastupilo je kao posledica sve dubljeg društvenog, političkog, pa i teorijskog saznanja o nužnosti prelaza od etatističkog ka samoupravno-socijalističkom konceptu socijalizma, a teorijsko utemeljenje ovog prelaza nije mogao dati staljinizam, deformirani marksizam u Staljinovoj redakciji, nego autentični stavovi samih marksističkih klasika Marksa, Engelsa, Lenjina i, razume se, naše vlastito revolucionarno iskustvo koje je ponovo potvrdilo istinitost, životnost i revolucionarnost pomenutih stavova.

Tek kasnije, posle političke pobeđe nad Informbiroom, što treba posebno podvući, došlo je i u akademskim filozofskim marksističkim krugovima do snažnog zaokreta u razumevanju biti i zadataka marksističke filozofije, kako pod uticajem snažnog prodora samoupravnih tendencija u našem društvu tako i pod uticajem plejade zapadnoevropskih marksista koji su u sukobu sa zvaničnim marksizmom Staljinovog doba krčili put jednoj novoj, nedogmatskoj koncepciji marksizma. Postalo je sve jasnije da samoupravnom socijalističkom društvu ne odgovara etatističko-dogmatska koncepcija marksističke filozofije, a to je i našu akademsku marksističku filozofsku misao potstaklo da traži novu moguću nedogmatsku koncepciju marksizma i marksističke filozofije koja bi odgovarala potrebama i mogućnostima samoupravnog socijalističkog društva. Ali, čini se da naša akademska marksistička filozofska misao — ili bar jedan njen deo — za taj zadatak nije bila dovoljno pripremljena, a pre svega nije bila pravilno orijentirana. Umesto da traži svoje polazište i teorijsko utemeljavanje u našoj vlastitoj revolucionarnoj društvenoj praksi, u našem vlastitom revolucionarnom iskustvu (uprkos svim nedostacima i kolebanjima naše društvene prakse), u ozbiljenju autentičnih Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih stavova u našim specifičnim istorijskim uslovima, ona se od te praksi, kojom se

delimično razočarala, sve više vraćala ka knjižnim apstraktno teorijskim, vanistorijskim interpretacijama (autentičnog) marksizma, tragajući za nvim teorijskim koncepcijama koje bi mogle služiti kao diferencija specifika, nasuprot drugim savremenim filozofskim pravcima pred kojima bi se ovaj akademski marksizam mogao legitimirati kao savremena filozofska misao u smislu jednog, u biti građanskog, filozofskog komonsensa. Ovaj teorijski koncept koji bi trebao da služi kao diferencija specifika našli su u pojmu praksisa i time se vratili koncepciji filozofije kao »rada pojma«, čime su napustili, bar u konsekvencijama, Marksovu tezu o nužnosti istovremenog ukidanja i ozbiljenja filozofije, jednom rečju, hteli su ozbiljiti filozofiju, a da je ne ukinu. Tako smo dobili jugoslovensku akademsku varijantu marksističke »čiste« filozofije koja je, dođuše, bila na visokom intelektualnom, pa čak i teorijskom nivou, a bez sumnje otvarala marksističkoj filozofiji neke nove mogućnosti napuštanjem dijamatskih ontoloških teza i otvaranjem antropološke problematike, koja je bila dugo vremena u marksizmu zanemariva, ali je, na drugoj strani, sve više gubila kontakt s istorijskim subjektima naše revolucije, našeg revolucionarnog razvitka, postavljajući sebe iznad tog društva kao intelektualni teorijski arbitar, kao nepoštedna kritika svega postojećeg, zaboravljajući da, prema Marksovim rečima, komunizam nije ideal, nije stanje koje treba uspostaviti nego stvarno, teško, mukotrпно istorijsko kretanje, rađanje novoga u krilu staroga uz sve porođajne muke, protivrečnosti i zastranjivanja.

Danas je već toliko odmaklo vreme da bi se moglo, bar po mome mišljenju, prići objektivnijoj oceni ove »filozofske škole«, onoga što je ta škola, uprkos poznatim nedostacima, učinila teorijski vredno i da se na tome, dakako kritički, nastavi. Smatram da bi učešće filozofije, što šireg kruga jugoslovenskih filozofa u programiranju i realizaciji dugoročnog izučavanja i istraživanja razvoja našega socijalističkog samoupravnog društva, bilo dobra prilika da se okupi što širi krug filozofa u tome poduhvatu da bi se tako, u jednoj stvaralačkoj, kritičkoj saradnji, postepeno prevazišao ovaj filozofski, teorijski i praktičko-politički neplodan sukob koji postoji danas unutar jugoslovenske filozofije, a koji treba bezuvjetno prevazići i u interesu same naučne i filozofske misli i u interesu daljeg razvoja našeg samoupravnog socijalističkog društva.

Smatram da pluralizam samoupravnih interesa i ovde pruža dovoljno mogućnosti za jedan stvaralački dijalog i stvaralačku saradnju uprkos razlikama koje su na takvom poprištu kao što je filozofija prirodne i neophodne, ako se, naime, filozofija smatra onim što filozofija po svojoj najdubljoj biti jest, putem ka slobodi.

Da bi mogla odigrati svoju istorijsku ulogu, marksistička filozofija se mora otarasiti verbalističkog logocentrizma koji gleda na Marksa kao na nekakvog boga, i koji pukim pozivanjem na »autentičnog« Marksa hoće razrešiti sve probleme današnjice, a koliko naša današnja stvarnost odstupa od pojedinačnih citata, toliko gore za stvarnost. Mislim da i filozofija mora učiniti ono što je Kardelj tražio od političke ekonomije: da prelazi od puke analize kapitalizma k analizi protivrečnosti samog prelaznog razdoblja, naše današnje socijalističke stvarnosti, i da pruži odgovor, polazeći od Marksovih naučnih otkrića, na naše današnje probleme, antinomije, alternative, mogućnosti, koje i u Marksovoj misli nisu bile svuda eksplicitno razvijene, a neke možda ni implicitno.

Naša se marksistička filozofija mora više okrenuti našoj revolucionarnoj društvenoj praksi — ne kao služavka te prakse i ne kao njena izvanjska spe-

kulativna kritika — nego kao njen unutrašnji spiritus agens koji unosi u praksu »smisao za teoriju« bez čega nema ni »revolucionarne strasti«. Zbog specifičnih teorijskih okolnosti jugoslovenske revolucije (obračun sa dogmatizmom itd.), kaže se u tezama za filozofski okrugli stol, upravo je naše društvo postalo jedinstveni »praktični laboratorij« izvorne revolucionarne prakse koja uspešno prevladava prepreke etatičkog dogmatizma i revizionizma, društvo koje kroz sve svoje protivrečnosti i teškoće čuva otvorenu perspektivu praktične realizacije osnovnih intencija ne samo klasika marksizma već i postklasične nedogmatske misli. Taj objektivno istorijski položaj daje jugoslovenskoj filozofiji jedinstvenu mogućnost da se upravo kroz iskustvo konkretne društvene prakse probije do najdubljeg teorijskog jezgra celokupne revolucionarne marksističke misli i da to jezgro dalje stvaralački razvija. Ali da bi tu mogućnost mogla i ostvariti, ukazano je na filozofskom okruglom stolu, potrebno je da naša marksistička filozofija nanovo promisli sebe samu, put kojim je prošla, iskustva koja je na tom putu stekla, pozitivna i negativna, a pomenuti okrugli stol bio je jedan od pokušaja da se to učini.

U čemu bi, dakle, mogao biti mogući doprinos marksističke filozofske misli u programiranju i u budućem istraživanju razvoja socijalističkog samoupravnog društva? Promišljajući bit savremene filozofije, osnovni mogući doprinos naše filozofske misli mogli bismo odrediti kao pitanje kako *obuhvatiti samoupravljanje kao globalni istorijski projekat* koji, oslobođen svoje parcijalizovanosti (na ekonomsko, političko itd.) samoupravljanje, realizuje osnovnu misaonu intenciju celokupne novovekovne filozofije: da »supstanca postane subjekat«, što znači da se razbije dominacija otuđenih društvenih sila nad subjektima, da se konkretni društveni subjekti uspostave kao stvarni subjekti celokupnog procesa društvene produkcije i reprodukcije. Reč je o tome da se proces razvoja samoupravnih društvenih odnosa, u svom opštem jezgru, obuhvati kao onaj praktički proces koji tek razrešava misaone aporije, nerazrešive u mediju same teorije: probleme stvaralaštva, slobode itd. Bez tog filozofskog osmišljavanja samoupravljanje se nužno parcijalizuje u posebni ekonomski, politički, itd. »model«, gubeći pri tome njegovu osnovnu emancipatoričnu sadržinu. Tu se odmah postavlja niz teorijskih i metodoloških pitanja (na primer, kako odrediti pojam subjekata, da li je to nešto kao »tko« ili kao »što« kako je bilo rečeno na okruglom stolu, odnos između kauzalnosti i teleologije u samom procesu razvijanja samoupravnih odnosa i razrešavanja njegovih protivrečnosti, pitanje treba li samoupravljanje shvatiti kao sredstvo ili kao cilj ili kao nešto treće, kao dijalektičko prevazilaženje suprotnosti između sredstava i cilja, itd.). Kako obezbediti interdisciplinarnost istraživanja, a da se pri tome izbegne »loša beskonačnost« kvalitativnih analiza pojedinih sektora, odnosno nauka, ili da se rezultati (kao već poznati cilj) stave ispred empiričkih istraživanja, da li metodologija marksističke makrosociologije obezbeđuje generalizaciju, odnosno sintezu, empiričkih istraživanja posebnih nauka, kojim teorijskim konceptima uspostavljati most između makro i mikro socioloških istraživanja, između strukturalne i genetske metodologije, sinhronog i dijahronog pristupa u istraživanju i interpretaciji činjenica itd. I dalje: čim se priđe samoupravljanju, ne iz aspekta pojedinih nauka ili sektora, nego kao globalnom istorijskom projektu, čim se traži mesto samoupravljanja u socijalizmu kao svetskom procesu, odmah iskrsava pitanje u čemu je — uz sve razlike i suprotnosti savremenih socijalističkih pokreta (samoupravni verzus etatički socijalizam, problem evrokomunizma, protivrečnosti socijalističke izgradnje »zemalja u razvoju« itd.) — sadržinsko

i metodičko jedinstvo istorijsko-materijalističkog pristupa, gde je granica između — istorijskim okolnostima uslovljenih i opravdanih — specifičnosti pojedinih varijanti marksističke teorije i prakse sa »revizionizmom«? Te se granice ne mogu apstraktno određivati postavljanjem nekih svima zajedničkih, iz istorijske situacije istrnutih »osnovnih načela«, što bi značilo u osnovi neistorijski potez, bektstvo nekakvim »izvornim principima klasika marksizma« koji bi trebalo da igraju ulogu neposrednog sudije u konkretnim pitanjima kao da se možemo postaviti negde van istorije i od spolja »uspoređivati« »izvorne« principe sa istorijskom konkretizacijom, kao da se moć »izvornih principa« ne dokazuje upravo u tome da omogućuju istorijsko konkretizovanu analizu i akciju. Sva gore pomenuta metodološka pitanja konvergiraju u to pitanje i polaze od njega. To nam ukazuje u kojem smeru treba tražiti moguće sadržinsko i metodičko jedinstvo istorijsko-materijalističkog pristupa. Treba istaći da ni ontološki ni antropološko-subjektivistički pristup ne obezbeđuju traženo sadržinsko i metodičko jedinstvo istorijsko-materijalističke metodologije, jer i jedan i drugi utemeljuju svoje viđenje samoupravnog društvenog procesa u jednoj, od istorijskih konkretnosti izuzetoj osnovi, odnosno podlozi, pa makar to bila »opšta struktura sveta« ili neistorijsko-transcendentalno shvaćen »praksis«.

To baca novo svetlo i na problematiku metodologije društvenih nauka, na metodologiju multidisciplinarnog izučavanja razvoja samoupravnog socijalističkog društva, socijalističkog samoupravljanja, a da se pri tom ne izložimo opasnosti »loše beskonačnosti« izoliranih kvantitativnih analiza u okviru pojedinih društvenih nauka i pojedinih više manje izolovanih okružja samoupravnih odnosa. Ono što bi tu mogla pružiti marksistička filozofija jeste program jedne nove moguće *ontologije samoupravnog socijalističkog bitka* (da parafraziram Lukača) kao zajednička teorijska osnova i teorijsko objedinjavanje multidisciplinarnih pristupa u istraživanju pojedinih područja, okružja, aspekata, dimenzija samoupravnih društvenih procesa, a koja ne bi dolazila tek na kraju kao filozofsko uopštavanje postignutih parcijalnih rezultata ni kao apriorni transcendentalni preduslov mogućih empirijskih istraživanja (znači ne kao već poznati kraj ili apsolutno izvorište, ne kao nešto »ispred« ili »na kraju«), nego kao nešto »unutar«, kao pretvaranje dijalektike — koja je imanentna samoupravljanju i koja proističe iz njegove temeljne usmerenosti k oslobođenju rada, ka konačnoj emancipaciji celog društva — *iz dijalektike po sebi u dijalektiku za sebe*, znači u dijalektičku samosvest samoupravnog socijalističkog društva kao jedan od bitnih preduslova za brže i uspešnije razrešavanje postojećih protivrečnosti koje iskrsavaju na tom putu, a koje traže dijalektičko prevazilaženje, a ne mehaničko ukidanje. Drugim rečima, filozofija treba da podiže spontanu dijalektiku samoupravnih procesa na nivo teorije koja obuhvaća samoupravljanje kao globalni istorijski projekat, čime pojedinačna istraživanja parcijalnih strana i aspekata samoupravnog društvenog razvoja dobijaju svoje ontološko dijalektičko utemeljenje i teorijski dignitet. Ali i obrnuto: bez konkretnog empirijskog istraživanja različitih strana, aspekata, dimenzija samoupravnih procesa u našem društvu, pa i šire u svetskim razmerama, filozofija će se nužno gubiti u spekulativnim konstrukcijama, u konstruiranju idealnog stanja na osnovu »izvornih principa«, »minimuma opšte važećih zakonitosti«, i tome slično. Kao što empirijska istraživanja ne mogu bez teorije, tako se ni teorija bez empirijskih istraživanja, bez neposrednog učešća u praktičnom menjanju sveta, ne može uzdignuti na nivo *teorijskog momenta revolucionarnog procesa društvene emancipacije*, što je temeljna karakteristika filozofije koja hoće da bude savremena.

Osnovno jedinstvo marksističkog pristupa — a to je bitno i za metodologiju programiranog izučavanja samoupravnog društvenog razvoja — nije u vernosti »minimumu opšte važećih principa« već u vernosti svojoj osnovnoj društvenoj funkciji: da bude upravo ono što smo rekli — teorijski momenat revolucionarnog procesa društvene emancipacije.

Koji su glavni problemski sklopovi u kojima bi marksistička filozofija u gore naznačenom smislu mogla dati svoj doprinos?

Pre svega se namaće pitanje jednog novog *kvaliteta života* koji bi se razlikovao od načina života kako u državno socijalističkom tako i savremenom kasnokapitalističkom potrošačkom društvu. Da li i koliko razvoj samoupravnih odnosa u našem društvu obezbeđuje izgrađivanje jednog takvog novog kvaliteta života koji već izrasta iz samoupravnih društvenih odnosa, dokle smo u tome došli, koliko u tome uspevamo, gde su najglavnije prepreke i kako ih savladavamo. Tu se otvara čitav kompleks starih i novih pojava oblika otuđenja u našem društvu — od onih koji neposredno iskrsavaju u samom produkcionom procesu, koji imaju svoju osnovicu u tehnologiji, preko onih koji izvire iz tržišnih odnosa robne produkcije, koji su uslovljeni delovanjem tržišta, do onih koji proističu iz zaostajanja same svesti, koji su plod različitih ideoloških uticaja i tome slično, da ne nabrajam dalje. Koliko uopšte postavljamo ta pitanja, ne samo na jednom apstraktno-filozofskom, ideološkom nivou, nego u svakodnevnoj ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, naučnoj, tehnološkoj praksi, da li i koliko smo uspešni u rešavanju tih pitanja? Tu se otvara čitav niz problema tehnološke i ekološke prirode, da li i koliko iskorištavamo emancipatorične potencijale naučno-tehnološke revolucije u neposrednom radnom procesu za humanizaciju samog tog procesa, a koliko smo još zarobljeni zastarelom tehnologijom i kakav je uticaj te tehnologije na razvijanje samoupravnih odnosa, koliko smo tu inovativni. Upravo se na tom području pokušavalo neposredno, iz same neophodnosti savremenog proizvodnog pogona, opravdati centralističko-tehnokratsko shvaćeno »planiranje«, vodeća regulativna uloga države, tehotkratije, i slično. Pitanje jednog novog kvaliteta života otvara čitavu *problematiku ljudskih potreba*, takvog oblikovanja i zadovoljavanja potreba koje prevazilazi okvire kasnokapitalističkog potrošačkog mentaliteta, razvijanje novijih, drugačijih potreba, koje ne proističu iz logike profita, a to se kod nas još uvek dešava, nego iz sasvim drugačijeg shvatanja smisla života, njegovih vrednosti, mogućnosti i ciljeva. Koliko razvoj samoupravljanja otvara mogućnosti novog vrednosnog doživljavanja sveta, čoveka, samih ljudskih potreba, društvene zajednice, slobode pojedinca u odnosu na društvo itd.? Da li i koliko uspevamo dati *slobodnom vremenu* koje se produžuje drugačiji sadržaj od onoga koji daje savremeni kapitalizam, savremeno kasnokapitalističko potrošačko društvo? Tu se ponovo vraća već pomenuta dijalektika kauzaliteta i teleologije, sredstava i ciljeva. Mi danas mnogo govorimo o pluralizmu samoupravnih interesa, ali interesi ne lebde negde u vazduhu nego su izraz ljudskih potreba koje su opet, sa svoje strane, društveno uslovljene, imaju dakle pored svoje subjektivne i objektivnu stranu, nezavisnu od volje i saznanja pojedinca. Kako se formiraju u našem društvu te potrebe i koje se od njih u praksi najviše favoriziraju? Sve su to pitanja koja su, van sumnje, presudna za dalji razvoj samoupravnih društvenih odnosa. Na sva ta pitanja ne može se odgovoriti dedukcijom iz nekakvih opštih filozofskih principa niti samim empiričkim istraživanjima (jer se ta ograničavaju samo na fotografisanje datog stanja), nego je potrebno sudelovanje niza naučnih disciplina i filozofije koja jedina može dati konkretnim empirič-

kim istraživanjima pojedinih nauka ontološku utemeljenost u smislu izučavanja samoupravljanja kao univerzalnog društvenog projekta koji prevazilazi nužnu metodološku ograničenost pojedinih naučnih disciplina. Ali i obrnuto: nikakva ontologija samoupravnog društvenog bitka nije moguća bez konkretnih empiričkih istraživanja pojedinih naučnih disciplina, ako se ne želi ostati na jednom neplodnom, spekulativno-filozofskom nivou.

Treći sklop problema o kojima bi marksistička filozofija mogla dati vredan doprinos u proučavanju razvoja našeg socijalističkog društva je izgrađivanje marksističke teorije kulture. Na tom je području naša teorijska misao još uvek u velikom deficitu, a teško je zamisliti dalje proučavanje razvoja samoupravljanja bez jedne takve teorije. Tu smo u deficitu već u pogledu same definicije, samog shvatanja kulture, koja se još uvek, naročito u praksi, a delimično i u teoriji, shvata kao zbir takozvanih kulturnih delatnosti, usprkos razvijanju samoupravnih interesnih kulturnih zajednica, a možda delimično i zbog toga.

Tu se otvara čitava problematika *umetnosti*, umetničkog stvaralaštva, uloge umetnosti u razvoju samoupravnog socijalističkog društva, različitih estetskih koncepcija, pa i same marksističke estetike, itd.

Tu je, na kraju, i čitava problematika *morala* samoupravnog socijalističkog društva. Upravo se u samoupravljanju koje teži postepenom prevladavanju svake (»državne, ekonomske itd.«) spoljne prinude u ljudskom delovanju, svom oštrinom javlja takođe i etička problematika. Osnovni zadatak naše filozofske misli ne može biti izrada »konkurentnog« etičkog sistema koji bi bio »bolji« od sistema normi i vrednosti neokapitalizma, državnog socijalizma itd., već treba ukazati na radikalno izmenjen položaj »etike«, na postepeno prevladavanje morala kao posebnog oblika ideološkog otuđenja u revolucionarnom delovanju društvenih subjekata. Marksistička kritika ideologije mora kod konkretnih pojava kršenja važećih društveno-etičkih normi sprečavati takođe apstraktno-moralističku reakciju na takve pojave, i sa druge strane, upozoravati na njihove konkretne društvene korene u protivrečnostima razvijanja samoupravnih socijalističkih odnosa.

To su samo neka područja, neki sklopovi problema, u kojima bi marksistička filozofija mogla dati svoj doprinos u programiranju i ostvarivanju dugoročnog istraživačkog projekta o kome je reč. Verujem da će diskusija još mnogo detaljnije i produbljenije ukazati i na niz drugih mogućih tema i područja, pa i samih problema, da bismo na taj način što svrsishodnije opredelili ono što naša marksistička filozofija može i treba da unosi u taj projekat.

Dr DRAGOMIR VOJNIC

Samoupravljanje i ekonomske nauke

Uvodne napomene i postavljanje problema

Ovaj prilog koncipiran je kao okvirni sadržaj jednog (u nizu mogućih) kompleksnijeg pristupa istraživanju samoupravljanja u Jugoslaviji s aspekta ekonomskih znanosti.*

Jedna je od osnovnih pretenzija ovog priloga da ukaže na karakter i prirodu međuzavisnosti razvoja ekonomskih znanosti i naše samoupravne prakse.

Težište je razmatranih teza na međuzavisnosti razvoja samoupravljanja, odnosno naše samoupravne prakse i razvoja našeg društveno-ekonomskog, posebno privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja, a sve to u svjetlu razvoja ekonomskih znanosti.

U tome je smislu posebna pažnja posvećena onim tezama koje obrađuju probleme razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u svjetlu razvoja odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije. Jedna od teza koja se provlači kroz pristup istraživanja svih relevantnih (odnosno navedenih) problema odnosi se na potrebu multidisciplinarnog istraživanja razvoja samoupravljanja, odnosno na potrebu takvog istraživanja problema razvoja našeg društveno-ekonomskog (posebno privrednog) i političkog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja koje uključuje i ekonomske i političke i sociološke i pravne i historijske i druge znanosti.

Ovaj bi prilog trebao poslužiti kao jedan od referata koji je priređen na inicijativu Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja u Ljubljani, a koji bi (pored niza drugih s područja različitih disciplina u okviru društvenih znanosti) trebao biti prezentiran na znanstvenom skupu koji spomenuti Centar organizira sa svrhom da se u svjetlu ocjene momenta razvoja samoupravnih društvenih odnosa definira okvirni sadržaj makroprojekta za interdisciplinarno proučavanje samoupravljanja.

Prilikom pisanja ovog priloga korišteni su materijali s ekonomskog okruglog stola što ga je organizirao, kao jedan u nizu drugih skupova na području društvenih znanosti, Jugoslavenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja u mjesecu siječnju 1979. godine u Ljubljani.

Prilikom pripremanja ovog priloga pored spomenutih materijala koristio sam se i stavovima, ocjenom i formulacijama iz materijala koje sam, u zajednici s nizom drugih suradnika, priredio u okviru makroprojekta »Privredni sistem

* Zahvaljujem se Miladinu Koraću, koji mi je u toku pripreme ovog referata dao niz veoma korisnih primjedbi, sugestija, pa i dopuna pojedinih formulacija. Međutim, za sve eventualne propuste ili nekonzekventnosti odgovoran je samo autor ovog priloga.

SFRJ«. Od niza autora (suradnika spomenutog makroprojekta i drugih) posebno spominjem Milutina Ćirovića, Vladimira Frankovića, Peru Jurkovića, Marijana Korošića, Miladina Koraća, Rikarda Langa, Ivana Maksimovića, Ivu Perišina, Jakova Sirotkovića i Miju Sekulića.

U radu na spomenutom makroprojektu angažiran je konzorcij jugoslavenskih ekonomskih instituta, uključujući i Ekonomski institut u Zagrebu.

Financiranje ovog makroprojekta vrši se na bazi društvenog dogovora socijalističkih republika i pokrajina i federacije, odnosno Saveznog izvršnog vijeća.

Jedna od pretenzija i ovog priloga i u njemu navedenih teza i čitavog ovog savjetovanja (a isto tako i daljih dugoročnih multidisciplinarnih istraživanja u okviru makroprojekta kojega se sadržaj treba okvirno uobličiti i definirati na ovom savjetovanju) ogleda se u pokušaju multidisciplinarnih i višedimenzionalne analize i ocjene momenta razvoja našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Budući da se sintetička ocjena momenta razvoja društveno-ekonomskih i političkih odnosa u jugoslavenskom društvu može najadekvatnije dati putem analize i ocjene momenta razvoja samoupravljanja, osnovna pretenzija ovog priloga (a i drugih priloga u okviru ovog savjetovanja) usmjerena je u tom pravcu.

Pri tome treba posebno naglasiti da se pretenzije ovog priloga ipak u osnovi ograničavaju na analizu i ocjenu samoupravljanja s aspekta ekonomskih znanosti.

I.

Opći pristup problemu istraživanja samoupravljanja u sferi ekonomskih znanosti

U prvom bih dijelu ovog referata htio govoriti o nešto širim aspektima (imajući u vidu potrebu multidisciplinarnog pristupa) problemskih okvira u sferi ekonomskih znanosti.

Potom bih želio samo letimično naznačiti neke probleme i dileme u sferi postojećih odnosa u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije.

Svoje ću izlaganje započeti s ocjenama i stavovima koji su došli do izražaja na međunarodnom sastanku koji je u toku priprema ovog našeg savjetovanja održan na jugu Amerike u Jugoslavensko-američkom centru glavnog grada Floride. Sticajem okolnosti na tom je sastanku bio i Aba Lerner i kada se u raspravama oko komparativnih ekonomskih sistema diskutiralo o društvenom vlasništvu on se pozvao na poznate postavke iz svoje čuvene knjige »Economics of control« koja je pisana neposredno prije rata, i koja je jednim dijelom bila motivirana (u to je vrijeme Aba Lerner pisao kao mladi socijalist) i onim što se događa i što se počelo na neki način kritički ocjenjivati i uopćavati na nivou početnih iskustava društveno-ekonomskog razvoja u prvoj zemlji socijalizma, u SSSR-u.

Sušтина se te misli po prilici svodi na to da problemi socijalizma ne bi bili tako veliki kada bi proces razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, znači proces razvoja socijalizma, bio barem tako jednostavan kao što je jednostavan proces transformacije kapitalističkog (bilo privatnokapitalističkog bilo državnokapitalističkog vlasništva) u državno socijalističko vlasništvo.

Ova se misao već dugo potvrđuje i pokazuje i u teoriji i u praksi. No, ja mislim da je, kada je riječ o teoriji i praksi, a prije svega o teoriji, davno već postalo jasno, i to ne samo na bazi nekih općih teoretskih apstraktnih razmatranja nego i na bazi empirije i uopćavanja pređenog puta, da su problemi socijalizma u smislu razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa vrlo složeni. To, međutim, nikako ne znači da nisu jasni osnovni oblici, osnovne konture i osnovna vizija razvoja socijalizma, bez obzira na sve moguće razlike u putovima i metodama, odnosno u pojavnim oblicima i konkretnim institucionalnim rješenjima i formama.

S time se u vezi može reći da smo mi znanstvenici u teškoj, ali i sretnoj situaciji.

Teškoće se te situacije izražavaju u tome što se, s obzirom na pionirski karakter našeg društveno-ekonomskog i političkog modela, kontinuirano nalazimo u grču testiranja i preispitivanja dostignutih rezultata i istraživanja, boljih odnosno adekvatnijih, efikasnijih i svrsishodnijih rješenja za dalji razvoj našeg društva na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Prednosti situacije u kojoj živimo i radimo ispoljavaju se u tome što ona sama po sebi predstavlja veliki izazov za sve nas. Taj se izazov ogleda posebno u tome što nam se pruža prilika da na bazi generalizacije razvojnih (kako društveno-ekonomskih tako i političkih) karakteristika proteklog razvojnog perioda, zatim na bazi generalizacije vlastitog iskustva, a isto tako i na bazi onoga što je kao rezultat generalizacije po jednoj i drugoj osnovi došlo do izražaja i u dostignutom nivou teorije i naših društvenih znanosti općenito, budemo i ne samo aktivni učesnici i sudionici u brzim, bujnim i dinamičnim promjenama u našem društvu, nego da na karakter i kvalitetu tih promjena i sami utječemo i na taj način i sami dajemo određeni doprinos iospješujemo razvoj društveno-ekonomskih odnosa na onim osnovama za koje su se opredijelile sve subjektivne snage našeg društva.

I premda se u toku proteklog razvoja na samoupravnim osnovama u sferi društvenih i ekonomskih znanosti posvećivala (u okviru manje ili više kompleksnih i kontinuiranih projekata) dosta velika pažnja istraživanju različitih aspekata problema razvoja samoupravljanja, ipak se na osnovi onoga što je do sada učinjeno i istraženo općenito može reći da ti napori nisu uvijek bili ni dovoljni ni kontinuirani.

Polazeći od ove ocjene (a imajući u vidu činjenicu da značaj istraživanja problema samoupravljanja daleko prelazi okvire interesa samo Jugoslavije) može se postaviti pitanje koji su uzroci da se u toku proteklog razvojnog perioda u sferi društveno-ekonomskih znanosti nismo još ozbiljnije, a to znači i s više sistema i s više kontinuiteta, bavili istraživanjem jugoslavenskog samoupravnog socijalističkog društva.

U nizu mogućih uzroka (a mogli bi u isto vrijeme reći i poteškoća) spomenut ću samo neke i to bez pretenzija da su to upravo oni najznačajniji.

Ima mnogo osnova za pretpostavku da je prisutno veliko misaono opterećenje znanstvenika starim kategorijalnim sistemom, jer se (kada su u pitanju ekonomske znanosti) ipak u osnovi vrtimo u krugu onih kategorija koje su prvenstveno i izvorno karakteristične za političku ekonomiju prošlih društveno-ekonomskih formacija, odnosno za političku ekonomiju kapitalizma.

Ova je pojava u povijesnom kontekstu dosta razumljiva s obzirom da je inercija starih rješenja i shvaćanja po prirodi stvari veoma snažna, tako da su,

čak i pod pretpostavkom vrlo brzog i dinamičnog razvoja materijalne osnove društva, potrebni širi vremenski horizonti i više generacija da se snaga ove inercije prevlada.

Korisno se ovdje podsjetiti na vidovitost i opravdanost Marxovih predviđanja o »socijalističkom društvu na pomolu« u kojemu »imamo posla s komunističkim društvom, ne onakvim kakvo se ono razvilo na svojoj vlastitoj osnovi, nego obratno, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi, s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi tragove staroga društva iz čije utrobe izlazi*«.

U jednoj malo ekstremnoj formi može se reći da je ovo misaono opterećenje (po sili spomenute inercije) tako snažno da nam kada ga treba napustiti i pokušati se iz njega izvući, ponekad to izgleda kao napuštanje svoga vlastitog načina mišljenja i rezoniranja o različitim društveno-ekonomskim problemima i pojavama.

Upravo je zbog toga proces napuštanja i prevladavanja inercije starih shvaćanja veoma složen.

Također ima dosta osnova za pretpostavku da je jedan od mogućih uzroka nedovoljnog angažiranja društveno-ekonomskih znanosti u istraživanju problema samoupravljanja opterećenje datim interesima u društvu, koje, ponekad čak i nesvjesno, stavljamo u prvi plan i s njime se identificiramo. Jedan od daljnjih mogućih uzroka svakako je i nesigurnost, moglo bi se čak reći i strah, u našem shvaćanju u smislu nepovjerenja u sebe, bilo kao strah od inercije dogmatizma starih shvaćanja, bilo kao strah da se identificiraju pojave našeg vlastitog samoupravnog dogmatizma, što je, razumije se, podjednako štetno i opasno.

Navedena pitanja, stavovi i ocjene ne odnose se, razumije se, samo na istraživanje u sferi ekonomskih znanosti nego su svi ti momenti podjednako važni i za opći pristup multidisciplinarnom istraživanju samoupravljanja, što znači da se odnose i na sve druge društvene znanosti.

U svjetlu navedenih ocjena i stavova možda je interesantno zapaziti i karakterističnu pojavu da naučni radnici u mnogim, posebno razvijenim, zemljama svijeta više pišu o problemima samoupravljanja nego što se ovi problemi istražuju u našoj vlastitoj zemlji i sredini.

U sklopu ovih razmatranja treba također spomenuti i činjenicu da se jedan od ograničavajućih faktora multidisciplinarnom istraživanju samoupravljanja odnosi i na našu vlastitu profesionalnu deformaciju u smislu (u pravilu) prenatrženog parcijalnog pristupa bez potrebnog razumijevanja graničnih područja i problema, što je vjerojatno jedna od najvažnijih pretpostavki za ovakvu orijentaciju i ovakve pretenzije u spomenutom istraživanju.

Rezultati većine provedenih istraživanja pokazuju da se svi zatvaramo u svoju užu oblast i da u najvećem broju slučajeva nismo uspjeli ostvariti međusobnu graničnu multidisciplinarnu komunikaciju sa srodnim oblastima na području društvenih znanosti.

I premda ne treba imati iluzije da se ovaj problem može preko noći, tj u užim vremenskim horizontima riješiti, ipak se moraju učiniti dodatni napori da se on barem počne postepeno rješavati.

* K. Marx: Kritika gotskog programa, Kultura, Zagreb 1948, str. 22

Prvi korak u pravcu uspostavljanja većeg međusobnog razumijevanja, posebno u komplementarnim disciplinama i graničnim područjima, mora se učiniti putem čitanja i razumijevanja srodnih radova izvan vlastite uže struke i specijalizacije.

Nije ni potrebno posebno naglašavati da je to bitan preduvjet da počnemo više razumijevati jedni druge, uzajamno se oplemenjivati i uspostavljati zajednički jezik suradnje.

Imajući ove momente u vidu, sve društvene znanosti morale bi se prvenstveno koncentrirati na istraživanje samoupravljanja, odnosno na istraživanje razvoja društveno-ekonomskih produkcionih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Budući da su u centru produkcionih odnosa problemi reproduciranja u proširenim razmjerima društvenog vlasništva i društvenovlasničkih (dohodovnih) odnosa, veoma je važno istraživati, utvrditi i identificirati odgovarajuće pretpostavke i probleme, a sve u cilju pokušaja davanja odgovora na najvažnija pitanja.

U tom smislu treba posebno podvući činjenicu da proširena društvena reprodukcija, koja se temelji na pretpostavci da radnici moraju postati gospodari uvjeta i rezultata svoga rada u sferi materijalne baze i u sferi društvene nadgradnje, ima svoje sociološke, ekonomske, politikološke, filozofske i druge aspekte.

Ali da bismo o tome s pretenzijom multidisciplinarnog pristupa mogli razgovarati, i filozofi i drugi znanstveni radnici u sferi društvenih znanosti moraju znati što je to proširena reprodukcija društva.

U kontekstu potrebe zajedničkog poznavanja raznih graničnih područja, da još spomenem i problem raspodjele prema radu i rezultatima rada, moralo bi prije svega među ekonomistima doći do nešto usklađenijih zajedničkih mišljenja i stavova. A svi ovi problemi imaju i svoj multidisciplinarni aspekt koji se odnosi na suštinu problema produkcionih odnosa.

Istraživanje problema u sferi proširene društvene reprodukcije na ovaj način (tj. u multidisciplinarnom smislu) ima posebno smisla ako se pri tome s različitim aspektima društvenih znanosti simultano otvaraju problemi i iznose vlastiti stavovi.

Poteškoće s kojima se u ovakvim nastojanjima kao znanstveni radnici obično susrećemo vuku velikim dijelom svoje korijene iz činjenice da se na bazi užih specijaliziranih istraživanja, odnosno na bazi parcijalnih kutova promatranja (koje imaju ekonomisti, sociolozi, politikolozi itd.) često puta daju veoma pretenciozne ocjene, a ponekad čak i uopćavanja s pretenzijom generalizacije, odnosno s pretenzijom doprinosa teoriji u odgovarajućoj grani znanosti.

Ako pođemo na grosomodo planu od ove konstatacije, čini se da postaje veoma očito da je ovakva aktivnost, koja pretendira na multidisciplinarnu analizu i ocjenu društveno ekonomskih i političkih kretanja kod nas, veoma dobro došla.

Želim samo usput napomenuti jednu veliku i kontinuiranu aktivnost koja se odvija na planu ekonomskih znanosti. Naime, Konzorcij jugoslavenskih ekonomskih instituta već više od jednog decenija kontinuirano radi na znanstveno-istraživačkom makro projektu »Privredni sistem SFRJ«.

Postoji veliki broj objavljenih radova, knjiga, studija, monografija i članaka koji su uslijedili kao rezultat ovih istraživanja, a to bi sve trebalo imati u vidu i koristiti i u okviru ove naše aktivnosti.

No, s druge strane stoji sigurno velika potreba za multidisciplinarnim pristupom ovim problemima. Ja se u tom smislu pridružujem svima onima koji podvlače da je upravo nova kvaliteta koja bi trebala krasiti ovu aktivnost, koja je na neki način ovim savjetovanjem već započela, upravo u onome što mi svi podržavamo, a to je ta mulatidisciplinarnost pristupa.

Sve ovo može izgledati i kao juriš na otvorena vrata budući da smo i do sada u mnogim pokušajima analize i ocjene pređenog puta, kada smo svako sa svoga područja užeg interesa, bilo da se radi o ekonomistima, politikolozima, socialozima, ili nekim drugim društvenim znanstvenicima (ovdje mogu naći svoje mjesto i povjesničari, pravnici, psiholozi itd.), dakle kada smo pristupali svako sa svoga kuta promatranja problemu samoupravljanja, rekao bih zapravo problemu razvoja socijalističkih samoupravnih, društveno-ekonomskih odnosa, onda smo u mnogim slučajevima isticali tu potrebu multidisciplinarnog pristupa. Ali sticajem okolnosti, moglo bi se reći i određenih institucionalnih vakuma, odnosno zbog nedovoljne aktivnosti ovakvih institucija kao što je i ovaj centar i sl., ta je multidisciplinarnost često ostajala na marginama.

Kada je riječ o istraživanju, odnosno o analizi i ocjeni ekonomskih fenomena, može se reći da svako, i makroekonomsko i mikroekonomsko istraživanje samoupravljanja ili razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u najširem smislu, uvijek na dnevni red po prirodi stvari stavlja ili eksplicite naznačenu ili implicite pretpostavljenu multidisciplinarnost, prije svega kada je riječ o ekonomistima, a isto tako i o sociolozima i politikolozima. Pri tome se ni uloga i mjesto pravnih, historijskih, psiholoških i drugih društvenih znanosti nikako ne smije podcijeniti niti staviti u drugi plan.

Širi okvir ove multidisciplinarnosti uključuje i društvenu organizaciju rada i proizvodnje, a to znači da uključuje i tehnički progres i transfer tehnologije, odnosno određeni nivo primjene nauke i tehnike.

Međutim, ta multidisciplinarnost ostaje na marginama već samim time što se de facto taj multidisciplinarni pristup svodi ipak na jednog čovjeka koji kao subjekt pristupa istraživanju, odnosno analizi i ocjeni u onim okvirima, i u onim dimenzijama u kojima je njegovo osnovno znanstveno opredjeljenje.

Razumije se da u tim okvirima multidisciplinarnost ne može u potpunosti doći do izražaja. Da bi ta multidisciplinarnost došla do punog izražaja, potrebna su ovakva nastojanja, odnosno dodatna kompleksija istraživanja. Razumije se da pri tome nitko ne očekuje da će rame uz rame raditi ekonomist sa sociologom ili politikologom, pravnikom, itd. To ne bi vjerojatno bilo ni svrsishodno, ni moguće, ni racionalno. Ali je zato moguće to povezivati, koordinirati i organizirati u okviru ovakvog projekta.

Prema tome, riječ je o vrlo važnom aspektu te inicirane aktivnosti gdje se očito svi slažemo i gdje u visokom stupnju suglasnosti dajemo ocjenu da je to veoma dobrodošlo, korisno i potrebno.

Kada je riječ o užim područjima i naznakama odgovarajućih skupina problema, odnosno tema i problema koje bi trebalo istraživati u sklopu ovako širokog pristupa kompleksu samoupravljanja, u ekonomskoj sferi sigurno postoji čitav niz veoma aktualnih i atraktivnih pitanja koja per definitionem zahtijevaju multidisciplinarni pristup. Mislim da je, u osnovi, sve što je o tome trebalo reći bilo već rečeno.

Čini se da sa stanovišta daljeg razvoja socijalističkih, samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, ili u najširem smislu, samoupravljanja, posebnu

pažnju zaslužuje analiza i ocjena, odnosno istraživanje osnovne organizacije udruženog rada. Osnovna organizacija udruženog rada izaziva danas, slobodno se može reći, vrlo široki krug multidisciplinarnog interesa, i u zemlji i na međunarodnom planu — kod naučnih radnika u sferi društvenih nauka. To je sasvim normalno. To je sigurno u jednom kategorijalnom sistemu jedinstveno i novo, isto kao što je novo (u našem konceptu shvaćeno) društveno vlasništvo, kao što je i samoupravljanje novo, kao što je udruživanje rada, kao što je dohodak i normalno kao što su nove i neke druge institucije i kategorije koje se javljaju u našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu.

Tu, prije svega, mislim na slobodnu razmjenu rada i naš delegatski sistem. Ono što bi trebalo multidisciplinarno istraživati, analizirati i ocjenjivati u tom našem globalnom modelu koji je već na neki način definiran i u znanstvenom i u institucionalnom smislu u okviru aktivnosti na jednom ovakvom projektu odnosi se prije svega na međuzavisnost društvenog vlasništva i drugih institucija i mehanizama društveno-ekonomskog sistema.

Međutim, sada kada se vraćamo tom multidisciplinarnom istraživanju raznih aspekata kompleksa samoupravljanja, a to implicite podrazumijeva razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i to ne samo na našem, jugoslavenskom planu (koliko god se mi nužnim sticajem okolnosti ili potreba i mogućnosti njega prvenstveno dužimo) nego i šire od toga, onda se tu nađu, u tom našem kategorijalnom, sada već egzistirajućem i definiranom sistemu, određene međuzavisnosti koje je potrebno kontinuirano istraživati. Pitanje društvenog vlasništva već je bilo naglašeno.

O toj vrlo važnoj temi veoma smo mnogo i rekli, i javno diskutirali, i napisali, i bili bismo takođe spremni da svatko od nas bez većih dodatnih priprema održi predavanje o društvenom vlasništvu, ali bi se vjerovatno takođe u nekim nijansama razilazili. Kada govorim o nijansama, mislim prvenstveno na kategorijalni sistem koji se odnosi na ekonomsku znanost. Stručnjaci u svim sferama društvenih znanosti složili su se u mišljenju da za razliku od svih do sada egzistirajućih i poznatih povijesnih oblika vlasništva, društveno vlasništvo nije tako jednostavno definirati niti u onom njegovom suštinskom ekonomskom, niti u formalno-pravnom aspektu. Multidisciplinarni pristup ovom problemu dovodi nas do spoznaje da društveno vlasništvo postoji ili ne postoji, ovisno o tome kako su riješene institucije u društveno-ekonomskom i političkom sistemu. Ako se sada ograničimo samo na taj uži kompleks društveno-ekonomskog i političkog sistema koji je vjerovatno, ako prilazimo čitavoj stvari marksistički, vrlo važan, a to je privredni sistem, onda društveno vlasništvo postoji i reproducira se u proširenim razmjerima samo tada kada se kroz odgovarajuće mehanizme funkcioniranja svih podsistema koji čine privredni sistem reproduciraju odgovarajući odnosi koje netko od nas zove dohodovnim odnosima, drugi to u jednom sintetičkom izrazu nazivaju, u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog i političkog razvoja, dosljednim provođenjem principa raspodjele prema radu, što znači da ne dolazi niti do deformacija (u rasponu deformacija na koje je već Marx u izvjesnom smislu ukazivao), niti etatističke hegemonije, niti do deformacije koja se manifestira u izražavanju tendencije grupnovlasničkih odnosa.

Svodna ocjena, danas prisutna manje više kod svih jugoslavenskih ekonomista, znanstvenika i praktičara, upravo se odnosi na sintetičku ocjenu u toj deformaciji — da su u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog razvoja, s obzirom na stupanj konzistentnosti i efikasnosti našeg privrednog sistema, prisutne

takve deformacije mehanizma njegovog funkcioniranja, posebno u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka, koje omogućavaju veliku redistribuciju dohotka izvan utjecaja udruženog rada.

Uslijed toga slabi akumulativnost organizacija udruženog rada u privredi što izaziva potrebu za deficitarnim financiranjem jednog dijela finalne, posebno investicione potrošnje, s jedne strane, a što s druge strane narušava stabilnost privrednih kretanja i izaziva inflatorske trendove, i što u krajnjoj liniji ima za rezultat smanjivanje efikasnosti privrednog sistema i deformaciju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Takve pojave, naime, degradiraju princip dohodovnih odnosa i raspodjele prema radu, a afirmiraju princip grupnog vlasništva.

Ono što bi sada s aspekta naših aspiracija i naših pretenzija bilo prijeko potrebno, upravo je da se multidisciplinarno istražuje šta je to što nama omogućava da se učini jedan korak dalje. Da li je to neki fetiš, da li je uzrok tome postojanje ili nepostojanje određenih institucija, mehanizama i normi ponašanja, da li je to zakonitost, da li je to rješivo, je li to inkompatibilnost ciljeva, da li je to nekonzistentnost ciljeva, da li je to nekonzistentnost teorije, itd. Očito je da ne možemo reći da je riječ o nekonzistentnosti prakse, jer je praksa na neki način uvijek determinirana odgovarajućim datim uvjetima gdje institucionalni okviri sigurno mnogo djeluju na ponašanja općenito, a na društveno-ekonomska ponašanja posebno.

To je područje koje i za nas politikologe, i ekonomiste, i sociologe, i druge znanstvenike posebno u sferama društvenih znanosti, predstavlja veliki izazov. Međutim, kada je o tome riječ, čini mi se da bismo se upravo u tom našem projektu, u toj našoj aktivnosti, morali zamisliti nad još jednom činjenicom — činjenicom šta nama ta povijesna retrospektiva razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja, šta nama uopće ta povijesna dimenzija omogućava u pogledu proučavanja. Čini mi se da se tu nismo uvijek držali onih kriterija i onih normi ponašanja ili one ideologije koju slijedimo i koja je inherentna znanosti. Tu mislim na marksizam i marksističku ekonomsku i drugu teoriju i filozofiju.

Mi smo naime bili u sferi politikologije, i u sferi sociologije, i posebno u sferi ekonomije, spremni da ponekad prebrzo, da ne kažem brzopleto, donosimo odgovarajuće ocjene. I premda mi praktično nismo mijenjali naš osnovni koncept društveno-ekonomskih kretanja, mi smo u svakoj fazi toga kretanja bili vrlo kritički prema njemu, ponekad čak i sumnjičavi, da ne kažem neku težu ocjenu. Čini mi se da se ni danas, u tom pogledu, nismo sasvim od ovakvog ponašanja emancipirali.

Mi nismo napravili još ni prvi ozbiljan korak u konkretnoj operacionalizaciji privrednog sistema koji se temelji na društvenom vlasništvu, samoupravljanju, udruživanju rada u okviru osnovnih organizacija udruženog rada itd. da ne govorim da nismo još napravili niti prvi čestiti korak naprijed u sferi operacionalizacije koncepta slobodne razmjene rada i delegatskog sistema, a spremni smo s time u vezi da damo veoma ozbiljne, da ne kažem i pretenciozne, kritike i kritičke ocjene. Kada su te ocjene veoma kritičke to moramo pozdraviti jer stvarno ima osnova da se daju veoma kritičke ocjene onome što smo u pokušaju tog prvog koraka do sada napravili, posebno u sferi slobodne razmjene rada i delegatskog sistema.

Međutim, pri takvim kritičkim ocjenama nedovoljno diferenciramo kratkoročne, odnosno tekuće aspekte, od onih dugoročnih za koje je potrebna nešto

šira povijesna retrospektiva. A kritičke ocjene spomenutih institucija samo s kratkoročnih, odnosno tekućih aspekata, još ništa ne govore o globalnoj i dugoročnoj ocjeni institucije kao takve i njenih mogućnosti u daljem efikasnijem razvoju privrednog sistema i društvenih odnosa.

Mi se često puta — razumije se u najplemenitijoj, u najboljoj kritičkoj namjeri da što je moguće brže učinimo svoju sredinu, svoj sistem nešto boljim i efikasnijim, pa da kroz to pružimo i drugima eventualno dobre idejnoteoretske, filozofske, konceptualne i institucionalne osnove — u svojim kritikama zadržavamo na prostoru u kome radimo i vremenu u kome živimo, a to znači uglavnom na vremenu našeg razvoja na temeljima socijalističkih samoupravnih odnosa. To je vrlo često prisutno kada je riječ o kategorijalnom vrednovanju, o sistemu vrednovanja raznih aspekata razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, naročito kada se kao jedan od osnovnih kriterija stavlja u prvi plan, u kojoj mjeri smo se odmakli od etatističkih odnosa (imajući u vidu početke našeg socijalističkog razvoja i prvi petogodišnji plan kao i postojeće zemlje socijalizma s drugačijim, odnosno centralističkim društveno-ekonomskim sistemom) i, sa druge strane, dokle smo došli u odvajanju i razvoju tih naših društvenih odnosa od onih početnih odnosa, i u kojoj se mjeri kod nas sada, s obzirom na izrazitije djelovanje zakonitosti robne proizvodnje, javlja kapital-odnos.

Zato bismo u našem multidisciplinarnom pristupu trebali — stavljajući u prvi plan taj najširi kompleks razvoja samoupravljanja, a imajući u vidu da to na neki način znači naš pogled u najširem smislu na razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na širem vremenskom i prostornom planu od ovog našeg jugoslavenskog — da onda sve to stavimo u povijesnu retrospektivu koja ne počinje i ne završava sa nama. Nešto se već događa u tom suvremenom kapitalističkom svijetu gdje se sada javljaju elementi participacije.

Događa se da znanstvenici s područja društvenih znanosti iz drugih zemalja miješaju neke karakteristike našeg sistema socijalističkog samoupravljanja sa sistemom participacije.

Treba reći da je to jednim dijelom i naša greška, jer se, kako smo se već složili, nedovoljno multidisciplinarno istražuju, uopćavaju i objavljuju osnovne karakteristike našeg društveno-ekonomskog i političkog modela. Pa i ono što je istraženo, uopćeno i objavljeno, relativno se malo prevodi na strane jezike. Zato bi bilo veoma važno da se već postojeći radovi, pa i budući rezultati ove naše aktivnosti, prevode na strane jezike, posebno na engleski i ruski.

U svakom slučaju, kada je riječ o svemu tome o čemu sam do sada govorio, trebalo bi ići u daleko dublju povijesnu kontinuiranu retrospektivu koja mora zahvaćati već ono što se događa u suvremenim kapitalističkim društvima, ili kako oni sami sebe nazivaju, mješovitim ekonomijama, preko onoga što se u socijalističkim zemljama zbiva s razvojem društveno-ekonomskih odnosa. Razumije se, mi smo sami pod posebnom lupom zato što smo najbliži sebi i zato što smo, sasvim razumljivo, za sebe najviše i zainteresirani.

Kada je riječ o vrednovanju društveno-ekonomskih odnosa, može se postaviti i pitanje kako povezivati tržište i plan i šta znače zakonitosti socijalističke robne proizvodnje za koje smo se svi složili da predstavljaju historijski nužan institucionalni okvir ove faze našeg društveno-ekonomskog razvoja. Konačno nitko od jugoslavenskih znanstvenika, profesionalaca, bez obzira šta je tko među nama, društvenim znanstvenicima, o tome rekao ili napisao, nije nikada re-

kao da društveno vlasništvo i samoupravljanje ukidaju protivurječnosti socijalističke robne proizvodnje. Dapače, svi smo bili, upravo plašeći se da nas netko ne shvati pogrešno, puni ograda koje su podvlačene u tom smislu da smo svjesni toga da se ne mogu ukinuti protivurječnosti robne proizvodnje, ali da se tu ipak nešto, ne u onom staljinskom smislu transformacije zakona vrijednosti, dakle da se tu nešto može učiniti i da se s obzirom na izmijenjeni položaj udruženog rada ti odnosi mogu mijenjati, da se na toj osnovi društveno-ekonomski sistem može učiniti i efikasnijim, i demokratskijim i humanijim.

Prema tome, tu ne može biti nikakvih dilema, i koliko sam ja informiran, nikakvih većih dilema i nema. Osim toga, to što je sada veoma naglašena uloga institucije društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma ni u kom slučaju ne znači nikakvu protivtežu (a pogotovu ne znači zamjenu) zakonitostima socijalističke robne proizvodnje osim što institucije društvenih dogovora i sporazuma mogu, i ako se sve bude dobro razvijalo morat će, postati osnovna metoda samoupravnog planiranja. Ali da bi postali metoda samoupravnog planiranja, potrebna je ogromna uloga znanosti, počev od informacionog sistema, metodologije, društveno-ekonomske analitičke osnove, statističko dokumentacione osnove, itd. Znači, opet potreba velikog multidisciplinarnog istraživanja i u toj sferi.

S obzirom da je pitanje položaja i uloge udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene, reprodukcije jedna od bitnih kategorija vrednovanja dostignutih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, čini mi se da bi naredni dio ovih izlaganja bilo svrsishodno posvetiti ovoj skupini problema.

II.

Odnosi u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije

Pitanje položaja i uloge udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, kao jedne od bitnih kategorija u skali vrednovanja dostignutog nivoa socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, mora po prirodi stvari biti u centru pažnje i ekonomista, i sociologa, i politikologa, i svih drugih znanstvenika koji se, sa različitih aspekata gledano, bave istraživanjem razvoja društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja. To se pitanje ustvari svodi na analizu i ocjenu uvjeta i mogućnosti da radnici u OOUR ovladaju cjelinom dohotka, što prvenstveno znači da ovladaju akumulacijom.

Pretenzije ovakvih istraživanja moraju, dakle, po prirodi stvari imati multidisciplinarni karakter. To, razumije se, nikako ne znači, jer to je i teško ostvariti, da se u svakom istraživanju ovakvog karaktera mora (ili može) u podjednako mjeri, tj. simultano, istraživati i analizirati sve s aspekta multidisciplinarnog pristupa, relevantne dimenzije, tj. i ekonomske, i politikološke, i sociološke, itd.

Zato se u konkretnoj analizi i ocjeni pojedinih fenomena na području razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u prvi plan stavlja i nešto veća težina daje onoj dimenziji koja je po prirodi stvari najrelevantnija za istraživanje promatrane pojave ili je, što se u pravilu događa, najbliža shvaćanjima i užem profesionalnom interesu analitičara, odnosno istraživača.

Ovo je važno podvući zbog toga što su i dosadašnji napori za unošenje nešto više multidisciplinarnih pretenzija u istraživanja ovakvog karaktera pokazali da se jedan dio ovih pretenzija svodi na to da su politikolozi ili sociolozi tražili određena objašnjenja i odgovore od ekonomista, te da su isto tako ekonomisti tražili neka druga objašnjenja i odgovore od sociologa, politikologa itd.

Treba odmah reći da je ovo prirodan slijed stvari, tj. da u tome nema ničeg lošeg. Naprotiv, učinili bismo osjetan korak naprijed kada bi se kroz ovakve multidisciplinarnе napore razvio osjećaj veće povezanosti, uzajamnog razumijevanja, zajedničkog rječnika i suradnje između različitih sfera društvenih znanosti.

I premda je o ovom sklopu problema ranije nešto rečeno, mislim ipak da ih posebno treba podvući prilikom razmatranja kriterija i kategorija skale vrednovanja za analizu i ocjenu položaja udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije.

Neke osnovne probleme i dileme iz sfere analize i ocjene postojećih odnosa u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, možemo i s ekonomskog, i sociološkog, i politikološkog, i raznih aspekata najbolje razmatrati na konkretnim primjerima i odnosima iz suvremene prakse.

Zato ćemo u nastavku izlaganja početi od nekih stavova koje u posljednjim godinama sve češće susrećemo u raznim analizama i ocjenama privrednih kretanja i ekonomske politike. Pri tome ćemo se ograničiti uglavnom na one stavove za koje postoji relativno velik stupanj suglasnosti jugoslavenskih ekonomista.

Privredno-sistemska rješenja u Ustavu, Zakonu o udruženom radu i u drugim privredno-sistemske zakonima morala bi u uvjetima zakonitosti socijalističke robne proizvodnje i samoupravnog planiranja osigurati jedinstvo jugoslavenskog tržišta i (barem po tendenciji) relativno jednake uvjete privređivanja za sve proizvodne grupacije, odnosno za sve osnovne i druge organizacije udruženog rada u procesu stjecanja i raspodjele dohotka, a samim tim i razvoj dohodovnih odnosa u smislu respektiranja društvenog karaktera sredstava i dohotka, odnosno u smislu reproduciranja u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih odnosa.

To u krajnjoj konzekvenciji znači da bi sva privredno sistemska rješenja morala djelovati u pravcu suzbijanja tendencija etatističkih i grupno-vlasničkih odnosa uz stalnu afirmaciju društveno-vlasničkih odnosa i načela raspodjele prema radu.

Praksa privrednih kretanja i ekonomske politike pokazuje, međutim, da će biti potrebni ništa manji napori svih subjektivnih snaga našeg društva, i posebno Saveza komunista, da se ona rješenja i opredjeljenja koja su došla do izražaja i u Ustavu, i u Zakonu o udruženom radu, i u drugim privredno sistemskim zakonima tako operacionaliziraju da u cjelini daju ton i privrednim kretanjima, i ekonomskoj politici, i razvoju društveno ekonomskih odnosa, u skladu s osnovnim idejno-političkim i idejno-teoretskim operdjeljenjima.

S tim se u vezi ovaj prilog ograničava samo na neke aspekte problema sistema društvene reprodukcije koji se javljaju kao posljedica inercije starih rješenja i kretanja, odnosno kao posljedica još neoperacionaliziranih ili nedovoljno i neadekvatno operacionaliziranih već usvojenih privrednih sistemskih zakonskih osnova.

Posljednjih su se godina po inerciji nastavili, a u nekim aspektima i s još većim intenzitetom očitivali, neki problemi u sistemu društvene reprodukcije. Ta se ocjena posebno odnosi na sistem proširene društvene reprodukcije, na kreditno-monetarni i bankarski sistem, zatim na sistem samoupravnog planiranja proširene društvene reprodukcije, na sistem međunarodnih ekonomskih odnosa, na sistem stjecanja i raspodjele dohotka, pa i na neke druge sistemske mehanizme i komplekse.

Usljed inercije djelovanja starih sistemskih rješenja, posebno na tim područjima privrednog sistema, dolazi bez utjecaja udruženog rada do stihijske redistribucije dohotka u međugradskom i međuregionalnom smislu.

Time se bez dugoročnijeg sagledavanja odgovarajućih efekata i bez utjecaja udruženog rada mijenjaju uvjeti privređivanja što se po pravilu negativno odražava na ponašanje udruženog rada, naročito u pogledu traženja i pronalazanja takvih razvojnih mogućnosti i rješenja koja se temelje na udruživanju rada i sredstava, zajedničkom dohotku i ukupnom prihodu, i na cjelovitom razvoju dohodovnih odnosa.

One organizacije udruženog rada koje su u takvim uvjetima privređivanja nađu u povoljnijem (natprosječnom) položaju ne pokazuju sklonosti da udružuju rad i sredstva s onim organizacijama udruženog rada s kojima su po logici tehnoloških i dohodovnih veza međuovisne, ali koje imaju nepovoljniji (ispodprosječni) položaj u stjecanju i raspodjeli dohotka.

Navedeni problemi u sistemu društvene reprodukcije jedan su od glavnih uzroka što institucija udruživanja rada i sredstava, koja bi po opredjeljenju trebala biti polazna osnova sistema samoupravnog društvenog planiranja u operativnom smislu, još nije oživjela, i u konkretnoj operacionalizaciji i praksi sistema proširene društvene reprodukcije ima još uvijek samo marginalnu i gotovo beznačajnu ulogu.

U vezi s tim može se reći da se u razvoju sistema društvene, posebno proširene reprodukcije, već niz godina ispoljavaju takve slabosti koje utječu i na efikasnost ovog sistema i na kvalitetu društvenih odnosa. Te se slabosti manifestiraju u opadanju akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, u neadekvatnom položaju udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, u divergentnim trendovima akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi i akumulativnosti nacionalne privrede kao cjeline, u nezadovoljavajućoj strukturi bruto novčane akumulacije jugoslavenske privrede, u deficitnom financiranju jednog dijela investicijske potrošnje, u povećavanju nestabilnosti privrednih kretanja i rastu cijena i troškova života, i kao sintetička posljedica svega toga u sve većoj zaduženosti organizacija udruženog rada prema bankama, odnosno u sve većoj zaduženosti jugoslavenske privrede kao cjeline prema inozemstvu.

Stope opće akumulativnosti organizacija udruženog rada (mjerene odnosom akumulacije uvećane za ugovorne obveze prema dohotku) smanjene su s 25,3 u 1971. godini na 22,9 u 1978. godini. U isto su vrijeme stope interne akumulativnosti (mjerene odnosom akumulacija prema dohotku) smanjene s 15,8 na 10,8, dok su stope akumulacije (u odnosu na čisti dohodak) smanjene s 23,8 na 20,1.

Najviša stopa akumulativnosti u okviru promatranog perioda 1971—1978. godine uslijedila je u godini 1974. U toj su godini, držeći se naprijed navedenog redoslijeda, ove stope iznosile 28,1, odnosno 18,2, odnosno 28,2.

Slične (odnosno još izrazitije) tendencije mogu se zapaziti kod stopa re-produktivne sposobnosti organizacija udruženog rada. Opće stope reprodutivne sposobnosti organizacija udruženog rada (mjerene odnosom akumulacije uvećane za ugovorne obaveze i prosječno korištenih poslovnih sredstava) smanjene su od 16,9 u 1971. godini na 6,3 u 1978. godini.

U isto su vrijeme interne stope reprodutivne sposobnosti OUR-a (mjerene odnosom akumulacije i prosječno korištenih poslovnih sredstava) smanjene od 10,6 na 3,0. Ukoliko bismo prilikom mjerenja stope reprodutivne sposobnosti OUR-a uključili i amortizaciju, tendencije bi ostale u osnovi iste, samo na višem nivou.

Paralelno s opadanjem akumulativne i reprodutivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi odvijao se proces veoma intenzivne investicijske potrošnje u jugoslavenskoj privredi kao cjelini.

Intenzitet investicijskih ulaganja bio je u toku čitavog razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja veoma visok. Udio investicija u osnovne fondove u tom periodu iznosio je oko 1/3 društvenog proizvoda. Intenzitet je investiranja posebno pojačan posljednjih godina. Udio je investicija u osnovne fondove u godina 1977. i 1978. iznosio preko 36%. Ako se okvir promatranja proširi i na investicije u obrtne fondove, udio se ukupnih bruto investicija u osnovne i obrtne fondove u društvenom proizvodu u nizu posljednjih godina penje na preko 40%.

Na taj se način Jugoslavija uvrstila u veoma malu skupinu zemalja s najvišim stopama investicija. Ova intenzivna investicijska aktivnost ima višestruke negativne posljedice.

Te negativne posljedice imaju svoje korijene i u činjenici da se dostignuti intenzitet investicijske potrošnje približio limitima apsorpcijske moći privrede, uključujući u to i platno-bilančna ograničenja.

Za strukturu investicija može se reći da su uz određene pozitivne tendencije prisutni elementi reproduciranja postojeće strukture.

Međutim, negativne konzekvence ovako visokog intenziteta investicijske potrošnje posebno se manifestiraju zbog izrazito divergentnih trendova mikro i makro akumulativnosti jugoslavenske privrede.

Naime, zbog opadajućeg trenda i reprodutivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi i rastućeg intenziteta investiranja, veliki dio investicijske potrošnje i proširene reprodukcije mora se financirati sredstvima izvan organizacija udruženog rada.

U posljednjim se godinama preko 1/3 bruto akumulacije Jugoslavije odnosi na sredstva (dinarske i devizne) štednje stanovništva.

Oko 1/5 ukupnih bruto investicija financira se inozemnim zajmovima, odnosno putem dodatne akumulacije iz inozemstva. U strukturi izvora sredstava za financiranje investicija u osnovne fondove, sredstva OUR-a iz privrede sudjeluju sa svega oko 35%.

Sve to dovodi do takvih odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije koji ograničavaju ulogu i mjesto samofinanciranja i udruživanja rada i sredstava i povećavanja funkcije kredita i kreditnog odnosa, a isto tako i funkcije kamata.

Prema tome ova divergentnost spomenutih trendova dovodi do velikih problema u procesu transformacija novčane akumulacije u stvarnu akumulaciju,

odnosno u materijalizirane bruto investicije. Ti se problemi manifestiraju i u sferi stabilnosti privrednih kretanja, i u sferi razvoja društvenih odnosa.

Problemi u sferi stabilnosti privrednih kretanja, odnosno u sferi rasta cijena i troškova života, javljaju se zbog toga što je divergentnost spomenutih trendova praćena i odgovarajućim razlikama između novčane i realne akumulacije. Ove se razlike nameću transferom kratkoročnog plasmana u dugoročne plasmane, odnosno deficitarnim financiranjem jednog dijela investicijske potrošnje, što u krajnjoj liniji ima za rezultat stihijsku preraspodjelu dohotka s konzekvencom pogoršavanja položaja udruženog rada u sistemu proširene reprodukcije. Ovo je deficitarno financiranje sve do 1976. godine išlo prema dvjema osnovama, i to preko centraliziranog deficitarnog financiranja, odnosno preko emisijske funkcije i preko decentraliziranog deficitarnog financiranja, odnosno preko međusobnog kreditiranja izvan granica raspoloživog dohotka.

U 1976. godini ova je druga metoda deficitarnog financiranja jednog dijela investicijske potrošnje energičnim mjerama ekonomske politike uglavnom likvidirana. Međutim, deficitarno financiranje dijela investicijske potrošnje na osnovi prve metode, po svemu sudeći, još se intenziviralo tako da je ukupni učinak na stabilnost privrednih kretanja ostao uglavnom isti.

U sferi razvoja društvenih odnosa, ova divergentnost spomenutih trendova dovodi do posebno nepovoljnih kretanja.

Ta se nepovoljna kretanja ogledaju u sve većem sužavanju prostora za odlučni utjecaj udruženog rada u privredi na odluke o društvenoj (posebno proširenoj) reprodukciji. Sve to dovodi do minimiziranja uloge samofinanciranja i udruživanja rada i sredstava i maksimiranja uloge kreditnog odnosa, kao i funkcije kamata.

U suvremenim su tržišno-planskim privredama nastojanja za povećanjem uloge samofinanciranja (koje je u svim tim privredama neusporedivo veće nego kod nas) motivirana potrebama povećanja efikasnosti investicijskih odluka, a samim tim i proširene reprodukcije.

U našem društveno-ekonomskom, i posebno privrednom, sistemu jačanje institucije samofinanciranja nije važno samo zbog efikasnosti privrednog sistema, posebno sistema proširene društvene reprodukcije, nego i naročito zbog razvoja društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Međutim, postojeća divergentnost mikro i makro trendova akumulativnosti degradira ono mjesto i ulogu koju osnovne i druge organizacije udruženog rada, odnosno udruženi rad u cjelini, mora imati (u skladu s idejno-teoretskim, ustavnim, zakonskim i drugim opredjeljenjima) u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije.

Divergentnost spomenutih trendova sve više intenzivira takve odnose u kojima su osnovne i druge organizacije udruženog rada, odnosno udruženi rad u cjelini, u sve većoj mjeri dužnici banaka, a nacionalna privreda kao cjelina sve veći dužnik prema inozemstvu.

Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije, ni s jednog aspekta gledano, ne mogu se ocijeniti kao zadovoljavajući. U prošloj 1978. godini u strukturi sredstava za financiranje investicija u osnovna sredstva svega se oko 34% odnosilo na sredstva organizacija udruženog rada u privredi dok se oko 46% odnosilo na sredstva banaka i blizu 20% na sredstva ustanova i DPZ. S tim u vezi treba spomenuti da u pogledu samofinanciranja još nismo dostigli

odnose iz 1966. godine kada su sredstva organizacija udruženog rada u privredi sudjelovala s blizu 40% u ukupnim sredstvima za financiranje investicija u osnovne fondove.

U nizu posljednjih godina preko 50% akumulacije u jugoslavenskoj privredi formira se na osnovi kamata. U prošloj 1978. godini taj je udio iznosio blizu 54% dok je u godini 1966. iznosio svega 36%.

Udio otplate glavnice za investicijske zajmove u prošloj je 1978. godini za 90% nadmašio akumulaciju poslovnog fonda organizacija udruženog rada u privredi. U 1966. godini svega oko 54% sredstava akumulacije poslovnog fonda išlo je na otplatu ovih zajmova.

Ukoliko se okvir promatranja proširi i na sredstva amortizacije, udio otplate za investicijske kredite u ukupnim raspoloživim sredstvima (za prostu i proširenu reprodukciju) iznosi preko 67%. Taj je udio u godini 1966. iznosio svega 33%.

U prošloj 1978. godini na svaki je dinar poslovnog fonda privrede dolazilo 0,75 dinara kredita. Ako okvir promatranja ograničimo samo na industriju, ovi se odnosi još više pogoršavaju. Na svaki dinar poslovnog fonda organizacije udruženog rada u sektoru industrije dolazi gotovo jedan dinar kredita. Dvije godine ranije, tj. u 1976. godini, ovi su odnosi bili znatno povoljniji za privredu u cjelini 1 : 0,51, a za sektor industrije 1 : 0,68.

Svi ovi podaci samo ilustriraju ranije iznijetu ocjenu o nezadovoljavajućim odnosima u sistemu proširene društvene reprodukcije. Ovi odnosi ispoljavaju tendencije da organizacije udruženog rada postaju sve veći dužnici prema bankama, a nacionalna privreda kao cjelina prema inozemstvu.

Ima mnogo osnova za ocjenu da je položaj različitih proizvodnih grupacija, a to znači i različitih osnovnih i drugih organizacija udruženog rada u sistemu društvene reprodukcije i posebno u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka i sistemu proširene društvene reprodukcije, veoma neujednačen.

U nizu mogućih indikatora, za ilustraciju ove pojave navodimo neke podatke koji pokazuju velike razlike u stupnju akumulativnosti različitih organizacija i različitih dijelova udruženog rada.

Od ukupno 20.773 organizacija udruženog rada u 1978. godini, 2.903 organizacija ili 14% od ukupnog broja, poslovale su bez akumulacije, što u velikom broju slučajeva znači da su poslovale s gubicima.

U isto vrijeme 4.495 organizacija ili 21,6% poslovale su sa stopom interne akumulativnosti od 0,01% do 2%. To znači da je u 1978. godini preko 35% od ukupnog promatranog broja organizacija udruženog rada poslovalo bez akumulacije, odnosno na granici akumulativnosti.

Nešto veći broj organizacija udruženog rada, odnosno 4.684 organizacije ili 22,6%, poslovale su sa stopom interne akumulativnosti od 2,01% do 5%. Daljnjih 4.591 organizacija udruženog rada ili 22,1% od ukupnog broja imale su u spomenutoj godini stopu interne akumulativnosti od 5,01% do 11%.

Visoku akumulativnost imalo je 2.600 organizacija udruženog rada ili 12,5% od ukupnog broja, stopa interne akumulativnosti kod ovih organizacija iznosila je od 11,01% do 20%.

I konačno 1500 organizacija ili 7,2% od ukupnog broja imalo je visoke stope interne akumulativnosti od preko 20%. Navedeni podaci upozoravaju da se

ne radi samo o niskoj općoj akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi već i o veoma nejednakomjernoj distribuciji te ukupno relativno male i nezadovoljavajuće akumulacije na različite dijelove udruženog rada.

Ovi podaci također upozoravaju da se ne radi samo o slabostima i problemima namjenske raspodjele, nego o slabostima i problemima u svim fazama sistema stjecanja i raspodjele dohotka.

To znači da su i niska akumulativnost i veliki gubici nekih dijelova i sektora udruženog rada jednim dijelom i objektivno uvjetovani njihovim neadekvatnim, odnosno nepovoljnim položajem u sistemu društvene, posebno proširene, reprodukcije. Korijeni ovih problema leže već u sistemu stjecanja dohotka, a to znači u primarnoj raspodjeli.

Zbog toga nije ni moguće (jer ne bi bilo ni opravdano) prema nosiocima gubitaka poduzimati sve one mjere koje slijede iz zakonskih osnova i odgovarajućih dogovora i sporazuma.

To se veoma nepovoljno odražava na efikasnost poslovanja i ponašanja u poslovnoj politici jer se u velikoj masi organizacija udruženog rada izgube i relativno dobro prođu i oni koji nemaju objektivnog opravdanja za proizvodnju gubitaka, odnosno za privređivanje s gubitkom. U ovim organizacijama udruženog rada često su paralelno s velikim gubicima išli i visoki lični dohoci.

Sada se može postaviti pitanje koji su to dijelovi privrednog sistema, odnosno koji njegovi podsistemi i mehanizmi, doveli do navedenih nepoželjnih efekata i trendova u njegovom funkcioniranju.

Na ovo pitanje može se odgovoriti s bar dva odgovora, od kojih je prvi nešto lakši jer je manje kompleksan, a drugi teži jer je kompleksniji. Odmah treba reći da se cjelina odgovora na postavljeno pitanje može zaokružiti samo multidisciplinarnim pristupom, budući da bi pored ekonomista posebno sociolozi i politikolozi morali reći i svoju riječ.

Tražeci odgovor na ovo pitanje u ekonomskoj sferi, marksistički pristup nas vodi na kompleks stjecanja i raspodjele dohotka. Pri tome je veoma važno pitanje definicije i shvaćanja jedinstva dohotka.

Ako pod jedinstvom dohotka podrazumijevamo samo kvalitetu produktivnog odnosa u kome su radnici, organizirani u osnovne i druge organizacije udruženog rada, neprikosnoveni gospodari uvjeta i rezultata svoga rada u sferi materijalne baze i društvene nadgradnje, onda se u operacionalizaciji odgovarajućeg dijela privrednog sistema akumulacija ne može tretirati kao rezidualna stavka. U tom slučaju mora doći do izražaja logika Marxovih shema društvene, posebno proširene reprodukcije, prema kojoj se u uvjetima višeg organskog sastava u principu proizvede veći dohodak po radniku.

Ova prednost u formiranju dohotka po istoj se logici mora pretvoriti u odgovarajuću obvezu u njegovoj raspodjeli.

U vezi s navedenim pitanjima i stavovima treba odmah reći da ni jedan naš pozitivni zakonski akt od Ustava SFRJ, preko ZUR-a, pa dalje, ne daje nikakve osnove da se akumulacija tretira kao rezidualna stavka.

No i pored toga za sada još ne postoje odgovarajući privredno sistemski mehanizmi koji bi zaustavili trend tretmana akumulacije kao rezidualne stavke u tom smislu da ona postaje komponenta nešto aktivnije politike dohotka i instrument sistema samoupravnog društvenog planiranja.

Čak su i veoma decidirane odredbe u odgovarajućim zakonskim propisima, po kojima se dijelovi dohotka koji su rezultat posebnih privrednih, tržišnih i drugih pogodnosti (dakle tzv. ekstra dohoci) moraju obavezno usmjeravati u akumulaciju, odnosno u proširenu društvenu reprodukciju na različitim razinama samoupravno organizirane privrede i društva, ostale još uvijek neoperacionalizirane.

Prilikom svih ovih konstatacija treba reći da je bio čitav niz pokušaja da se na liniji poznatih opredjeljenja i zakonskih osnova operacionaliziraju takva rješenja koja bi sistem akumulacije učinila nešto adekvatnijim i efikasnijim. Mnoge dileme koje su se pri tome javljale mogu se podijeliti u dvije skupine. Prva skupina dilema odnosi se na strah od jačanja državno-vlasničkih na štetu društveno-vlasničkih odnosa, tj. na štetu društvenog karaktera sredstava i dohotka. Druga se skupina dilema odnosi na strah od jačanja grupno-vlasničkih odnosa na štetu društvenog vlasništva i društvenog karaktera dohotka i sredstava.

U okviru prve skupine dilema treba spomenuti koncept društveno normiranih stopa akumulacije kao i različite varijante rješavanja problema akumulacije po osnovi cijene faktora.

U vezi s normiranim stopama akumulacije izražen je opravdani strah da bi to moglo dovesti do izjednačavanja sistema proste reprodukcije u smislu režima i sistema amortizacije iza kojega se još uvijek u ime kolektivnog interesa radničke klase i udruženog rada u cjelini pojavljuje socijalistička država.

Dileme u vezi s cijenom faktora išle su u dvojakom pravcu. Prva se odnosi na strah od jačanja kapital odnosa. Druga se odnosi na strah da to ne bi značajnije moglo utjecati na poboljšanje položaja udruženog rada u sistemu proširene društvene reprodukcije. Jer i u prošlim, kapitalističkim društveno-ekonomskim formacijama, upravljači i vlasnici kapitala morali su prvo podmiriti plaće i nadnice pa tek na osnovu ostvarenog profita ići u proširenu društvenu reprodukciju.

Moglo bi se dakle općenito reći da se prva grupa dilema odnosi na strah od narušavanja koncepta jedinstva dohotka, u smislu prihvaćenih opredjeljenja razvoja društvenih odnosa.

U vezi s drugom grupom dilema treba spomenuti nastojanja, koja su došla do izražaja i u radu na pripremi Zakona o sistemu proširene društvene reprodukcije (uvjetan naslov), da se sva izdvajanja dohotka u OOUR-ima u privredi koja su namijenjena proširenoj društvenoj reprodukciji stave u neposredniju međuzavisnost s osobnim dohocima. Po ovome bi konceptu trebalo u sistem akumulacije unositi takve stimulativne instrumente, po kojima bi se svako izdvajanje za proširenu reprodukciju (pored efikasnijeg upravljanja i korištenja sredstava društvene reprodukcije) uzimalo kao određena osnova koja bi se, u različitim varijantama, odrazila na povećanje osobnih dohodaka.

Moglo bi se reći da je u izvjesnom smislu postojeći koncept raspodjele na osnovu minulog rada (kao radnog staža) jedna od veoma nerazvijenih i neusavršenih varijanti ove ideje.

I premda nema nikakve sumnje da bi provedba ovog koncepta stimulirala povećanje akumulativnosti OOUR-a u privredi, ostaje otvoreno pitanje koliko bi se time utjecalo na već dosta izražene tendencije razvoja grupno vlasničkih odnosa.

U novije se vrijeme posebno u okviru makroprojekta »Privredni sistem SFRJ« ističe koncept programirane akumulacije. Ovaj koncept u jednom veoma fleksibilnom smislu polazi prvenstveno od toga da sistem akumulacije mora biti bitna komponenta aktivne politike dohotka, i da u tom smislu programirana akumulacija mora biti i važan (u načelu društveno objektivizirani) kriterij namjenske raspodjele dohotka, i važan instrument sistema samoupravnog društvenog planiranja.

Koncept programirane akumulacije uključuje u sebe i takve (društveno dogovorene ili zakonske) norme ponašanja koje prilikom planiranja i ostvarivanja odgovarajućih planova i programa razvoja zahtijevaju od OOUR-a u privredi da se zatvaranje i zaokruživanje odgovarajućih financijskih konstrukcija ne može prihvatiti bez određenog stupnja samofinanciranja, uključujući tu i različite oblike udruživanja rada i sredstava.

Nešto od ovih koncepata ušlo je i u nacрте odgovarajućih zakonodavnih osnova.

Drugi sklop problema s obzirom na postojeće odnose u društvenoj reprodukciji odnosi se na primarnu raspodjelu, odnosno na kriterije normalne cijene.

U vezi s ovim problemima, posebno u vezi s odnosima u primarnoj raspodjeli dohotka, treba reći da se jedna veoma dobra ideja koja je bila istaknuta u prvi plan još u vrijeme društveno-ekonomske reforme iz 1965. godine i koja je isticala potrebu ostavljanja nešto više prostora za slobodniju igru zakonitosti socijalističke proizvodnje, ni do danas nije ostvarila.

Zato je osnovna karakteristika postojećih odnosa u primarnoj raspodjeli kontinuirano, većim dijelom administrativno, rješavanje jednih i nastajanje drugih dispariteta u odnosima cijena.

U tim je uvjetima sasvim normalno da se mnoge osnovne i druge organizacije udruženog rada više orijentiraju na borbu za povećanje cijena svojih proizvoda i usluga nego na poboljšavanje kvalitativnih faktora svoga privređivanja.

Sve to ima za rezultat i stalni porast općeg nivoa cijena i troškova života. S tim u vezi ekonomski logično i nužno to ima za posljedicu i stalnu valorizaciju osobnih dohodaka za troškove života, što se u krajnjoj liniji mora nepovoljno odraziti i na kretanje akumulativne sposobnosti mnogih organizacija udruženog rada u privredi.

S aspekta ponašanja organizacija udruženog rada u pogledu udruživanja rada i sredstava, veoma je relevantno da se različiti dijelovi udruženog rada koji su po dohodovnim, odnosno međusektorskim i tehnološkim vezama jedni na druge orijentirani, nalaze u različitom položaju i u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka, i u sistemu proširene društvene reprodukcije, i u sistemu akumulacije.

Tako oni dijelovi udruženog rada koji imaju iznad-paritetni položaj u sistemu društvene reprodukcije preferiraju kratkoročnije kupoprodajne i kreditne odnose, a ne dugoročnije dohodovne odnose udruživanjem rada i sredstava sa »siromašnijim« partnerima, odnosno organizacijama udruženog rada koje imaju ispod-paritetni položaj u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka. Ponašanje »siromašnijih« ispod-paritetnih organizacija udruženog rada često je obrnuto, ali u tim uvjetima do konkretnih rješenja na platformi dohodovnog povezivanja i udruživanja rada i sredstava ne dolazi.

U vezi s tim javljaju se neki fundamentalni teoretski problemi privrednog sistema koji se razvija na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Ti se problemi odnose na kriterije normalne (ravnotežne) cijene.

Iz ekonomske je teorije poznato da se povijesni oblik djelovanja zakona vrijednosti u kapitalističkim društvenim formacijama ispoljava kao cijena proizvodnje.

U nas su se u proteklom razvojnem periodu na osnovama socijalističkog samoupravljanja najviše razmatrala dva koncepta normalne cijene. Prvi se odnosi na koncept dohodne cijene, drugi na koncept specifične cijene proizvodnje.

U novije se vrijeme u krugovima slovenskih ekonomista nešto više razmatra i koncept trokanalne cijene koji bi se mogao nazvati i konceptom društveno dogovorene cijene. Ovaj koncept polazi od cjeline dohotka stavljajući nešto veće težište na njegovu ekonomsku strukturu.

Treba, međutim, reći da ni jedan od ovih konceptata nije dobio opću, ni idejno-teoretsku, ni zakonodavnu, ni praktičnu podršku. Pitanje je kriterija normalne cijene prema tome još uvijek otvoreno.

Ovaj je sklop problema, međutim, od veoma velike važnosti za povećanje konzistentnosti mnogih privredno sistemskih rješenja. To se odnosi na kompleks raspodjele, posebno primarne raspodjele, zatim na kompleks sistema i politike cijene, itd. Jedna kompleksnija analiza položaja proizvodnih grupacija u raspodjeli dohotka također se ne može sasvim konzistentno prirediti bez definiranih kriterija normalne cijene. U nemogućnosti da se neki kriteriji normalne cijene definiraju putem opće idejno-teoretske i znanstvene, odnosno ekonomsko-analiitičke suglasnosti, u novije se vrijeme čuju prijedlozi da se ovo pitanje, s obzirom na njegovu važnost, riješi bar privremeno putem odgovarajuće društvene konvencije.

Treća skupina problema koja je veoma relevantna za analizu i ocjenu postojećih odnosa i problema u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, odnosi se na kreditno-monetarni i bankarski sistem.

Na ovakve su odnose u sistemu proširene društvene reprodukcije u velikoj mjeri utjecale i institucije, i mehanizmi kreditno-monetarnog i bankarskog sistema. To se posebno odnosi na monetarni sistem, odnosno na sistem napajanja organizacija udruženog rada u privredi i privrede kao cjeline novcem i kreditom. Povijesni rascjep (u Marxovom smislu) između procesa stvaranja vrijednosti i procesa stvaranja novca koji je pospješio odnose proizvodnje u uvjetima kapitalističkih društvenih formacija pokazao se kao veoma neprikladan za razvoj društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Zato se problem prevladavanja spomenutog povijesnog rascjepa postavlja kao jedan od fundamentalnih zadataka u vezi s efikasnijim razvojem našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Operacionalizacija tog zadatka, odnosno razrješavanje spomenutog problema, zahtijeva da se, u malo pojednostavljenoj definiciji rečeno, emisijska funkcija transformira iz funkcije države u funkciju udruženog rada.

Može se navesti i čitav niz drugih problema koji se javljaju ili kao devijacije društvenih odnosa, ili kao prepreka za povećanje efikasnosti privrednog sistema, ili se što je u većini slučajeva prisutno, istovremeno javljaju i u jednom i u drugom smislu. U tom nizu napomenutih problema, s raznih aspekata gledano, ima posebnu važnost kompleks sistema međunarodnih ekonomskih odnosa koji je u posljednjim godinama generirao rekordne deficite u platno-bilansnim odnosima. S aspekta naših razmatranja treba ipak reći da koliko god ovi problemi bili važni s aspekta ocjene momenta razvoja privrednih kretanja, pa i s aspekta razvoja društvenih odnosa s obzirom na položaj udruženog rada

u tom sistemskom kompleksu, oni ipak u suštini predstavljaju samo određeni sintetički iskaz pojavnih oblika koji svoje ishodišne točke, odnosno svoje duboko korijenje, imaju u naprijed pobrojanim fundamentalnim problemima i u odgovarajućim sistemskim kompleksima.

Nakon svega izloženog ipak se može postaviti pitanje da li je (s obzirom na postojeće probleme i odnose u društvenoj, posebno proširenoj, reprodukciji) realno inzistirati na tome da se kao jedan od osnovnih kriterija vrednovanja kvaliteta društvenih odnosa uzima ovladavanja OOUR-a u privredi cjelinom dohotka, što još konkretnije znači cjelinom akumulacije. Činjenica je da se nepovoljni odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije tvrdokorno održavaju već dugi niz godina i pored veoma decidirano izraženih političkih opredjeljenja i zakonodavnih odredbi.

Nama se ipak čini da su naprijed navedena razmatranja pokazala da se i pored velikog broja prisutnih problema, dilema, pa i lutanja, može s dosta osnovna pretpostaviti da će se u dogleđno vrijeme, odnosno u narednom razvojnem periodu, pojaviti okolnosti koje će omogućiti prijelom u postojećem negativnom trendu.

Ova ocjena ima dosta osnova i u već institucionalno definiranim i u izvjesnom smislu operativno zacrtanim pravcima rješavanja nekih fundamentalnih problema razvoja našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Dalje ulaženje u ove probleme prelazi i pretenzije i okvire ovih razmatranja. Ostalo je u svakom slučaju dosta prostora za multidisciplinarno razmatranje ovih skupina problema.

Izazov je po prirodi stvari upućen svim znanstvenicima na području društvenih nauka, a posebno onima koji se prvenstveno bave sferom ekonomskih, socioloških i politikoloških znanosti.

Na koncu želim iznijeti i svoj utisak da se odgovori na ova pitanja (opet se može reći po prirodi stvari) mogu tražiti i davati samo ako se u dovoljnoj mjeri uzima u obzir povijesna dimenzija tretiranih problema i dovoljno širok vremenski horizont koji je potreban za njihovo postepeno rješavanje.

Dr NIKOLA ROT

Samoupravljanje i psihologija Psihološko proučavanje samoupravljanja

I.

Društvene pojave manifestuju se kroz aktivnost ljudi i pojavljuju se kao rezultat takve aktivnosti. Zato je teško osporavati opravdanost uzimanja u obzir psiholoških fenomena u objašnjavanju društvenih. Postoje, međutim, velike razlike u tome koji se značaj pridaje psihološkim činjenicama u prikazivanju društvenih pojava. Dva su suštinski različita i ekstremna shvatanja u objašnjavanju veze između društvene strukture i ponašanja: sociologističko i psihologističko.

Prvo zanemaruje u objašnjavanju društvenih zbivanja aktivnost ljudi i njihove individualne karakteristike. Ponašanje se objašnjava socijalnim sistemom. Ljudi i kao pojedinci postupaju prema položajima koje zauzimaju u socijalnim sistemima, a poznavanje položaja koje imaju dovoljno je i za predviđanje budućeg ponašanja. Socijalizacija, u potpunosti determinisana socijalnom strukturom, i socijalna kontrola pojmovi su koji se smatraju dovoljnim za objašnjenje određenog ponašanja ljudi, ukoliko se ocjenjuje da je takvo objašnjenje uopšte potrebno.

Za psihologističku je koncepciju karakteristično prihvatanje bioloških osnova i odlika ili na genetičkim osnovama datih i s određenom idealističkom metafizičkom idejom povezanih aspolutnih i univerzalnih ciljeva i vrijednosti kao suštinskih determinanti ličnosti. Položaji i uloge nisu ni odlučujući ni važni za objašnjenje i individualnog i socijalnog ponašanja. Ličnosti određuju granice društvenih promjena i, u krajnjoj liniji, determiniraju društvena stanja.

Ne samo kada se, odbacujući psihologističko gledanje, prihvata određeni značaj ljudskih odlika i aktivnosti u objašnjavanju društvenih pojava već i kada se, kao što nije rijetko u nekim od društvenih nauka, zastupa sociologistička koncepcija, ne mogu se mimoći psihološke pojave jer se ne može poricati da se društvene pojave realizuju aktivnošću i odnosima ljudi. Za potpunije objašnjenje društvenih zbivanja i sa sociologističkih pozicija, moraju se uzeti u obzir i psihološki fenomeni. Mora se govoriti o socijalizaciji i psihološkim procesima putem kojih se obrazuju vrijednosti, stavovi i druge dispozicije (makar smatrane uniformnima), a koje predstavljaju neposredne pokretačke snage ljudske aktivnosti. Razumije se, to je još potrebnije ako se prihvati da se realne ličnosti, akteri društvenog zbivanja, razlikuju i različito djeluju, zavisno od složenog sklopa društvenih, situacionih i personalnih uslova.

U objašnjenja društvenih pojava koja nude, pojedine društvene nauke ne mogu da ne uključe određene psihološke premise. One to čine i kada to eksplicitno ne formulišu. Veoma često su to biheviorističkoj koncepciji bliske ideje

o čoveku kao potpuno fleksibilnom i od datih uslova u potpunosti zavisnom biću ili određene forme socijalnog antropomorfizma koje psihičko vide samo kao vid društvene svesti. Nije retko da se javljaju i sasvim proizvoljne i amaterske spekulacije. Budući da je u objašnjavanju društvenih pojava i opravdano i potrebno uzimati u obzir i psihološke činjenice, bilo bi celishodno sistematski koristiti rezultate i saznanja, kolikogod ona bila nepotpuna, psihološke nauke.

Iz više razloga je posebno opravdano i potrebno primeniti psihološka znanja i koristiti psihološki pristup u izučavanju samoupravljanja. Prvo, koncepcija o samoupravljanju, kao uopšte marksistička ideja o socijalističkom društvu, polazi od sasvim određenih koncepcija o čoveku. Socijalističko društvo koje se ostvaruje ukidanjem kapitalističkog društva je za koje pretpostavljamo da odgovara ljudskoj prirodi za koju se kao bitna obeležja prihvataju: značajne intelektualne mogućnosti i stvaralaštvo, aktivitet koji se izražava kroz delatnu praksu i društvenost koja ne znači samo društvenu uslovljenost ljudskog ponašanja nego i socijalnu orijentaciju i potrebu kontakta s drugima.

Drugi važan razlog jest u tome da je samoupravljanje uvek i izrazito socijalno-psihološki fenomen. Samoupravno je ponašanje u znatno manjoj meri ponašanje prema propisanim položajima i ulogama nego što je ponašanje prema ma kom drugom nesamoupravnom načelu organizovanog društva. Samoupravljanje je kontinuirana i raznovrsna interakcija ličnosti. Taj trajni psihološki proces interakcije sastoji se od brojnih posebnih psiholoških procesa i odnosa kao što su komuniciranje, socijalna percepcija, ubeđivanje i drugi oblici uzajamnog uticanja, komparacije i kompeticija, a prije svega ključna aktivnost u samoupravljanju grupno odlučivanje.

Već i dosadašnja iskustva o realizovanju samoupravljanja pokazuju da ono zavisi od mnogih uslova. Među ostalim i to je treći razlog potrebe psihološkog izučavanja samoupravljanja, od psiholoških karakteristika članova samoupravnih jedinica, njihovih vrednosti, stavova, motiva i, posebno, njihovih međusobnih odnosa.

Psihološko izučavanje samoupravljanja važno je i iz jednog posebnog razloga. Samoupravljanje predstavlja novi, drugačiji od dosadašnjih, sistem društvenih odnosa i opravdano je pretpostaviti da će uticati na menjanje ljudskog ponašanja i biti činilac razvijanja ljudskih mogućnosti i ličnosti. A to menjanje i razvijanje ličnosti biti će opet uslov i podsticaj daljnijeg razvijanja sistema samoupravljanja.

II.

Polazeći od opravdanosti i psihološkog pristupa pri izučavanju društvenih pojava i od posebne potrebe i važnosti psihološkog izučavanja samoupravljanja, na sastanku psihologa u Jugoslovenskom centru za teoriju i praksu samoupravljanja u Ljubljani razmatrane su dve grupe pitanja u vezi s psihološkim istraživanjima samoupravljanja. Prvu čine teorijsko-metodološki problemi, a drugu identifikovanje mogućih i važnih psiholoških istraživačkih tema u okviru sistematskog naučnog proučavanja samoupravljanja. Na sastanku, jer je jedino to i bilo moguće, pojedina pitanja samo su naznačena, a ne detaljno analizirana i razrađena. U razmatranjima o teorijsko-metodološkim problemima došle su do izražaja razlike u shvatanjima. Veliki broj zacementiranih pitanja i nije bilo, jer to nije bilo moguće, spomenut i prodiskutovan.

Ovo saopštenje predstavlja uopštenu informaciju o tome šta je u diskusiji, i o prvoj i o drugoj grupi pitanja, izneto. Istovremeno je i pokušaj da se saopštene ideje sistematizuju i dopune. U izlaganjima su ponekad iznošena shvatanja s kojima se ovaj referent ne slaže, ali je i o njima nastojao da što korektnije informiše, smatrajući svojim pravom i obavezom da izloži i vlastita shvatanja.

Nesumnjivo je da većina konstatacija o epistemološkim i teorijsko-metodološkim problemima u istraživanjima u oblasti društvenih nauka kod nas, iznetima u dostavljenim materijalima za sastanke, važi i za psihologiju. Kad je reč o psihološkim istraživanjima također je karakteristično da se u većini istraživanja i razmatranja polazi od opštih marksističkih postavki, ali se po pravilu ne ulazi u detaljniju analizu i kad se prihvata i ističe značaj društveno-ekonomskih faktora za ponašanje i ličnost. Marksistička teorija usvaja se kao opšti okvir, ali se ne razrađuju marksističke postavke u odnosu na konkretno istraživani problem, niti se razvijaju posebne, na marksizmu zasnovane teorije. Može se prihvatiti i primedba o uopšte nedovoljno razvijenoj teorijskoj orijentaciji u psihološkim istraživanjima i nedovoljno izvođenje generalizacija na osnovu izvršenih empirijskih istraživanja iz kojih bi se mogla uočiti relevantnost nalaza za opštiju koncepciju o samoupravljanju. U diskusijama su posebno istaknuta četiri centralna teorijsko-metodološka problema za psihološka istraživanja: nedostatak i potreba interdisciplinarnog pristupa, usitnjenost i parcijalnost istraživanih problema, odnos teorijskog i empirijskog pristupa i zanemarivanje razvijanja teorije te uloga ideologije u psihološkim istraživanjima.

Ukazujući na važnost interdisciplinarnog pristupa i pri izučavanju psiholoških aspekata samoupravljanja, navedeno je da proučavati samoupravljanje znači analizirati i objašnjavati konkretnu i složenu praksu. Ako bi se pristup u proučavanju sastojao samo u korišćenju psiholoških pojmova, on bi dao jednostranu, nepotpunu, a i iskrivljenu sliku koja dezintegriše cjelovitost stvarnosti. Svaka proučavana tema iz oblasti samoupravljanja zahteva razmatranja sa gledišta više naučnih disciplina i povezivanje saznanja i pristupa. Ograničavanje na psihološki kategorijalni aparat, posebno kada se radi o proučavanju društvenih pojava, predstavlja za saznavanje štetno izolovanje, predstavlja psihološki provincijalizam — kako se ponekad označava takav neadekvatan pristup u psihološkom istraživanju.

Jednostranost pristupa može se prevazići, spomenuto je, postavljanjem problema na više razina: kao posebnog stručnog, istovremeno kao problema koji tretiraju druge struke, i uporedo kao opšteg filozofskog problema. Takav interdisciplinarni, ili tačnije transdisciplinarni, pristup treba koristiti i pri interpretaciji dobivenih rezultata.

Opravdana je primedba opravdanom zahtevu za interdisciplinarnosti da je lakše postaviti takav zahtev nego ga metodološki realizovati. Jedna je od opasnosti pri njegovom realizovanju deprofesionalizacija struke: ignorisanje saznanja i postupaka specifičnih za određenu struku i davanje interpretacije bez potrebne kompetencije za to. Jedan je od puteva interdisciplinarnog pristupa od početka istraživanja organizovana saradnja stručnjaka raznih profila koji će pristupe sa stajališta svoje struke povezivati sa saznanjima ostalih stručnih pristupa.

Psihološka istraživanja izvršena kod nas, bila je druga osnovna kritička zamerka, često su uska po problematici. Njima se ispituje samo fragment inače složene pojave, a dobiveni nalaz ostaje izolovan podatak koji malo doprinosi

razumevanju stvarnosti. Empirijsko istraživanje, primećeno je, zahteva ograničavanje problema da bi se problem mogao operacionalisati i naučno tretirati. Nije moguće s uspehom simultano proučavati široke oblasti pojave; naučno izučavanje mora sukcesivno obrađivati, makar se i izdvajalo iz realnosti, problem po problem. Ali je moguće i potrebno u preovladavanju parcijalnosti i izolovanosti problema i rezultata istraživanja ne postavljati problem kao izolovan nego kao deo šire problematike, nužno je i istraživanjem dobiveni nalaz razmatrati u sklopu određenog sistema nalaza i tumačenja — kao što je to uvek kod u nauci poznatih istraživača, i onda kada se strogo pridržavaju empirijskog postupka.

Znatno su oštrije bile u početku razlike u shvatanjima o empirijskom i teorijskom pristupu u psihološkim istraživanjima. Naglašeno je da u našoj psihologiji postoji tendencija da se, koristeći relativno izgrađenu metodologiju, primenjuje isključivo strog empirijski i kvantitativni pristup. Psihologija tako sebe samu tera, kao što je slikovito rečeno u diskusiji, u »metodološki geto«, ograničavajući tematiku i društveni značaj svojih istraživanja. Nisu empirijske metode jedine podesne za psihološko istraživanje, rečeno je, i ne treba potcešnjivati spekulativne postupke. Koristeći slobodno razmatranje o psihološkim pojavama, kao što su to oduvek činili istaknuti mislioci koji su obogatili naše psihološko znanje, oslobodiće se psihologija parcijalnosti, empirizma, pomanjkanja sinteze i slaganja malih kamenčića »koji postaju ogromna hrpa, a niko iz toga da složi pristojan mozaik«.

Zastupajući drugačije shvatanje izneto je da psihologija kao nauka može doprineti i upoznavanju problema samoupravljanja upravo na empirijskoj metodologiji zasnovanim proučavanjem pojave. Spekulativna psihologija ili filozofska psihologija, ili filozofska antropologija, kako je također nazivaju, ima svoju vrednost. Ali za psihologiju kao nauku ona može biti samo podsticaj za razvijanje njene metodologije i za postavljanje novih tema istraživanja. Osnovna odlika savremene psihologije kao nauke jest njen empirijski karakter. Ne treba izjednačavati ideje i doprinos velikih filozofa (kao što su bili Aristotel, Platon, Spinoza) o psihičkom, iznošene dok još nije bila konstituisana psihologija kao empirijska naučna disciplina, s različitim filozofskim spekulacijama koje su, kao što se Piaget izražava, samo »paranaučno saznanje«. Osnovna karakteristika psihologije kao empirijske nauke, kao i svake druge nauke koja izučava nešto što stvarno postoji i što se odvija i zbiva, jest da svoje postavke empirijski verifikuje. Ali to ne znači da može da odbacuje dedukciju i teoriju, i da može bez teorije. Ona mora da bude, pa i više nego do sada, integracija teorijskog pristupa i empirijskog postupka.

Nije retko da stručnjaci iz raznih društvenih nauka imaju suzdržan i kritički odnos prema empirijskoj orijentaciji, a prema isticanju značaja metodološki zasnovanog i razrađenog empirijskog pristupa i negativan stav. Kritika empirijske metodologije javlja se ponekad i među psiholozima, a kod stručnjaka iz pojedinih društvenih nauka dosta je česta. Naglašavanje važnosti empirijske orijentacije u proučavanju društvenih pojava olako se kvalifikuje kao empiricizam koji se nedopustivo ograničava na deskripciju pojava i ideološki sumnjiv pozitivizam. Istovremeno se često kao postupak koji empirijski pristup koristi u proučavanju navodi anketiranje, zaista mnogo puta nedovoljno i za prikupljanje podataka. Nije naučna deskripcija tako jednostavna i beznačajna kao što se u kritikama empirijskog pristupa često prikazuje, nego redovno veoma promišljen, složen i važan put dolazanja do koliko je moguće pouzdanih

podataka. Anketiranje intervjuisanjem i putem upitnika jedna je od mnogih tehnika u prikupljanju podataka. Postoje mnoge brižljivo izrađene tehnike i razni složeni postupci empirijskog izučavanja i društvenih pojava, od strukturirane neposredne opservacije i raznih vrsta skala, do eksperimenta i do tako zvanog kvazieksperimenta kojim se naučno prati uvođenje i delovanje pojedinih društvenih mera.

Još je netačnije da se metodološka empirijska orijentacija prikazuje kao pozitivizam koji poriče vrednost teorije. Empirijska orijentacija nije suprotna teorijskom pristupu. Ono što karakteriše empirijsku orijentaciju jest zahtev da se pri izučavanju ono što objektivno postoji, a i društvene pojave su realnost, empirijski izučava, a da se teorijske koncepcije kolikogod je sad moguće izgrađuju na empirijskim naučnim postupkom prikupljenim podacima, a pojedini teorijski stavovi uvek empirijski verifikuju.

Kada je reč o izučavanju samoupravljanja, situacija je posebna. Nigde u stvarnosti nema razvijenog samoupravljanja. Ono se tek izgrađuje, i to za sada samo kod nas. Za njegovo što uspešnije razvijanje potrebna je teorijska projekcija samoupravnog društva, potrebna je što potpunija i razrađenija teorija. Ali želimo li samoupravljanje naučno izučavati, neophodno je iz teorijske projekcije pojedine izvedene teorijske stavove proveravati empirijskim naučnim postupkom.

U znatnoj su meri tokom diskusije prevaziđene u prvi mah veoma istaknute razlike u shvatanjima o ulozi ideologije i političkog opredeljenja u postavljanju problema istraživanja, konkretno psihološkog istraživanja. Istaknuto je da naša psihologija, posebno socijalna psihologija, prenosi pojmove, postupke i nalaze iz psihologije razvijane i korišćene u drugim društvenim uslovima i za drugačije društvene potrebe nego što su naši uslovi i naše potrebe. Upravo zato ona često ostaje na pozitivističkoj deskripciji, razmatra parcijalne teme i bavi se problemima odvojenim od društvenih zbivanja. Nisu, međutim, ni jedan istraživani problem i ni jedno dato rešenje ideološki neutralni. Ni psihološko proučavanje samoupravljanja ne može da bude van ideološkog i političkog opredeljenja. Proučavajući psihološke probleme samoupravljanja, ne može da se ne vodi računa o društvenoj važnosti i koristi sprovedenog istraživanja. Izneto je čak i mišljenje da ne može biti naučne objektivnosti kada su predmet istraživanja ljudski i društveni odnosi, jer mi uvek istražujući tu vrstu problema, i onda kada toga nismo svesni, dajemo interpretacije u zavisnosti od stavova koje imamo i ideologije koju prihvatamo.

Međutim, u toku diskusije i jedan od učesnika koji je zastupao gore spomenute teze iznio je mišljenje da se u našem društvu javlja nerazumevanje za psihološko empirijsko istraživanje, da su istraživači koji dođu do nečijim očekivanjima i željama suprotnih nalaza napadnuti kao zastupnici funkcionalizma ili zbog nemarksizma. Zalagao se tako i sam za objektivnan naučni pristup i postupak.

Nema sumnje da je opravdano i nužno da se problemi psiholoških, i posebno socijalno psiholoških, istraživanja biraju polazeći od društvene situacije i društvenih potreba i da se postupak istraživanja prilagodi datim uslovima ne napuštajući kriterij naučnosti. Cilj naučnog istraživanja ne smije biti odbrana određene ideologije niti apologetika tekuće politike. Nauka, pa i psihološka, doprinosi društvenom napretku upravo time što, koliko je god moguće, nepristrasno i objektivno proučava izabrane, društveno relevantne teme. Idejno

opredeljenje smije i treba da dođe do izražaja u naučnom istraživanju u izboru društveno važnih pitanja za teme istraživanja, i u traženju izvora teškoća i nedostataka u društvenom kretanju koristeći pri tome naučne postupke i održavajući naučnu objektivnost. Od nauke se ne smije zahtevati da išta prihvati unapred i bez proveravanja kao istinito i neprikosnoveno.

III.

Tematika psihološkog istraživanja u vezi sa samoupravljanjem veoma je široka. Samoupravljanje je uvek aktivnost i angažovanje ljudi, pa se javlja veoma veliki broj psiholoških pojava i problema u ostvarivanju i razvijanju samoupravljanja. I u diskusiji psihologa došla je do izražaja potencijalna širina psihološke problematike samoupravljanja iako orijentacija u diskusiji nije bila usmerena na identifikaciju i taksonomiju psiholoških problema samoupravljanja.

Polazeći upravo od spomenute diskusije ovde će biti iznet pokušaj, sasvim sigurno veoma nepotpun, sistematizovanja problematike psihološkog izučavanja samoupravljanja.

Moguće je pokušati sistematizovanje na osnovu različitih kriterija. Prema kriteriju redosleda javljanja problema mogu se razlikovati psihološka proučavanja koja se bave:

- a) psihološkim uslovima konstituisanja i razvijanja samoupravljanja;
- b) psihološkim procesima uključenim u delatnost samoupravljanja, u samoupravnu praksu;
- c) efektima sprovođenja i razvijanja samoupravljanja na ličnost i ponašanje ljudi.

S obzirom na ciljeve istraživanja moguće je razlikovati:

- a) istraživanja kojima je cilj utvrditi, analizirati i objasniti ulogu psiholoških činilaca u samoupravljanju kakvo jest i kakvo se formira, psihološke karakteristike učesnika u samoupravljanju, odnose među njima, psihološke procese i mehanizme koji se javljaju, povezanost između psiholoških i nepsiholoških fenomena, i dr.;
- b) istraživanja o načinima i uslovima menjanja psiholoških karakteristika i procesa uključenih u samoupravljanje i putevima formiranja psiholoških odlika (vrednosti, stavova, motiva) i procesa od kojih se očekuje da će doprineti uspešnom razvoju samoupravljanja.

Treći kriterij sistematizovanja, manje potpun ali određeniji, jest navođenje pojedinih oblasti psihološke problematike samoupravljanja, oblasti koje se mogu sagledati kao važne i u okviru kojih je moguće izabrati posebne teme istraživanja, društveno aktuelne i relevantne. Diskusija psihologa daje osnovu upravo za takav pristup koji delomično pokriva i podelu psihološke problematike prema dva napred navedena kriterija. Koristeći taj pristup moguće je identifikovati četiri velike oblasti psihološkog izučavanja problema samoupravljanja:

1. Ličnost i karakteristike ličnosti kao faktori koji utiču na realizovanje samoupravljanja,
2. Motivacija za samoupravljanje i za angažovanje u samoupravljanju,
3. Psihološki problemi interpersonalne i grupne interakcije,
4. Socijalizacija za samoupravljanje.

1. Karakteristike ličnosti kao psihološke pretpostavke konstituisanja i kao faktori razvijanja samoupravljanja.

Samoupravljanje je sistem društvenih odnosa koji polazi od određene koncepcije o čoveku. Dok kapitalistički sistem i institucije u njemu konstruišu koncepcije o ljudskoj prirodi koje treba da posluže kao opravdanje sistema i njegovih organizacija, za samoupravljanje je određena koncepcija o ljudskoj prirodi polazna osnova. Tejlorovski, i uopšte tehnokratski principi organizovanja organizacija, na primer, ističu kao tipične ljudske karakteristike lenost, inertnost, neinventivnost, nesamostalnost i uski egoizam. Samo je mali deo populacije dovoljno sposoban, aktivan i inventivan, te može i treba da rukovodi. Samoupravljanje, međutim, polazi od Marksove ideje o čoveku kao biću koje, iako u određenim uslovima pasivno, iracionalno i egoistično, poseduje potencijale da bude aktivno, kreativno i društveno. Zavisice od uslova da li će se ti potencijali manifestovati i razvijati. Samoupravljanje i njegovo razvijanje stvara takve uslove. Veoma važan problem i teorijskog i empirijskog izučavanja utvrđivanje je zasnovanosti takve koncepcije u savremenim teorijama ličnosti i već izvršenim psihološkim istraživanjima, i istraživanjima koja još treba preduzeti. Zadatak je psihološkog istraživanja i praćenje u kojoj mjeri samoupravljanje i njegovo razvijanje omogućavaju afirmiranje pomenutih psiholoških pretpostavki samoupravljanja, koji činoci i sklopovi činilaca doprinose razvijanju navedenih osobina, a koji koče njihovo manifestovanje i rast.

Drugu veliku podgrupu problema u okviru ove oblasti čini izučavanje klasne svesti pripadnika radničke klase, nosilaca samoupravne aktivnosti, kao i pojedinih delova i slojeva i radničke klase i populacije u celini. Opravdano je pretpostaviti da vrednosti, vrednosne orijentacije, stavovi, uverenja, motivi, crte ličnosti kao sastavni deo klasne svesti, predstavljaju neke od činilaca funkcionisanja samoupravljanja.

Vodeći računa o našoj situaciji potrebno je analizirati i klasnu svest naših radnika, povratnika sa rada u inostranstvu, i ispitivati u kojoj mjeri i kako utiče njihov boravak na njihovo uključivanje u samoupravne odnose.

Jedno od pitanja koje se postavlja u okviru ove problematike je i pitanje kompetentnosti, spremnosti članova kolektiva da uspešno rešavaju sva pitanja budući da im je to formalno i omogućeno i njihove zainteresovanosti i motiviranosti da odlučuju o mnogobrojnim i raznim stvarima. Postavlja se pitanje nije li ideja da svaki član organizacije treba da odlučuje o svim pitanjima — utopistička ideja. Psihološko bi istraživanje moglo da prati koliko je stvarno angažovanje i uspešnost toga angažovanja, od kojih uslova zavisi i kojim načinima bi se moglo razviti.

Samoupravljanje je sistem u razvijanju. Sadašnji su njegovi oblici početni oblici i mnoge od formi trenutnog realizovanja samoupravljanja nisu jedino moguće forme. Razvijanje samoupravljanja zavisice od mnogo činilaca: razvitka tehnologije, obrazovanosti, informisanosti, stvarne distribucije moći, razvijenosti osećanja odgovornosti, međuljudskih odnosa i drugih momenata. Postoje i postojeće i činoci koji negativno utiču i ometaju funkcionisanje samoupravljanja. Zato je jedan od psiholoških problema i proučavanje uslova koji ometaju razvijanje samoupravljanja i doprinose manipulisanju ljudima.

Važno je pitanje u ovoj oblasti praćenje promena u ponašanju i ličnosti s trajanjem i razvijanjem samoupravne prakse. Opravdano je očekivati da će s uspešnim razvijanjem samoupravljanja doći i do formiranja razvijenije, slo-

bodnije, kreativnije ličnosti, i da će se obrazovati struktura ličnosti adekvatnija samoupravnim društvenim odnosima nego što je bila modalna ličnost zatečena pri konstituisanju i početku samoupravljanja.

Važan je zadatak teorijskog razmatranja izgrađivanje koncepcije samoupravnog ponašanja za ostvarivanje samoupravljanja poželjnih osobina i sindroma ličnosti. Iako takva projekcija treba da bude široka i da dopušta fleksibilnost i varijacije, jer je samoupravljanje proces čije sve buduće oblike i ne možemo precizirati, ipak bi ona poslužila kao model čijem se ostvarenju teži i na čije se obrazovanje može uticati.

2. Motivacija za samoupravljanje i za angažovanje u ostvarivanju samoupravljanja

Iako ova oblast tematski ulazi u okvir prikazane oblasti psihološkog istraživanja o ličnosti i samoupravljanju, opravdano je proučavanje motivacije za samoupravljanje postaviti kao posebnu grupu problema psiholoških istraživanja. Opravdano je to budući da je sprovođenje samoupravljanja u stvari aktivnost, a to je uvek određenim motivima pokrenuto ponašanje, i zbog toga što je i motivisanost za samoupravljanje kao ljudska motivacija uopšte, raznovrsna i složena. Problem motivacije za samoupravljanje dosta je zanemaren u razmatranjima o samoupravljanju. Razlog je možda u tome što se smatra da će samim konstituisanjem samoupravljanja i davanjem zakonskih mogućnosti za realizovanje samoupravljanja doći i do angažovanja u samoupravljanju. Utoliko prije što se, polazeći od Marksovih ideja, ističe da je davanje mogućnosti angažovanja u skladu s ljudskom prirodom. Međutim, i nesistematsko praćenje pokazuje da do angažovanja ne dolazi spontano i masovno. I izvršena psihološka istraživanja potvrđuju da je prihvatanje samoupravljanja kao društvenog sistema dosta široko, ali da je angažovanje u sprovođenju znatno ograničenije.

Psihološka istraživanja mogu i treba da pokažu kakav je odnos prema samoupravljanju kao sistemu organizovanja društva i organizacija, i prema angažovanju u sprovođenju samoupravljanja.

Psihološke bi analize trebalo da pokažu koji sve od brojnih nepsiholoških činilaca i psiholoških faktora utiču na formiranje pozitivnog ili negativnog odnosa prema samoupravljanju i na angažovanje i neangažovanje u samoupravljanju.

Posebna istraživanja mogu pokazati koji je efekat od raznih konkretnih uslova — načina nagrađivanja, mogućnosti napredovanja, metoda rukovođenja, informisanosti i informisanja — na motivisanost.

Problem je psiholoških istraživanja i utvrđivanje vrednosti i vrednosnih orijentacija kao korelata i izvora motivacije za angažovanje i neangažovanje u samoupravljanju.

Korisno bi bilo da se psihološkom analizom utvrdi koje vrednosti, stavovi, uverenja, motivi, crte ličnosti, čine kod raznih kategorija populacije i u različitim objektivnim uslovima sindrom samoupravne, odnosno nesamoupravne orijentacije.

3. Psihološki problemi interpersonalne i grupne interakcije

Verovatno se najviše problema kod psiholoških istraživanja samoupravljanja javlja u okviru praćenja interakcije članova samoupravnih jedinica, interakcije koja je suštinski sastavni deo samoupravljanja i kroz koji se samouprav-

na aktivnost manifestuje. Interakcija je i sama psihološki fenomen, a u nju su uključeni mnogobrojni psihološki procesi koji opravdano postaju teme i problemi psihološkog izučavanja samoupravljanja. To su mnogi problemi u okviru procesa komuniciranja, socijalne percepcije, emocionalnih i drugih interpersonalnih odnosa, a prije svega brojni problemi psihologije grupe. Kao potencijalne teme istraživanja javljaju se mnogi problemi koji su i do sada bili predmet psiholoških istraživanja, ali se sada pojavljuju u novim, samoupravnim uslovima, kao i novi problemi koji se postavljaju sa postojanjem samoupravljanja. Nekoliko psiholoških istraživačkih zadataka iz potencijalno veoma velikog broja, opravdano je posebno navesti. Među ostalima su sledeći:

Proučavanje koji su psihološki uslovi koji mogu doprineti da se prevlada još uvek hijerarhijski organizovana organizacija i u našim samoupravnim uslovima. Postavlja se pitanje kakve norme, uloge i odnose razvijati da se prevaziđe hijerarhijsko-autoritarni princip usklađivanja aktivnosti organizacija i da se razviju i koriste samoupravnom sistemu adekvatniji principi organizovanja.

Kao važan zadatak proučavanja postavlja se i praćenje strukturalnih karakteristika malih grupa i organizacija postavljenih na samoupravnim načelima i traženje razvijanja takvih strukturalnih oblika organizacija koje će podržavati samoupravne odnose. Prije svega je važno proučavati, budući da je to od prvenstvenog značaja, strukturu moći i utvrditi faktore koji ometaju punu distribuciju moći.

Predmet psiholoških izučavanja radi nalazanja što boljih načina organizovanja i funkcionisanja treba da bude i komunikaciona struktura u organizaciji, utvrđivanje oblika, pravaca i sadržaja komunikacija koji su adekvatni i korisni za uspešno funkcionisanje samoupravljanja.

Na proučavanje komunikacija nadovezuje se izučavanje pitanja informisanja članova samoupravnih organizacija; budući da su informisanost i poznavanje stanja i problema organizacije preduslov za funkcionisanje samoupravljanja.

Otvoren je i nerešen problem u savlađivanju kojeg mogu da doprinesu i psihološka istraživanja, sistem rukovođenja u uslovima samoupravljanja. Psihološka istraživanja mogla bi pomoći uočavanju činilaca koji će doprineti da se hijerarhijsko-autoritarni model rukovođenja prevlada i da se nađe što demokratskija alternativa rukovođenja.

Centralna i najvažnija tema iz oblasti interakcije, a možda i najvažnija u problematici izučavanja samoupravljanja, uvek i izrazito psihološka tema izučavanja, proučavanje je procesa donošenja odluka. Samoupravljanje je društveni sistem čija je suštinska odlika da u daleko većoj meri nego ijedan drugi sistem pruža mogućnost punog učestvovanja u donošenju odluka. Nasuprot eksternoj determinaciji ponašanja čoveka, u samoupravljanju se stvaraju uslovi za samoodlučivanje. Članovi samoupravnih organizacija kontinuirano donose odluke jer to omogućava i zahteva samoupravljanje. Koristan i važan doprinos psihologije, koja već raspolaže metodologijom i izučavanja grupnog odlučivanja i izvesnim saznanjima o tome, može biti utvrđivanje činilaca i uslova koji će pridoneti da odluke koje članovi donose ne budu slučajne, konformističke i automatizovane nego akt promišljenog izbora i pune svesti o situaciji, vlastitoj ulozi i odgovornosti. Psihološka istraživanja mogu ukazati na činioce od kojih zavisi veća ili manja rizičnost odluka, na uslove koji doprinose kvalitetu i celishodnosti odluka, angažovanja u njihovom donošenju i razvijanja osjećaja odgovornosti pri odlučivanju.

4. Socijalizacija za samoupravljanje

Za afirmaciju samoupravljanja nije dovoljno samo ga konstituisati i osigurati uslove za uvođenje samoupravljanja kao društvenog sistema. Potrebno je nalaziti i sve bolje uslove za razvijanje samoupravljanja. Među tim uslovima važno mesto ima razvijanje određenih ličnih karakteristika samoupravljača. Među ostalim važno je razvijati i one psihološke dispozicije o kojima je rečeno da predstavljaju psihološke pretpostavke samoupravljanja. Važno je da ljudska sklonost k aktiviranju svojih funkcija i mogućnosti postane intenzivna potreba koja sadržaj svoga manifestovanja nalazi u praksi samoupravljanja, da stvaralački potencijali čoveka dođu do izražaja, da se društvenost kao odlika čoveka razvija ne samo kao instrumentalna društvenost koja se koristi isključivo za ostvarivanje uskih ličnih ciljeva nego i kao prosocijalna društvenost na kojoj će da počiva razvijena potreba za pravednošću, za humanošću, za solidarnošću, za angažovanjem za zajedničke i za opšte ciljeve. Za razvijanje samoupravnog ponašanja potrebna je socijalizacija.

Nesumnjivo da će važan faktor takve socijalizacije biti samo postojanje i razvijanje samoupravljanja kao društvenog sistema. Moguće je i opravdano, koristeći psihološka znanja o procesima i uslovima socijalnog učenja, ulagati svestan napor da se razviju vrednosti, stavovi, motivi, crte ličnosti, koji će biti trajne dispozicije i pokretačke snage razvijanja samoupravljanja i kao određenog društvenog i određenog vrednosnog sistema.

Samoupravno ponašanje (karakterise ga uvažavanje tuđe ličnosti, tolerantnost prema tuđem shvatanju, spremnost za saradnju i za pomaganje drugih i druge osobine koje doprinose skladnim odnosima sa drugima), rečeno je također u diskusiji psihologa, treba razvijati da bi postalo opštim načinom ponašanja. Ono treba da se razvija i da postoji već u porodici, a nužno bi bilo da dođe do izražaja u svakoj situaciji interpersonalnih odnosa, pa tako i u samoupravnoj radnoj jedinici. Trebalo bi, koristeći i kliničko-psihološka saznanja i postupke, tražiti efikasne načine za razvijanje samoupravnog, kao i za otklanjanje njemu suprotnog, nesamoupravnog ponašanja u svakoj interakciji.

IV.

Izgleda nam korisnim dodati nekoliko opštih napomena iznetom razmatranju o psihološkom proučavanju samoupravljanja.

Navedene teme psiholoških istraživanja samo su neke od mogućih. Mnoga psihološka istraživanja u okviru raznih psiholoških disciplina, a pre svega u oblasti psihologije rada, predstavljaju samim tim što se proučava ponašanje naših ljudi koji žive u samoupravnom društvu također izučavanje psiholoških problema u vezi sa samoupravljanjem.

Kao što se iz informacija o stavovima iznetim u diskusijama sociologa, politikologa, ekonomista i pravnika može uočiti, navedeni su i na tim sastancima mnogi od problema koji su ovde prikazani kao psihološki problemi, kao što su spomenuta i neka druga pitanja koja zahtevaju i psihološko izučavanje. To još jednom ukazuje na potrebu interdisciplinarnog istraživanja mnogih pitanja.

Već postoji određen broj psiholoških istraživanja o samoupravljanju. Postoji i izvestan broj inostranih izučavanja jugoslovenske samoupravne prakse koja

sadrže i podatke o ponašanju ljudi, relevantne za psihologiju. Bilo bi potrebno registrovati i analizirati ono što je dosad učinjeno i koristiti dosadašnja metodološka iskustva i dobivene podatke.

Mnoge se psihološke teme u vezi sa samoupravljanjem već istražuju u raznim institucijama, a zacelo će ih ubuduće biti izučavan i znatno veći broj. Bilo bi, međutim, korisno organizovati istraživanja u kojima će biti obuhvaćena šira problematika, u kojima bi pored stručnjaka iz drugih društvenih disciplina učestvovali i psiholozi, i istraživanja koja će biti longitudinalna, budući da je samoupravljanje proces u razvoju, pa se i ponašanje ljudi i njihove karakteristike i odnosi menjaju i razvijaju.

Dr MARTIN VEDRIŠ

Samoupravljanje i pravo

I.

Pravni problemi povezani sa samoupravljanjem nisu se pojavili istovremeno sa samom idejom samoupravljanja. Određena koncepcija samoupravljanja rodila se u krilu međunarodnog radničkog pokreta kao jedan od bitnih ciljeva borbe. Međutim, konkretni pravni problemi samoupravljanja pojavili su se u momentu kad je samoupravni koncept, ne samo društveno-ekonomskih odnosa nego cjelokupne organizacije globalnog društva, postao bitna karakteristika baze i nadgradnje tog istog društva. Prava se juridička problematika samoupravljanja pojavila u vrijeme kad se ideja samoupravljanja sa stranica znanstvenih i publicističkih radova spustila u pravu, nepatvorenu životnu realnost, a ta stvarnost bila je i jeste stvarnost našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Realizacija samoupravljanja pretpostavlja totalnu likvidaciju svakog elementa koji se kao klin uvlači između neposrednih proizvođača i sredstava za proizvodnju. Taj razdvajajući faktor ili elemenat bio je identičan s pravnim vlasnikom sredstava za proizvodnju. Prema tome, prva bitna pretpostavka realizacije samoupravljanja bila je likvidacija prava vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, u prvom času ne nad svim sredstvima, nego samo nad onima koja su se nalazila u državnom vlasništvu. Taj proces likvidacije države kao pravnog vlasnika, kao »trećeg faktora« u proizvodnji, započeo je onim povijesnim »Zakonom« iz 1950. godine.

Kao što je poznato, likvidacijom »trećeg faktora« ušli smo u realizaciju i postepenu afirmaciju *društvenog vlasništva*.

No, proces koji je od vlasničkopravne organizacije društvene proizvodnje vodio njezinoj, ne samo nevlasničkopravnoj nego u tendenciji i neimovinsko-pravnoj, organizaciji nije mogao, a nije niti smio, teći stihijski niti se pak nasljeđene kapitalističke društveno-ekonomske odnose moglo *automatski* pretvoriti u socijalističke samo na osnovu činjenice zauzimanja političke vlasti od strane radničke klase i radnog naroda nakon pobjedonosno završenog narodnooslobodilačkog rata.

Suvremeni je socijalizam jedini društveno-ekonomski sistem koji svoje odnose ne nalazi u potpunosti izgrađene u krilu prethodne, u pravilu kapitalističke društveno-ekonomske formacije. U tome se proces nastajanja socijalizma razlikuje od procesa formiranja svih ranijih društveno-ekonomskih formacija, od kojih je svaka ranija našla već formirane svoje odnose u krilu prethodne. Za socijalizam se to ne može reći. To postaje razumljivo ako se imade na umu da kapitalističke društveno-ekonomske odnose karakterizira postojanje eksploatacije čovjeka od čovjeka, što se vidno manifestira u alijenaciji rada upravo od

onih koji od vlastitog rada žive. Naprotiv, socijalizam donosi nove društvene i društveno-ekonomske odnose koji imaju bitno druge i drugačije karakteristike. U osnovi su to odnosi u kojima se sve uočljivije manifestira oslobođenje rada.

Budući da suvremene socijalističke revolucije nisu nastale na bazi gotovih i formiranih socijalističkih društvenih odnosa, jasno je da se revolucionarne socijalističke snage nakon osvajanja vlasti odmah nalaze pred novim zadatkom — zadatkom izgradnje socijalističkih društvenih odnosa.

Socijalistički se društveni odnosi izgrađuju upornim i konstantnim razvijanjem društvenih proizvodnih snaga i društvene svijesti.

Prema tome, za formiranje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa nije dovoljno samo osvajanje vlasti od strane radničke klase, nego je potrebna i znanstvena spoznaja zakonitosti kretanja društva i društveno-ekonomskih odnosa. Samo na toj osnovi svjesna intervencija u bazu društva dovodi do cilja.

Poznato je da se osiguranje dovoljno širokih okvira za razvoj društvenih proizvodnih snaga može u prvoj razvojnoj fazi socijalizma, nazovimo je makar i per nefas administrativnim socijalizmom, osigurati u prvom redu svjesnim intervencijama državne vlasti u postojeće odnose u oblasti materijalne proizvodnje. U drugoj razvojnoj fazi socijalizma, u novom i do sada nepoznatom samoupravnom socijalizmu, intervencije državne vlasti sve se više zamjenjuju svjesnim akcijama slobodno udruženih proizvođača.

U svim dosadanim razvojnim fazama socijalizma, podrazumijevajući ovdje samo razvoj socijalizma u mirnodopskim uvjetima, instrumenat pomoću kojega su se ti odnosi regulirali i usmjeravali u određenom pravcu bilo je *pravo*.

Ako se pravo tretira kao instrumenat razvoja socijalističkih društvenih odnosa, a to u sebi uključuje i razvoj, i stalno kretanje, i usavršavanje samoupravnih odnosa, postavlja se odmah prethodno pitanje.

Postavlja se pitanje kakvu snagu imade pravna norma. Mogu li se njome dosadani društveno-ekonomski odnosi samo ukidati, mijenjati i usmjeravati, ili se pak pravnom normom mogu stvarati novi odnosi u bazi, dakle novi društveno-ekonomski odnosi. U pravnoj teoriji imade zastupnika i jednog i drugog shvaćanja.

Odluka o prihvaćanju bilo koje alternative može se donijeti samo na temelju iscrpne naučne analize o relaciji baze kao infrastrukture i pravne nadgradnje, dakle juridičke suprastrukture.

Za sama evo samo nekoliko napomena. Realistički pogled na odnos baze i nadgradnje upozorava na nezaobilazni elemenat koji se sastoji u činjenici da baza daje nadgradnji sadržaj. Taj sadržaj ulazi u sadržaj pravne norme u pravno prerađenom obliku, kao pravni pojam. Suptilnu vezu između baze i nadgradnje treba stalno imati u vidu i računati uvijek s tim da se cjelokupni sadržaj, npr. imovinskopravne norme, ne može izmisliti. Nema takve juridičke pameti koja bi mogla u cijelosti izmisliti sadržaj efikasne građanskopravne norme. To pravilo vrijedi za cjelokupnu pravnu nadgradnju koja se kao prvi pravni sloj nadvija nad društveno-ekonomsku bazu. Budući da se pravna norma *svjesno* formulira, moguće je da njezin stvaralac postupa u nekoliko pravaca: reakcionarno, konzervativno ili revolucionarno. Ako u sadržaj pravne norme uzima one elemente iz društvene stvarnosti koji određuju da ono što sada *jeste* (Sein) treba takovo da ostane (Sollen) i u budućnosti, norma će djelovati ili reakcionarno

ili bar konzervativno. Naprotiv, ako se u sadržaj pravne norme unose elementi koji su u stvarnosti nosioci progressa, nosioci promjena, norma će djelovati revolucionarno na društvene odnose, određujući da ono što sada jeste ne treba takvo i da ostane u budućnosti.

S druge strane, nadgradnja daje bazi pravnu karakteristiku pretvarajući bazične odnose u pravne odnose.

Najzad, pravna nadgradnja daje i kriterij za ocjenu, omogućujući da se ekonomskovlasnička neizdiferenciranost baze pojavi kroz razliku i različitosti pravnih instituta.

Ne smije se zaboraviti da je društveno-ekonomske odnose potrebno pretvarati u pravne odnose među ostalim i zato što tzv. materijalnopravna norma daje i pretpostavke za prinudnu realizaciju jednom formiranog pravnog odnosa.

Prema tome, prava, obveze i odgovornosti koje nastaju za sudionike u pravnom odnosu mogu se i prinudno izvršiti. Takve direktne prinude nema u samom, golom društveno-ekonomskom odnosu. Zbog toga se i ne može, niti se smije, kretanje društveno-ekonomskih odnosa prepustiti impulsima isključivo čistih ekonomskih zakonitosti.

Dakle, i revolucionarna pravna norma mora biti povezana s bazom i ne smije biti od nje toliko udaljena da predstavlja model, idealnu sliku koja se u danim uvjetima i u datim okolnostima uopće ne može ostvariti.

No ponekad se događa da se slika, model koji stvara apstraktna pravna norma, dakle model budućeg pravnog odnosa, pobrka s realnošću u kojoj pulzira stvarno egzistentni, drukčiji društveno-ekonomski odnos. Takvo poistovjećivanje, ili u najmanju ruku nedopustivo izjednačavanje svijeta kauzalne zakonitosti sa svijetom normativne zakonitosti, dovodi do shvaćanja prema kojemu se normom propisani i normom određeni *pravni odnos* tretira kao već ostvareni, kao već egzistentni društveni ili društveno-ekonomski odnos. U takvom slučaju neminovno u nesklad dolazi infrastrukturno i suprastrukturno i zato se ne bi smjelo napadati stvarno, a da se i ne pita zašto ono nije u skladu s normativnim. Ne bi se smjelo smetnuti s uma da i normativno nije uvijek doista pravi izraz ne samo realno postojećeg, nego ponekad nije u skladu ni s realno mogućim kretanjima stvarnog produkcionog odnosa.

Prema tome, po našem je mišljenju prvi pravni problem u realizaciji i usavršavanju samoupravljanja znanstveno i tehnički ispravno formuliranje propisa od zakona do statuta. Od propisa se sve više traži da bude razumljiv ne samo našem čovjeku nego i strancu, jer pravo treba da bude instrument koji spaja ljude i narode, a ne sredstvo njihovog razdvajanja.

Ovakav je zahtjev, doduše, lako postaviti, ali ga nije tako lagano ostvariti. Koliko je pravno uređenje naših društveno-ekonomskih odnosa i usmjeravanje njihovog kretanja mukotrpan posao u kojem su se postepeno radali, mijenjali i usavršavali pravni instrumenti, pokazuje razvoj pravnih instituta od prava vlasništva pa do prava rada društvenim sredstvima. I upravo u tom procesu nastali pravni instituti postaju danas predmet znanstvenih pravnih istraživanja i s tim povezanih pravnih problema samoupravljanja.

II.

Likvidacijom prava vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i drugim sredstvima koja su bila u državnom vlasništvu, pokazao se osnovni produkciono odnos u svom prvom i pravom društvenovlasničkom obliku. Međutim, naša

pravna znanost na tadanjem stupnju razvoja oko 1950. godine nije još bila spremna da znanstveno protumači krupne novine i stoga je u prvim reagiranjima na pojavu društvenog vlasništva odgovorila vlasničkopravnom koncepcijom prema kojoj je društveno vlasništvo novi oblik prava vlasništva.

Međutim, taj je koncept u novim uvjetima bio jednostavno neodrživ i moralo ga se napustiti. Napuštanje vlasničkopavnog koncepta društvenog vlasništva bio je nužni konzekvens shvaćanja prema kojemu svako pravo vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, pa prema tome i društveno vlasništvo shvaćeno kao subjektivno pravo vlasništva, neminovno svoga nosioca, vlasničkopavnog subjekta, stavlja u ulogu »trećeg faktora« kojemu je konstantno osnovni zadatak da odvaja na bilo koji način neposrednog proizvođača (»prvi faktor«) od sredstava za proizvodnju (»drugi faktor«). Samim se tim neposredni proizvođač automatski stavlja u položaj najamnog radnika.

Silazak vlasničkopavnog koncepta društvenog vlasništva omogućio je i uspon i prevagu nevlasničkopavnog koncepta društvenog vlasništva.

Ovaj je novi koncept stavio i legislativu i pravnu znanost pred zadatak pronalaženja novih i do tada u pravu nepoznatih pravnih instituta.

Obrada društvenog vlasništva nije imala nikakvu pravno teoretsku tradiciju. U doktrini su se svi slagali u stavu da društveno vlasništvo nije pravo vlasništva. Dakle, negativni je koncept bio nesporan. Međutim, u pozitivnom konceptu koji traži odgovor na pitanje šta je zapravo društveno vlasništvo, nije bilo potpune suglasnosti. No iako su diskusije oko pravne prirode, karaktera i pojma društvenog vlasništva jenjale, ipak bismo se usudili reći da niti do danas ne postoji jedinstveni i općeprihvaćeni pozitivni pojam društvenog vlasništva u njegovom nevlasničkopavnom konceptu.

Po danas veoma raširenom mišljenju, društveno je vlasništvo produkciono, društvenoekonomski odnos koji samim tim što je iz određenih razloga nazvan pravnim terminom nije zbog toga automatski postao i pravnim odnosom.

Polazeći sa stanovišta da je osnovna karakteristika naših centralnih društvenoekonomskih odnosa njihov društvenovlasnički karakter, postavljena je teza prema kojoj je društveno vlasništvo takav socijalistički društvenoekonomski, produkciono odnos u kojemu sredstva za proizvodnju i druga sredstva društvenog rada, kao i rudna i druga prirodna bogatstva, pripadaju istovremeno svakom članu društva i svima zajedno, no nikome u cijelosti, nikome isključivo.

Očigledno je da se na ovakvom sadržaju društvenovlasničkog odnosa nije moglo pravno formirati i formulirati pravo vlasništva. Međutim ipak je u svojoj osnovi taj koncept bio robnonovčani, a prema tome automatski i *imovinsko-pravni*.

Novi su pravni subjekti u tom konceptu bile društvene pravne osobe, čiji je realni supstrat s jedne strane bio radni kolektiv (personalni elemenat), a s druge strane bila su tu društvena sredstva (realni elemenat). Međutim, iz spoja realnog i personalnog elementa bio je u nadgradnji formiran pravni subjekat, koji istina nije bio nosilac prava vlasništva, ali je zato na realnom elementu supstrata svoje osobnosti bio nosilac novih *imovinskih* prava, poznatih kao pravo korištenja i pravo raspolaganja.

Međutim poznato je da je ovaj, iako nevlasničkopravni, ali u biti ipak imovinskopravni, koncept društvenog vlasništva morao biti napušten. Naime, prema imovinskopravnim konzekvencama tog koncepta mogao je radnik kao i svaki

drugi radni čovjek doći u aktivan dodir s društvenim sredstvima samo posredstvom subjekta različitog od njega samog, posredstvom društvene pravne osobe koja je bila nosilac imovinskih prava, prava korištenja i prava raspolaganja. Ta prava radnik i radni čovjek kao fizičke osobe nisu mogli imati. Stoga je društvena pravna osoba bila objektivno stavljena u ulogu »trećeg faktora«, a radnik i radni čovjek praktično u poziciju najamnog radnika.

Budući da se s mentalitetom najamnog radnika ne može graditi samoupravni socijalizam, novi su Ustav i ZUR postavili temelje novog samoupravnog klasno-radnog koncepta društvenog vlasništva. Na temelju osnovnih obrisa tog koncepta trebat će znanstveno izgraditi cjelokupnu novu koncepciju koja će morati pokazati da teoretski utvrđene pozicije radnika u samoupravnom odnosu doista odgovaraju stvarno postojećem položaju i funkciji neposrednog proizvođača u osnovnom produkcionom odnosu.

Osnovno je u tom konceptu da se u njegovoj realizaciji, ne samo teoretski nego i praktički, onemogućuje pojava »trećeg faktora« u ma kom vidu. Zato se u tom konceptu ne polazi od stvari, od sredstava za koje se tad nužno mora naći subjekat. To je imovinskopravna metoda. Naprotiv, ovdje se polazi od čovjeka kao aktivnog subjekta koji svoju aktivnost dokazuje *radom*. Poznato je da se rad, misleći ovdje prvenstveno na proizvodni rad, ne može dokazati u svojoj vrijednosti u zrakopraznom prostoru. Rad se afirmira i reaktivizira, egzistira samo u smislenom aktivnom dodiru sa sredstvima, u tzv. svrsishodnom ekonomskom prisvajanju svojstava stvari potrebnih da bi se proizvod zamišljen unaprijed u glavi radnika, dakle idealni proizvod, materijalizirao kao stvarno egzistentni produkt.

Ako proces proizvodnje mora početi bez »trećeg faktora«, bez posrednika, bez najamnog odnosa, bez prodaje radne snage, tad radniku ostaje u društvenovlasničkim uvjetima samo jedna mogućnost za proizvodni rad: on mora sa sebi sličnima i sebi ravnima i jednakima *udružiti svoj rad*.

Budući da je društvena proizvodnja u asocijativnom socijalizmu pretežno još robna proizvodnja, moraju se robnonovčani odnosi u pravnom prometu kao pravni odnosi formirati između *pravnih subjekata*. Zato udruživanjem rada nastaje istovremeno i novi pravni subjekt — osnovna organizacija udruženog rada. Ta je organizacija društvena pravna osoba. Međutim, njezin supstrat nisu više društvena sredstva nego udruženi rad. Sredstva su sada samo *prirodna pretpostavka rada*. Budući da sredstva više nisu utkana u pravnu konstrukciju pravnog subjektiviteta društvene pravne osobe, takav subjekt ne samo da više nije nosilac prava vlasništva, nego društvena pravna osoba više uopće ne može imati nikakvih originarnih subjektivnih *imovinskih* prava.

To je novina o kojoj se mora veoma ozbiljno pravno razmisliti, jer je u svim dosadašnjim pravnim sistemima imovina bila jedna od pretpostavki postojanja pravnog subjektiviteta pravne osobe. Trebalo bi provesti veoma detaljne analize ovog fenomena pa da se vidi radi li se ovdje o nekoj zakonskoj lakuni ili se radi o nužnom konsekvensu novog samoupravnog koncepta društvenog vlasništva. Na to je pitanje doista potreban znanstveni odgovor, jer se bar u većini dosadašnja praksa priklanja shvaćanju prema kojem su organizacije udruženog rada i dalje nosioci stvarnih prava. Međutim, ni takva shvaćanja ni takva praksa nisu u skladu s odredbama ZUR-a i njegovim propisima iniciranim pravnim režimom koji važi za stvari i društvena sredstva. Po ZUR-u društvena sredstva mogu biti u pravnom prometu (čl. 242 ZUR). Međutim, u takvom

slučaju ipak društvena pravna osoba kao prometni subjekt ne prenosi nikakova prava na drugog sudionika u prometu, nego ili »prenosi društvena sredstva« ili »otuđuje društvena sredstva iz društvenog vlasništva«. Istina, društvena pravna osoba radi te prometne transakcije na osnovu svog prava raspolaganja (čl. 243 ZUR). Međutim, analiza tog prava raspolaganja može pokazati da to uopće nije nikakovo subjektivno pravo nego zapravo pogrešan termin za poslovnu sposobnost. Čak i u slučaju kad društvena pravna osoba kao prometni subjekt ulazi u obvezne odnose i u njima stječe određena prava ili preuzima obveze, ostaje prema trećima samo formalno njihov nosilac. Stvarno i ta prava i te obveze ulaze u sadržaj novog prava — *prava rada društvenim sredstvima*. Ali nosilac tog prava nije OUR. Međutim kako u svakom uređenom pravnom poretku svatko mora odgovarati za preuzete obveze, princip materijalne odgovornosti nije mogao biti brisan niti iz našeg pravnog poretka. Zato je u članu 38. ZUR-a određeno da organizacije udruženog rada i druge društvene pravne osobe odgovaraju za svoje obveze društvenim sredstvima kojima raspolažu. To znači da odgovornost nije omeđena pravnim pojmom imovine kao skupa subjektivnih prava jednog nosioca. Takva je odgovornost karakteristična za vlasničkopravne režime. U našem društvenovlasničkom samoupravnom režimu odgovornost je ovičena određenim skupom dobara koja su na određeni način povezana s odgovornim subjektom. Jednom riječju, odgovornost je svedena na imovinu u ekonomskom smislu.

U logici ZUR-a ovakovo je rješenje razumljivo. Naime, ako neposredni proizvođač istom udruživanjem svoga rada s radom drugih radnika može doći u neposredan kontakt s društvenim sredstvima, ako mu dakle samoupravni sporazum o udruživanju treba da bude pravni osnov za stjecanje *prava rada društvenim sredstvima*, tad doista nad tim sredstvima ne smije i ne može biti formirano ničije pravo.

Ako je u samoupravnom konceptu bitni subjektivni elemenat, živi rad, osnovna karakteristika društvenovlasničkog odnosa — postojanje je živog čovjeka bitna pretpostavka udruživanja rada, a smisao tom udruživanju daje postojanje kristaliziranog ljudskog rada, dakle postojanje sredstava. U tom slučaju sredstva su prirodna pretpostavka rada. Na određenom krugu tih sredstava radnici stječu pravo rada društvenim sredstvima. Nema sumnje da radnik onog časa kada na zakonom propisani način svoj rad udruži s radom drugih radnika stječe upravo to pravo. Prema tome, pravo rada u prvom redu označava određenu pravnu situaciju u kojoj se nalazi radni čovjek kad ispuni određene pretpostavke.

Naime, društvenovlasnička pripadnost društvenih sredstava svakom članu društva ne znači i automatsko usmjeravanje tokova koristi iz tih sredstava prema svakom. Društveno vlasništvo nije Alajbegova slama. Tokovi koristi okreću se samo prema onom pojedincu koji je svoj živi rad spojio sa društvenim sredstvima za proizvodnju. Iako se takvo spajanje vrši autonomno i dobrovoljno ono se ipak ne odvija automatski i samovoljno. I u socijalističkom samoupravnom društvu svaki čovjek i svaki neposredni proizvođač živi u određenom pravnom poretku koji mora poštivati. Zbog toga svaki neposredni proizvođač može doći u proizvodni kontakt s društvenim sredstvima za proizvodnju istom u onom slučaju kad u okviru postojećeg društvenovlasničkog produkcionog odnosa formira pravni odnos. To se zbiva samoupravnim sporazumom o udruživanju rada. Zbog toga međusobni odnosi radnika u udruženom radu imaju karakter i funkciju osnovnog produkcionog odnosa u samoupravnom socijalističkom društvu.

Taj pravni odnos uklapa u sebi, nazovimo ga makar i per nefas, radni odnos, ali nije s njim identičan. Naime, i prava iz radnog odnosa baziraju se i izlaze iz prava rada društvenim sredstvima.

Problematika prava rada veoma je široka i kompleksna. Diskusije o njegovoj pravnoj prirodi još su na početku. Svi se slažu da je to novo pravo koje u dosadanjim pravnim porecima, ni u vlasničkopravnim ni u nevlasničkopravnim, nije postojalo. Osnovna je tendencija u kretanju tog prava da se ono naporima prakse i teorije ne samo razvije nego i afirmira kao jedan od centralnih pravnih instituta koji se rađaju u krilu i na bazi društvenovlasničkih odnosa.

U ovome momentu čini nam se važnim i značajnim napomenuti da se to pravo ne smije i ne može svrstati niti među stara niti među nova imovinska prava. Pravo rada društvenim sredstvima *nije* imovinsko pravo.

Za imovinsko je pravo karakteristično da uvijek, a posebno u stvarnom pravu, izražava određeno *pripadanje* objekta subjektu. Pravom se rada juridički ne izražava pripadanje, jer je to pored ostalog i garant da društvenost društvenih sredstava ostane neokrnjena. Praksa je, naime, dokazala da juridičko reguliranje pripadanja uvijek ostaje pomalo jednostrano, čak pomalo vlasničkopravno.

S druge strane pravo rada je strogo osobno, neotuđivo, individualno pravo svakog radnika. Ove karakteristike postaju razumljive ako se ima u vidu da je realni okvir tog prava društvenovlasnički odnos, da je stvarni osnov tog prava živi ljudski rad *pojedince*, i da u samoupravnom odnosu radna snaga ne može biti roba. Prema tome, pravo koje se ne bazira na stvari nego na jednom od bitnih svojstava ličnosti mora biti strogo personalno, neprometno — što znači neotuđivo i nezamjenjivo, dakle individualno. Osim toga to pravo se ne odnosi na *pojedinu* stvar, što je inače karakteristično za imovinska prava. Iako je to pravo individualno, ono se ipak u svojim osnovnim manifestacijama vrši kolektivno. Takva društvenost imovinskih prava ne postoji.

Pravo rada samo juridički izražava činjenicu da rad, a ne pripadnost sredstava, određuje ekonomsku, društvenu, pa i političku poziciju radnika u asocijativnom socijalizmu. Pravo rada određuje okvire unutar kojih aktivna radna jedinka, čovjek radnik, može *legalno* u okvirima društvenog vlasništva i na njegovoj bazi ostvarivati svoje pojedinačne, zajedničke i opće interese u pluralizmu društvenih interesa. Ostvarivanje tih interesa ne izvodi radni čovjek izdvojeno jedan od drugoga, nego jedan putem drugoga.

U međusobnim odnosima radnika u udruženom radu kao pravnim odnosima, svaki radnik stječe pravo rada koje određuje njegov položaj i prema drugim radnicima i prema ukupnosti sredstava društvene reprodukcije koja su prirodna pretpostavka ostvarivanja ciljeva udruženog rada.

Dosadašnje kretanje i dosadašnji juridički život prava rada društvenim sredstvima pokazuje sve više da to nije kombinacija već simbioza svojstava i prava. To znači da u međusobnim odnosima radnika u udruženom radu kao pravnim odnosima radnik ima pravo i dužnost da koristi društvena sredstva zato jer ima pravo rada, ima prava i dužnosti u pogledu raspolaganja društvenim sredstvima zato jer ima pravo rada, preuzima niz odgovornosti jer ima pravo rada, itd.

Prema svemu tome *pravo rada nije skup ovlaštenja niti skup prava, nego je u juridičkom smislu ishodišna točka prava i obveza*.

U međusobnim odnosima radnika u udruženom radu kao pravnim odnosima, radnik jedan prema drugome ne može imati nikakvo pravo na stvar, jer to ne samo da nije provedivo na bazi društvenog vlasništva nego bi to bio uzrok nesavladivih suprotnosti koje bi dovodile do upropaštavanja proizvodnje. Radnik u tom pravnom odnosu može prema drugim radnicima imati, kako to određuje ZUR, samo pravo u pogledu korištenja, upravljanja i raspolaganja sredstvima. Ali ta prava radnici mogu vršiti samo dogovorno, kolektivno. Tako nam se ta prava koja ne »pogađaju« samu stvar, nego njezina bitna svojstva, ukazuju kao istovremeno vezani i istovremeno samostalni derivati prava rada.

Pravo rada nije, dakle, imovinsko pravo, pa prema tome niti prava u pogledu korištenja, upravljanja i raspolaganja ne bi juridički trebalo konstruirati kao klasična imovinska prava. To su sigurno nova društvenoekonomska prava u kojima ispod starog termina pulsira nov sadržaj za koji još do ovoga momenta zapravo nemamo tehnički precizno izrađen termin i elegantan pravni izraz.

Ovo nije nimalo lagani zadatak budući da se naše pravo i naša pravna znanost nalaze pred zadatkom da statičkom normom pokušaju izraziti dinamiku života. No prije nego odgovorimo na sekundarno pitanje — kako svojstva objekta mogu biti predmetom prava, trebali bismo odgovoriti na pitanje šta je supstanca prava rada. Pitanje zapravo glasi — što je rad? Znamo da rad nastaje upotrebom radne snage. Radna snaga je bitni dio čovjekove ličnosti. Do sada je objekt pravnog odnosa bila radna snaga. U asocijativnom socijalizmu radna snaga prestaje biti roba, ali ne treba zaboraviti da je iz klasičnog prava ostalo nasljeđe prema kojemu jedno bitno svojstvo (ovdje čovjeka) može biti objekt prava. Pravni poredak asocijativnog socijalizma postupa, po našem mišljenju, mnogo realnije. On ne traži udruživanje radne snage nego energije koja njenom upotrebom nastaje, a to je doista rad koji se može naći udružen kao kristalizirani rad u nekom zajedničkom proizvodu, ili kao živi rad prije kristalizacije, itd. U svakom slučaju pravno se mora znati ne zamjenjuje li se pojam rada s efektom rada, da li se u pravu misli samo na proizvodni rad, itd. Jednom riječju, u diskusiji su sva ova pitanja bila svedena na jednostavni problem — da li je dežurstvo rad?

Kao što se vidi, pomalo se razbija princip prema kojemu pravo ne može regulirati suštinu stvari i odnosa, nego samo pojavne oblike određene suštine. Kako se daleko u tome može ići pokazat će znanstveno provjerena praksa.

Drugo pitanje je kako naglasiti i regulirati društvenost? Sigurno je da društvenost udruženog rada ne smije dolaziti do izražaja samo i isključivo unutar organizacije udruženog rada. Društvenost se mora manifestirati i prema široj društvenoj zajednici i prema trećima.

I društvenost društvenih sredstava kao jedna od bitnih karakteristika društvenovlasničkog odnosa također zahtijeva otvorenost i prema trećima, i prema zajednici.

Kada je riječ o pravnoj organizaciji samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa postavlja se pitanje koje pravo ili koji element iz internih, unutrašnjih odnosa treba istaknuti prema vani kao »točku vezivanja«.

Slijedeći odredbe i logiku ZUR-a, bilo bi to pravo u pogledu upravljanja društvenim sredstvima. Isticanje upravljanja kao karakterističnog momenta po kojem se određuje u kojem se krugu udruženog rada realiziraju svojstva društvenog sredstva odgovara biti socijalističkih odnosa. Naime, u svakom režimu

u kojemu postoji »treći faktor« koji razdvaja i na svoj način spaja radnike sa sredstvima za proizvodnju, komandne se upravljačke funkcije nalaze koncentrirane upravo u ličnosti »trećeg faktora« proizvodnje.

U režimu bez »trećeg faktora« radnik doživljava egzistenciju društvenovlasničkog odnosa u preuzimanju komandnih, samoupravnih pozicija u proizvodnom odnosu.

Upravljanje je proces svjesnog usmjeravanja tokova i kretanja društvenih i društvenoekonomskih odnosa prema realno postavljenom cilju. Upravljanje procesima i odnosima mogu i oni koji u samim tim procesima aktivno ne sudjeluju, dakle upravljači »izvana«. Mogu to biti pravni vlasnici sredstava za proizvodnju — pojedinci ili država. Odnosima mogu upravljati upravo oni koji su sami direktni i aktivni sudionici u tim odnosima. Tada se već ulazi na teren samoupravljanja.

Samoupravljanje je koncept organizacije društva i realizacija tog koncepta u pravcu donošenja meritornih odluka u određenim društvenim odnosima od strane onih koji su sudionici i nosioci samih tih odnosa. Prema tome, samoupravljanje je socijalizacija odluka, socijalizacija vlasti ili, u proizvodnom odnosu, socijalizacija svih onih funkcija koje se nalaze ujedinjene u pravnom terminu i pravnom odnosu nazvanom pravo rada.

U ovoj grupi pitanja koja su prvenstveno povezana s društvenim vlasništvom posebno bismo naglasili ona koja istom treba normativno urediti.

U prvome redu to je skup propisa koji bi i juridičkim putem onemogućili da se društvenovlasnički karakter društvenih sredstava praktički tretira u grupnovlasničkoj maniri. Tu se u prvome redu radi o dohotku kao vrijednosnom izrazu rada i naglašenoj njegovoj klasnoj suštini. Dohodak je društveno sredstvo i objekt društvenovlasničkog odnosa. Ali o njegovoj se sudbini raspravlja u OOUR-u.

Isto tako postoje organizacije u kojima radni ljudi upravljaju i raspolazu golemim materijalnim sredstvima, a sam broj udruženih radnika je razmjerno malen prema veličini sredstava. Ne bi trebalo zaboraviti da veoma često nije osnovni cilj prava rada samo stjecanje dohotka nego i omogućavanje života rada radnih ljudi i građana. (Npr. organizacije koje vrše tzv. »javne službe«, djelatnosti od posebnog društvenog interesa itd.).

Najzad i ovdje bismo skrenuli pažnju da je pravna zaštita društvenih sredstava po našem mišljenju nedostatna. Za zaštitu društvenih sredstava stoje nam na raspolaganju zapravo samo posesorne tužbe. Zar nije došlo vrijeme da se razmisli i o petitorskoj zaštiti?

III.

Daljnja grupa pitanja vezana je uz problematiku samoupravnog prava i njegovih izvora. Na ovom je području situacija takva da nema gotovo niti jednog problema o kojemu bi postojalo jedinstveno shvaćanje u pravnoj teoriji. Moglo bi se čak reći da ima toliko koncepata samoupravnog prava koliko imade i autora koji su se bavili ili se bave tom problematikom.

Po našem mišljenju to je normalno i dokazom je više da jugoslavenska pravna misao nije anemična nego vrlo živa. No naša je procjena da već dolazi vrijeme da se započne izgradnja opće prihvaćene koncepcije. Uostalom, ovakav su put prošle i diskusije o društvenom vlasništvu.

Možda bi se već približno mogle uočiti niti koje bi počele spajati pojedine koncepte i pojedina shvaćanja koja bi mogla izrasti u jednu posebnu samoupravnu pravnu teoriju ili bar u teoriju samoupravnog prava.

Činjenica je da u svakom postojećem društvenom sistemu postoji uočljiva tendencija što duljeg održavanja upravo tog i takvog društvenog sistema. Realizacija ovakvih tendencija omogućuje se stalnom reprodukcijom centralnih bazičnih društveno-ekonomskih odnosa u određenom sadržaju i u određenom obliku kao i u svjesnom određivanju pravca njihovog kretanja.

U svakom društvenom sistemu postoje odgovarajući regulativni mehanizmi koji utječu na kretanje bazičnih odnosa. U suvremenim društvenim sistemima poznata su zapravo tri tipa regulacije. Dva su više-manje klasična, a treći je potpuno nov i u svijetu do danas nepoznat.

Među klasične regulacije spada u prvom redu ona koja egzistira na podlozi robne proizvodnje i tržišta. Tu je tržište regulator društvenih i društveno-ekonomskih odnosa.

Drugi tip, već klasične regulacije, je onaj koji se oslanja na političku moć, na političku vlast. Tu je država osnovni regulator društvenih i društveno-ekonomskih odnosa.

Od ovih klasičnih regulacija izdvaja se ona koja započinje svoj funkcionalni život u našem društveno-ekonomskom sistemu, u samoupravnom socijalističkom društvu. Za sada, u nedostatku boljeg termina, nazivamo je samoupravnom interesnom regulacijom. Osnovni regulator društvenih odnosa u tom tipu regulacije postaje društveno dogovaranje i samoupravno sporazumijevanje, odnosno u završnici društveni dogovori i samoupravni sporazumi.

Razumije se da među postojećim sistemima i u postojećim društvima nema niti jednog u kojemu bi postojao samo jedan regulator. Tip se regulacije određuje prema dominantnom regulatoru. Tržište i politička moć regulatori su u vlasničkopравnim porecima bez obzira da li su oni kapitalistički ili socijalistički. Dakako, u svakom od njih uvijek je jedan dominantan.

Nasuprot ovim tipovima regulacije, samoupravna se interesna regulacija oslanja na društvenovlasničke odnose, a to istovremeno znači i na nevlasničkopравnu organizaciju društvene proizvodnje.

Samoupravna interesna regulacija nije isključiva u našem samoupravnom socijalističkom društvu. Realno postojeći bazični društveno-ekonomski odnosi još uvijek traže kao regulator i tržište, ali ponekad i političku moć. U započetom procesu odumiranja države niti je niti još može biti totalno likvidirana ni država ni politička moć.

Napomenute tendencije održanja društvenog sistema putem reprodukcije bazičnih društveno-ekonomskih odnosa omogućuju se među ostalim čak prvenstveno njihovim pretvaranjem u pravne odnose.

Transformacija društveno-ekonomskih u pravne odnose provodi se u svakom uređenom pravnom poretku uz određene pretpostavke pomoću i putem za to adekvatnih pravnih instrumenata.

U vlasničkopравnim porecima takav je instrument ili pravni posao, ili državni plan.

U našem nevlasničkopравnom poretku, instrument koji kompliciranu društvenovlasničku stvarnost prevodi u pravni odnos prvenstveno je samoupravni sporazum i društveni dogovor, uz druge samoupravne pravne akte.

Problematika samoupravnih pravnih akata spada u *samoupravno pravo*. I njegov su naziv i njegova pravna priroda u nauci veoma sporni. Ima autora koji samoupravnom pravu odriču karakter prava.

Ne ulazeći na ovom mjestu u te diskusije smatramo da je samoupravno pravo interesantan skup autonomnih i heteronomnih normi koje izrastaju kao pravna nadgradnja nad društvenovlasničkim i drugim samoupravnim odnosima. Autonomno pravo nadopunjuje državno pravo. U klasičnim pravnim porecima prepušta država uređivanje nekih odnosa samim sudionicima u takvim odnosima. Samoupravno je pravo također autonomno, ali i više od toga. Ono nema funkciju samo da nadopuni državne izvore prava. Samoupravno pravo u određenim oblastima isključuje državno pravo. Ono dolazi na njegovo mjesto i umjesto njega. Samoupravno pravo kao pravna nadgradnja nad društvenovlasničkim i drugim samoupravnim odnosima izraz je posljedica odumiranja zakonodavne funkcije države u tim oblastima.

Kao svako pravo i samoupravno pravo imade svoje izvore. Materijalni njegovi izvori, govoreći u najklasičnijem smislu, i ovdje su volja naše radničke klase i radnog naroda. U formalnom su smislu to različiti oblici u kojima se izražava pravno pravilo. To su samoupravni opći akti među kojima su ne samo najinteresantniji nego i teoretski najsporniji društveni dogovori i samoupravni sporazumi. Posebno je sporna njihova pravna priroda.

Tako o društvenim dogovorima postoji niz shvaćanja počevši od onih koji im niječu pravni karakter pa do onih koji ih smatraju novim pravnim formama i izvorima prava. I za samoupravne je sporazume iznađeno nekoliko osnovnih shvaćanja, počevši od kontraktualne, preko publicističke, normativne, do pravno-poslovne, itd. koncepcije.

Kako se mi priklanjamo mišljenju da su samoupravni opći akti izvori samoupravnog prava, dat ćemo samo najosnovnije karakteristike u prvome redu samoupravnih sporazuma, jer su neke od njih gotovo identične onima koje dolaze do izražaja i u društvenim dogovorima.

Samoupravni su sporazumi isključivo voljni akti samoupravnih subjekata (posebno udruženog rada i društvenih pravnih osoba). Samoupravni su sporazumi pravni instrumenti pomoću kojih se i putem kojih se društvenovlasnički i drugi samoupravni odnosi pretvaraju u pravne odnose ili se na bazi spomenutih bazičnih odnosa stvaraju, mijenjaju ili prestaju novi samoupravno-sporazumski pravni odnosi. Prema tome se u svakom samoupravnom sporazumu moraju ustanoviti prava, obveze i odgovornosti svih sudionika sporazuma, ovisno o cilju koji se određenim samoupravnim sporazumom treba da postigne.

Samoupravni su sporazumi pravni instrumenti kojima se može jedinstveno pravno urediti i pravno regulirati nekoliko različitih društveno-ekonomskih odnosa pod pretpostavkom da se realizacija cilja i svrhe svakog od tih odnosa u finalnoj točki sliju u zajednički cilj. Tako se npr. pomoću kategorije zajedničkog prihoda (dakle radi se o zajedničkom finalnom cilju) reguliraju društveno-ekonomski odnosi koji nastaju povodom prodaje proizvoda i usluga, koji su rezultat zajedničkog rada radnika u dvije ili više osnovnih organizacija koje su u sastavu jedne radne organizacije ili više radnih organizacija (fazna proizvodnja, odnosno proizvodnja proizvoda koji se ugrađuju u jedinstven proizvod) i u suradnji između proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada koje se bave poslovima prometa robe i usluga, bez obzira na to da li su u sastavu iste organizacije udruženog rada.

Samoupravni sporazumi koji u jednom aktu zahvaćaju, kako rekosmo, nekoliko različitih društveno-ekonomskih odnosa, redovito su po svojoj prirodi multilateralni akti. To su redovito i tzv. adhezioni akti, otvoreni akti koji omogućuju pristup u već formirani pravni odnos i onima koji nisu sudjelovali kod njihovog zasnivanja i postanka. Normalno je da takvi akti u sebi sadržavaju i opća pravila formulirana tako da mogu biti primjenjiva i na neodređeni broj adresata pod pretpostavkom da ih potencijalni adresati prihvate kao svoja pravna pravila.

Osim toga samoupravni sporazum je ponekad takav pravni instrument i takav voljni akt čiji se cilj ili kauza može postići samo putem sklapanja obvezno-pravnih ugovora. Pri tome su nekad ugovorni partneri vezani istim samoupravnim sporazumom u izvršenju kojega i sklapaju obveznopravni ugovor, a drugi put takve veze nema među sukontrahtima.

Eto, i tu bismo možda mogli naći »točku vezivanja« za društvene dogovore. Dakako da ovaj redoslijed izlaganja ne smije biti shvaćen kao nekakav hijerarhijski red među spomenutim aktima. Ako bismo baš pod svaku cijenu htjeli provesti hijerarhiju, za koju nemamo još izrađenih kriterija, tad bi društveni dogovori imali prednost, iako je neosporna činjenica da su oba akta tako povezana da stoje jedan uz drugog i jedan pored drugog, a ispunjenje jednog jeste i realizacija drugog.

Naime, sveobuhvatnost društvenovlasničkog odnosa uz sve naglašeniji njegov klasni karakter i uz istovremeno postojanje pluralizma samoupravnih interesa traži da pojedini sudionici u različitim pravnim odnosima, prvenstveno naše društveno pravne osobe, ostvarenjem svojih pojedinačnih ili zajedničkih interesa realiziraju i opće društvene interese. Opći se interesi uređuju i fiksiraju društvenim dogovorima. Društveni dogovori u osnovi sadržavaju principe, načela i pravila koji se mogu realizirati samo stupanjem u posebne pravne odnose onih koji su zaključili društveni dogovor. To bi značilo da se prava i obveze iz društvenih dogovora mogu realizirati samo sklapanjem samoupravnih sporazuma. U ovoj alternativi društveni dogovori nisu direktno primjenjivi. U drugoj alternativi koja ima u vidu slučaj da zaključeni samoupravni sporazum nije u skladu s društvenim dogovorom, direktno se primjenjuje društveni dogovor.

U ovim dilemama nama se čini da je odnos između društvenog dogovora i samoupravnog sporazuma ipak možda sličniji odnosu između kolektivnog i pojedinačnog ugovora u klasičnom pravu.

S druge strane, izgleda da pravni odnos koji se formira društvenim dogovorom sadrži u sebi neku imperfektnu normu.

Međutim, čini nam se da ipak nije tako. Izgleda da sankcija postoji, samo nije odmah vidljiva nego bi se mogla izvesti takozvanom stvaralačkom interpretacijom iz odredaba ZUR-a.

Mogu se zamisliti slučajevi u kojima za jednu našu društvenu pravnu osobu realizacija vlastitog interesa znači i realizaciju općeg društvenog interesa. Ako je taj opći interes uređen i fiksiran društvenim dogovorom dobili smo tim pravnim aktom subjekta čiji je interes pravom zaštićen. Ako takvu društvenu pravnu osobu označimo s »A«, a druge sudionike u društvenom dogovoru sa »B«, »C«, itd. može se dogoditi da npr. »C« zaključi s nekim subjektom »X« samoupravni sporazum i upravo tim sporazumom povrijedi obvezu što je preuzeo društvenim dogovorom. Tim je istim aktom povrijedio i interes »A«. Prema članu 596. i 597. ZUR-a moglo bi se isposlovati poništenje SAS-a, a time indirektno realizirati poštovanje norme iz društvenog dogovora.

Bio bi to možda jedan »civilistički« dokaz u prilog stava da su i društveni dogovori i samoupravni sporazumi izvori samoupravnog prava.

Posebno napominjemo da se među društvenim subjektima već formiraju pravila ponašanja koja stranke smatraju pravnim normama iako nisu fiksirane niti u jednom samoupravnom općem aktu. Ukoliko se ta konstatacija dokaže na širem području, postat ćemo možda svjedoci stvaranja jednog novog samoupravnog običajnog prava.

IV.

Treću veliku grupu pitanja predstavlja kompleks odgovornosti u samoupravnom socijalističkom društvu.

Odgovornost kao egzistentni društveni fenomen nije nastala tek u asocijativnom socijalizmu nego je kao element određenih društvenih odnosa poznaju u raznim vidovima i druge društvenoekonomske formacije.

Odgovornost je semantičan pojam. I upravo semantičnost tog pojma omogućuje da se problematici odgovornosti priđe s različitih aspekata te da se istovremeno formiraju i formuliraju i različiti koncepti odgovornosti. Prema tome moguće je i pravni koncept odgovornosti s čitavim nizom podvrsta: materijalna, imovinskoppravna, disciplinska, društveno-politička, individualna, kolektivna itd.

U pravnom konceptu odgovornost je u osnovi pravno izražena spremnost određenog pravnog subjekta da prizna posljedice svojeg ili tuđeg ponašanja. Odgovornost je i podložnost sankciji neke norme.

Ako podijelimo sve poretke na vlasničkopravne i nevlasničkopravne, u sistemima vlasničkopravnim odgovornost je uvijek vezana uz nosioce obveze. Prema tome drugi subjekti koji su nosioci prava, posebno pak prava vlasništva, mogu biti i neodgovorni.

Nasuprot tome, u nevlasničkopravnom sistemu koji pulsira u društvenovlasničkim odnosima naprosto nema mjesta neodgovornosti. Novina je da se u pravnim odnosima odgovornost ne veže više samo za nosioca obveze nego je odgovornost povezana i sa nosiocem prava. Tako smo dobili pravne odnose u kojima paralelno i ravnopravno postoje tri bitna sadržajna elementa: prava, obveze i odgovornosti.

Međutim, stvarni problem nije u pitanju odgovornosti nego u pojavi neodgovornosti. U tim se slučajevima može postaviti pitanje da li pojava neodgovornosti pokazuje i ukazuje na pojave devijacije u kretanjima društvenovlasničkih odnosa, i s tim u vezi na nestanak samoupravnog sadržaja u društvenim odnosima.

Kao poseban problem isticala se odgovornost organa društvenih pravnih osoba i kod donošenja odluka i kod nastanka posljedica koje takve odluke proizvode u njihovoj realizaciji. Realizacijama pojedinih odluka samoupravnih organa moguće su povrede ne samo samoupravnih prava i društvenog vlasništva već su moguće i povrede prava građana. Postavlja se pitanje sankcija prema odgovornim osobama.

Kako je na okruglom pravničkom stolu problematika odgovornosti samo istaknuta kao poseban problem znanstvenog istraživanja, a nisu se vodile opširnije diskusije, predložili bismo da se o tom problemu jave u diskusiji oni koji se tim problemom posebno bave, kako ne bismo u ovom vrlo značajnom problemu bili suviše subjektivni, a time i suviše jednostrani i uski.

Ne zaboravimo da i u socijalističkom pravnom poretku, i za socijalističko samoupravno pravo, još uvijek važi staro pravilo i rukovodno načelo prema kojemu ius est ars boni et aequi.

Dr ZDRAVKO MLINAR

Samoupravljanje i sociologija

Od osamostaljivanja kao otuđivanja ka osamostaljivanju u udruživanju

Uvod

U ovom tekstu pokušavamo da identifikujemo sadržinu i bit preokupacija u svesnom delovanju za samoupravni društveni razvoj u skladu sa saznavanjem temeljnih, dugoročnih razvojnih zakonitosti na osnovu marksističke dijalektike. Što je veći intenzitet angažiranosti u našoj samoupravnoj praksi to je veće bogatstvo raznovrsnosti koje traži i omogućava sintetičko uopštavanje, to veći su i zadaci i mogućnosti društvenih nauka.

U tom procesu otkrivamo puteve prelazanja svih onih situacija (klasnog društva) u kojima se oslobađanje (razvoj, povezivanje i osamostaljivanje) jednih ostvarivalo na račun podređivanja drugih, ka bitno novom društvenom kontekstu u kome će oslobađanje (razvoj, povezivanje i osamostaljivanje) jednih značiti uslov i podsticaj za oslobađanje drugih.

To je proces maksimalne afirmacije interesa radničke klase, a time i dialektičkog prevazilaženja klasnosti na putu ka razvijenoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici, na jednoj strani, i proces prelazanja od pojedinca ka razvijenoj ličnosti čoveka, s druge strane.

Takvo usmerenje daje najbogatiju sadržinu i najodređeniju orijentaciju kako društvenoj praksi tako i društvenim naukama.

I.

Retrospektiva i uopštavanje dosadašnje samoupravne prakse

Samoupravljanje se već više od tri decenije potvrđuje preko velike raznovrsnosti svojih pojava oblika. Pri tom izgrađujemo samoupravljanje kao projekat, i samoupravljanje kao stvarnost. Oba procesa se međusobno uslovljavaju, iako se skoro nikada ne podudaraju. Projekat je naravno po pravilu ispred stvarnog stanja; međutim, i stvarno stanje svojim rešenjima i problemima često prevazilazi predhodne zamisli, predviđanja i očekivanja, i koriguje projekat.

Pošto je reč o društveno-političkoj inovaciji koja nema uzora u svetskom merilu, utoliko je značajnije da neprekidno ocenjujemo i uopštavamo već dostignuto iskustvo i da ga koristimo kao putokaz odnosno *smernice za sledeće korake*. Što potpunije izvršimo taj zadatak, to će nam jasniji biti put pred nama, utoliko će manje biti kolebanje i neproduktivnog angažovanja ljudskih i materijalnih snaga. Pred nama je, dakle, potreba za što temeljitijom analizom i sintezom saznanja o izgrađivanju samoupravljanja kao objektivnog društvenog procesa, upravo kao i za analizom i sintezom saznanja o uzrocima i pravcima menjanja same koncepcije (programa, projekta) samoupravljanja.

Upravo je u tome potencijalna uloga i zadatak društvenih nauka, sociologije, filozofije, politikologije, ekonomije, prava, psihologije i drugih koje do danas taj zadatak nisu (temeljito) izvršile. U svom radu moći će da se oslanjaju i na značajne doprinose koje nam je dala sama društveno-politička praksa, izvan formalnih okvira »institucionalne nauke«. Dalja društvena istraživanja moći će polaziti pre svega iz takvih osnovnih dela kakva je studija Edvarda Kardelja »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, i neke druge.

Što bogatija postaje sadržina samoupravljanja, kako po svojoj idejnoj osnovi tako i po svojim pojavnim oblicima u svakidašnjem životu, to više privlači i zahteva dublje sociološko (i uopšte društveno) proučavanje. Istovremeno je utoliko teže u sve većoj raznovrsnosti tih pojava oblika otkrivati ono što *im je svima zajedničko*; šta je u svemu tome bitno i dugoročno, a šta predstavlja samo jedno od brojnih mogućih rešenja koja bi mogla služiti istom osnovnom cilju.

Da bismo lakše došli do odgovora na ta pitanja pokušaćemo — na ovom mestu imamo mogućnost samo ugrubo i pojednostavljeno, pa ipak — da identifikujemo određene *regularnosti* koje nam mogu predstavljati crvenu nit oko prividne slučajnosti brojnih promena, odnosno događaja.

U vidu takve crvene niti koja nam objašnjava izuzetno šaroliko i dinamično zbivanje, u našem pokušaju analize i sinteze* otkrivamo jedinstvo suprotnosti dvaju procesa koji se potvrđuju jedan prema drugom i zadiru u jedinstvo društvenopolitičkog sistema kao celine (1) naprama samostalnosti njegovih pojedinih (užih i širih) delova i subjekata (2).

1. Revolucionarno uspostavljanje novog društvenopolitičkog sistema moralo je najpre učvrstiti njegovo jedinstvo i celovitost na novim osnovama. Budući da razvijenost proizvodnih snaga i stepen podružvljenosti proizvodnje u kraćem razdoblju sami po sebi to nisu mogli obezbediti, jedinstvo (povezanost) sistema moglo je biti učvršćeno samo s vrha nadole. Takvo »jedinstvo odozgo« moglo se potvrditi u ime apriorno opredeljenog opšteg interesa, a to je isključivalo ulogu podređenih subjekata. To je, dakle, bilo jedinstvo bez samostalnosti (državni, administrativni socijalizam).

Novo se društvo učvrstilo u svojim državnim okvirima kao politički sistem, ali se još nije oblikovalo kao istinska zajednica ljudi. Ipak, veću unutar-nju povezanost nije bilo moguće postići državnom prinudom i podređivanjem užih društvenih jedinica i pojedinaca. Međutim, dok je određeno jedinstvo i povezanost društva postignuto ograničavanjem samostalnosti njegovih delova, za dalje učvršćivanje socijalističkog društva bilo je potrebno radikalno preusmeravanje.

2. Odlučujućom ulogom vodećih subjektivnih snaga potvrdili smo preusmeravanje (koje nije ostalo samo u istorijski poznatim okvirima otvaranja mogućnosti) u pravcu veće samostalnosti subjekata unutar društvenopolitičkog sistema. Radnički saveti otvaraju novu etapu socijalističkog razvoja i predstavljaju institucionalni izraz veće samostalnosti i oslobađanja radničke klase na osnovu društvene svojine sredstava za proizvodnju.

* Pri tom, naša namera nije da ponavljamo svima poznate događaje i pojedine promene te akcije kao pojedinosti. Ukoliko to ipak učinimo, činimo zato da lakše otkrivamo određene regularnosti u tom zbivanju.

Program širokog »uključivanja masa« u upravljanje društvenim poslovima mogao se oslanjati na tri učvršćene osnove novog sistema:

- a) na ukidanje privatne svojine sredstava za proizvodnju u prvom stepenu njihovog podružljavanja u obliku državne svojine;
- b) na jedinstveni pravno-politički sistem, odnosno institucionalnu i organizacionu strukturu, i
- c) na neospornu privrženost masa osnovnim vrednostima socijalizma učvršćenim u revoluciji, posebno jednakosti i samostalnosti.

Tako učvršćena povezanost bila je, dakle, osnova koja je *dozvoljavala preusmeravanje u pravcu veće samostalnosti društvenih subjekata i pojedinaca* koju je otvorio program decentralizacije i deetatizacije. Najpre se smanjila hijerarhijska podređenost nižih (centara) unutar državne organizacije. Zatim se proces nastavio širenjem sfere samoupravnog odlučivanja (radničko samoupravljanje, samoupravljanje teritorijalnih društvenih zajednica i društveno upravljanje). Razgranavanje pojavnih oblika samoupravljanja istovremeno sve više izaziva i traženje njihovog zajedničkog imenitelja. Traži se bit i identitet onoga što nastaje.

U tom procesu povećavao se broj osamostaljenih subjekata koji su se uključili u »školu socijalističke svesti« (E. Kardelj). Umesto suočavanja sa direktivom odozgo i birokratskim postupcima koji na svakom koraku potčinjavaju i ponižavaju čoveka, pojavljuje se bitno nova situacija. Proizvođači mogu da »odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada«. Umesto podređenosti potvrđuje se veća samostalnost delovanja, a takođe i zahtev za većom individualizacijom odgovornosti. Umesto opšte privrženosti opštim društvenim interesima, u prvi plan stupa materijalna stimulacija s aspekta individualnih interesa. Sa samostalnošću više dolaze do izražaja razlike i nejednakost među delujućim subjektima, bilo da se radi o razlikama među republikama, opštinama, granama (sektorima) delatnosti, pojedinim kategorijama zaposlenih i sl.

3. Povećana samostalnost (pri relativno niskoj, odnosno smanjenoj povezanosti) uslovljavala je nastanak upravo ekstremnih materijalnih razlika koje su grubo odstupale od vrednovanja jednakosti u socijalističkom društvu. Opasnost *obnavljanja elemenata klasnog društva* inicirala je svesnu akciju vodećih subjektivnih snaga kojom se uhvatila u koštac s najrazličitijim manifestacijama socijalne nejednakosti (npr. III konferencija ZKS Slovenije o socijalnim razlikama). Bez takve intervencije svesnih subjektivnih snaga pri spontanom odvijanju procesa kakvi su bili u toku, odnosi međusobne nejednakosti još bi se više zaočtrili; nejednakost bi se povećala ne samo na osnovu već postojećih razlika (među osamostaljenijim subjektima) već posebno zato što bi se jedni bogatili na račun drugih.

Tu logika razvoja opet pokazuje svoju objektivnu dijalektiku: *Polazna je osnova bila zalaganje za veću samostalnost većeg broja subjekata; upravo povećana samostalnost vodila je pak do povećane nejednakosti na osnovu koje bi pri stihijskom razvoju moglo doći do iskorišćavanja i podređivanja, dakle opet do nesamostalnosti. Povećanje je samostalnosti, dakle, na datom stepenu povezanosti vodilo — smanjivanju samostalnosti!*

Zašto? Da li je to uopšte moguće? Kako to objasniti? Radi li se o specifičnosti konkretne jugoslovenske situacije ili pak o pojavnom obliku opšte razvojne zakonitosti?

Kao što ćemo videti kasnije takvo događanje možemo očekivati dokle god veću samostalnost bude pratila težnja ka zatvaranju, odnosno manjoj povezanosti, do kakve je došlo kod nas na osnovu procesa osamostaljivanja (decentralizacije i deetatizacije) u društvenom kontekstu u kome su još uvek prisutne zakonitosti klasnog društva.

Veću samostalnost samoupravnih subjekata pri relativno niskom stepenu podružljenosti produkcionog procesa redovno su pratile i pojave sužavanja povezanosti, zatvaranja u uske okvire.

Veća samostalnost	Tendencija zatvaranja
1. povećana samostalnost pojedinaca	— individualizam, malograđanstvo, izolacija u porodičnom krugu
2. veća samostalnost preduzeća, privrednih organizacija	— grupno-svojinske tendencije kao suprotnost društvenoj svojini
3. veća samostalnost opština, mesnih zajednica	— lokalizmi, zatvaranje u mesne i opštinske granice, sprečavanje udruživanja rada i sredstava preko tih granica
4. veća samostalnost republika	— nacionalističko-separatističke težnje*, smanjivanje saradnje preko republičkih granica, ograničavanje međurepubličkog komuniciranja

Politički izraz veće samostalnosti subjekata bez dovoljne povezanosti bio je — liberalizam. Uloga vodećih subjektivnih snaga u toj perspektivi bila je veoma ograničena. U prvom je planu bila spontanost, a ne planiranje.

Takođe je i u nauci i u kulturi došlo do zatvaranja, npr. u republičke okvire, što je smanjilo stepen saradnje koji je bio još prije toga uspostavljen (iako, naravno, uz veću ulogu centralnih državnih organa). Organizovanost istraživačkog rada u republičkom merilu utvrđivala se uz neprestano opadanje broja i obima *zajedničkih* istraživačkih programa. Kao posledica sledi: ponavljanje istih tema, neracionalno trošenje sredstava, neiskorišćenost rezultata i slično.

4. Povećana je samostalnost brojnijih subjekata ojačala njihove *partikularističke* tendencije. Ekonomski, politički i kulturni partikularizmi smanjili su povezanost na nivou celokupnog društva i kao oblik povećane izolacije njegovih sastavnih delova naznačavali *stagnaciju*, kako s aspekta uloge samoupravljanja tako i s obzirom na celokupan društveni razvoj.

U takvom kontekstu možemo objasniti određeno *preusmeravanje* vodećih subjektivnih snaga, pre svega u pravcu jačanja povezanosti među relativno osamostaljenim subjektima i pri učvršćivanju jedinstva sistema kao celine. U prvi plan stupa interesovanje za različite oblike *samoupravne integracije* s kojima bi trebalo prevazići »parcijalno«, »autarhično samoupravljanje« i *izgraditi*

* Nacionalističko-separatističke težnje mogu da budu kako rezultat nesrazmera u intenzitetu povezanosti unutar republika (dosta veći) u odnosu na povezanosti preko njihovih okvira (manji), što ne isključuje da se redovno pojavljuju i u situacijama intenzivnije povezanosti preko republičkih okvira, ukoliko ta povezanost ne omogućava i samostalnost republika (poznata uslovljenost: centralizam — separatizam).

integralni sistem samoupravne organizacije društva koji, više ili manje, ide ispred stepena objektivne zavisnosti proizvodnih snaga, odnosno podružvljanje proizvodnih procesa.

Povezivanje je obuhvatilo sve faze reprodukcionog ciklusa, sve sfere društvenog života, sve nivoe prostorno-društvene organizacije, a takođe i dimenziju vremenske prostranosti (npr. koncepcija minulog rada). Iz toga npr. proizilazi:

- a) udruživanje rada i sredstava gde je prisutna materijalna zainteresovanost za proširivanje mreže *dohodovnih odnosa*,
- b) pravno-politička sfera povezivanja, i posebno uloga *delegatskih odnosa* i delegatskog sistema,
- c) povezivanje u sferi društvene svesti, gde posebno dolazi do usavršavanja društvenog *informacijskog sistema* (uz zaostajanje uloge društvenih nauka) i *idejno jedinstvo* rukovodećih subjektivnih snaga.

Što se više potvrđuje samoupravno povezivanje subjekata to se više sužava uloga državno-regulativnih mehanizama koji su preovladavali u periodu administrativnog socijalizma kao i stihija robno-tržišnih odnosa.

Podružvljavanje proizvodnih procesa zaostaje za pravno-političkom sferom povezivanja i, na kraju krajeva, uslovljava »domet« samoupravne integracije. *Društvena svest* ima unutrašnje dispartatne elemente tradicionalnog partikularizma (nepovezanosti) i partijarhalizma (nesamostalnosti), s jedne strane, i vrednosnih orijentacija samoupravnog socijalističkog društva (oslobođenje rada, kreativnost — samostalnost i povezanost), s druge strane. *Osvešćenost o zakonitostima* samoupravnog društvenog razvoja još je uvek na vrlo niskom stepenu. Zbog toga odsutnost kognitivnih elemenata usmeravanja i slobodnog odlučivanja (saznanje nužnosti) zamenjuje normativne odredbe koje ponovo »pretvaraju« subjekat u objekat.

Ipak, ni pravno-politička sfera nije ostala u zatvorenim okvirima već je *nizom novih koncepcija* snažno pospešila povezivanje samoupravnih subjekata na svim područjima društvenog života. Udruženi rad, samoupravni sporazumi, društveni dogovori, koncepcija dohodovnih odnosa, slobodna razmena rada, delegatski sistem i delegatski odnosi — sve te i još neke druge pojmovne kategorije usmeravaju samoupravne subjekte k tesnijem međusobnom povezivanju. Time dolazi do *većeg jedinstva društveno-političkog sistema kao celine*; smanjuju se (*slučajne*) razlike među pojedinim segmentima društva. Tako se povećava stepen podružvljavanja s obzirom na međusobnu povezanost u smislu

- a) *sadržine* (područja, sektori) delatnosti
- b) *prostornog okvira* delovanja i
- c) *vremenske dimenzije* koja se uzima u obzir pri delovanju.

Takvo povezivanje, doduše, za izvestan stepen ograničava samostalnost pojedinih subjekata. Ipak je stepen njihove samostalnosti još uvek viši nego što je bio u prvoj fazi tzv. »parcijalnog samoupravljanja«. Ranije smo utvrdili da je (na nižem stepenu povezanosti) decentralizacija i deatizacija dovela do samostalnosti koja je vodila do povećavanja nejednakosti i na kraju ponovo do smanjivanja samostalnosti (npr. dominacija velikih centara ekonomske i političke moći i podređivanje njihovog »zaleđa«) do slabljenja moći radničke klase, do povećavanja razlika u stepenu razvijenosti i sl. Nesklad je između povećanog stepena samostalnosti i niskog stepena povezanosti, dakle, rezultiralo u:

- a) većoj nejednakosti i (u određenom smislu alternativno prema tački b)
- b) većem obimu državnog intervencionizma.

Sada je *viši stepen samoupravne integracije* (kao neposredan rezultat svesne akcije i istovremeno korelat višeg stepena podružvljenosti produkcionog procesa) osnova za *dalje osamostaljivanje* samoupravnih subjekata.

5. Nije slučajno da se u novim okolnostima pojavljuje takođe i nova koncepcija — *pluralizam samoupravnih interesa*. Dok je u prošlosti uključivanje pojedinaca u društveno-politički sistem bilo posredno, preko predstavničkih, posredničkih mehanizama, sada je u prvom planu saradnja u konkretnim radnim i životnim situacijama. Umesto starih uzora građansko-parlamentarne demokratije koji su nudili pojedincu samo (sadržinski i vremenski) ograničenu mogućnost izražavanja razlika u interesima preko političkih stranaka, u prvi plan stupa neposredno povezivanje *ličnosti čoveka proizvođača i društvene zajednice* kao celine. Što čovekova ličnost postaje bogatija (na osnovu njegove veće samostalnosti i povezanosti sa širim društvom), to se teže da stesniti u bilo kakve *proseke, kalupe, »blokove« i institucije*. Saradnja ljudi u institucionalno opredeljenim okvirima postaje preuska, previše stešnjena.

Pri tom, doduše, ne bismo smeli žuriti i precenjivati mogućnosti razvoja u tom smeru, jer bi inače mogli smanjiti potrebnu usmerivačku i mobilizacijsku ulogu vodećih subjektivnih snaga. Istovremeno nas marksistička dijalektika obavezuje da ne ostajemo na nivou datog, već da u datom stalno otkrivamo *elemente mogućeg i budućeg*.

Dalja faza osamostaljivanja čoveka — proizvođača kao razvijene ličnosti na najrazličitije načine ruši stegu sektorske i institucionalne strukture. *Čvrsto opredeljene institucije* koje do određenog stepena organizuju i povećavaju uključivanje ljudi, moraju se na visokom stepenu samostalnosti i povezanosti *sve više otvarati u širi prostor* (npr. otvaranje škole u odnosu prema neposrednoj okolini — mesnoj zajednici, organizaciji udruženog rada; povezivanje kulturnih institucija sa udruženim radom i sl.).

Istovremeno s intenziviranjem povezivanja u širem prostoru preko dohodovnih odnosa, samoupravnih sporazuma, društvenih dogovora, delegatskog sistema i preko zgušnjavanja komunikacione mreže na osnovu opštih procesa naučno tehnološke revolucije, društveno političko delovanje ističe i sasvim suprotan pravac kretanja.

Reč je o takvim promenama kao što je npr. smanjivanje veličine mesnih zajednica, odnosno podela (većih) mesnih zajednica na više manjih; organizacija »terenskih odbora« ili »uličnih saveta« unutar mesnih zajednica; formiranje osnovnih organizacija udruženog rada unutar ranije jedinstvenih radnih organizacija; iniciranje »seksijskog načina rada« u okviru Socijalističkog saveza, organizacije različitih oblika saradnje građana u vezi s pripremom značajnih odluka, *problemske rasprave* o izabranim pitanjima u *manjim, ad hoc grupama* u kojima pojedinac može *slobodnije i neposrednije* da se ispolji kao celovita ličnost (nego na velikim formalno-manifestativnim skupovima gde postoje ograničenja sa stanovišta *sadržine, forme izražavanja, raspoloživog vremena*, itd.).

Na taj način pokušava se *prevazići »forumski način rada«*, približiti odlučivanje *konkretnoj* radnoj i životnoj okolini čoveka i omogućiti njegovu *neposrednu* saradnju. Takvim približavanjem konkretnom pojedincu u konkretnoj situaciji povećava se *raznovrsnost problema i interesa* koji pronalaze put i legitimitet izražavanja na nivou (uže ili šire) zajednice. Povećava se broj radnih ljudi i građana koji preuzimaju odgovornost (funkcije) na nivou zajednice i ti-

me se proširuje krug svesnih subjektivnih snaga. Šira »distribucija uticaja«, odnosno društvene moći, smanjuje mogućnost monopolnih položaja i podređivanja drugih pojedinaca.

U celini možemo zaključiti da koncepcija pluralizma samoupravnih interesa obogaćuje društveno-političko delovanje i daje više mesta svim samoupravnim subjektima za izražavanje svojih specifičnih i jedinstvenih potreba. S obzirom da ona usmerava ka usklađivanju konfliktnih interesa u neposrednoj radnoj i životnoj sredini gde već postoji relativno visok stepen međusobne povezanosti ljudi — time bar u određenim okvirima *postizemo ono što je temeljni problem samoupravnog društvenog razvoja, tj. veću samostalnost koja ne narušava zajedništvo i ne traži nasilje.*

II.

Uloga sociologije u razvojnom kontekstu samoupravnog socijalističkog društva

U analizi koja treba da identifikuje osnovne probleme u vezi s doprinosom i uključivanjem sociologije u samoupravni razvoj društva možemo se osloniti na brojna dela Edvarda Kardelja u kojima je obrađen odnos između nauke i društvene prakse. Takođe se taj odnos pokazuje u smislu dijalektičkog jedinstva suprotnosti. S jedne strane radi se o zahtevu da sama nauka mora *imati svoj identitet* i da ne postane podređena svakodnevnoj politici; s druge strane, društvena nauka mora biti *otvorena i povezana* s bogatstvom društvene prakse, inače postaje prazna spekulacija.

Nesamostalnost ili samostalnost sociologije (društvene nauke) može proizlaziti iz njenih »unutrašnjih razloga« ili iz društvenog konteksta. U prvom je smislu njena nesamostalnost izraz njene unutrašnje neizgrađenosti koju otkrivamo na sličan način kao i nerazvijenost društva, samo što je reč o drugom nivou analize.

Reč je o izgrađenosti njenog identiteta u smislu *organizovanosti procesa saznanja* koji uključuje uži ili širi raspon povezivanja raznolikosti sadržine svog predmeta. U tom smislu samostalnost nauke ili njenu nesamostalnost ocenjujemo s obzirom na to *koliko ima izgrađen pojmovno-teoretski kategorijalni aparat* koji predstavlja organizaciju procesa saznanja i u tom smislu se razlikuje od slučajnog ili površno-zdravorazumskog tretiranja društvenih pojava. Ukoliko sociologija, odnosno pojedine društvene nauke, još nisu postigle takvu organizaciju procesa saznanja, one nemaju svoj identitet i ne mogu se ničim uključiti u društvenu praksu. U takvom su slučaju zbivanja u širem društvenom kontekstu irelevantna. Suprotnost između nauke i politike pretpostavlja dva relativno izgrađena identiteta. Takva pretpostavka može biti pogrešna ako se zasniva na formalnim površinskim kriterijima. Tako, npr., postojanje naučnih institucija samo po sebi još nije dokaz oformljenosti identiteta određene nauke. Institucija više može predstavljati program nego faktičko stanje.*

Podrobna bi analiza uloge sociologije s tog aspekta morala izložiti više njenih specifičnih nivoa, odnosno dimenzija:

- *deskriptivnu* — opisivanje pojedinosti u prostoru i vremenu;
- *eksplikativnu* — objašnjavanje međusobne povezanosti, zavisnosti, uzročnosti;

* Verovatno nije slučajno da baš u primerima gde je naučnost najmanje prisutna susrećemo izraženo naglašavanje da je reč o »naučnom radu«, »naučnom doprinosu«, »naučnom odboru« i sl.

— *predikativnu* — predviđanja budućeg toka promena na osnovu sagledane pravilnosti;

— *normativnu* — interesno - vrednosni elementi saznanja.

Tipično za današnju ulogu sociologije, a mogli bismo reći i društvene nauke uopšte, kod nas je da se primarno ograničila saom na prvi nivo, tj. na deskriptivno prikazivanje pojava u prostoru i vremenu. Na tom je nivou »samostalnost« jedva prisutna. Opisivanje pojedinosti znači da se, kao što je to ukazao još F. Engels, zadržavamo na nivou spoljašnjeg, površinskog, najvidljivijeg. Opisivanje je samo mehaničko slikanje spoljašnje fragmentarnosti koja se najlakše percipira.

U takvom delovanju nije reč o razotkrivanju *uzročnosti* niti možemo doći do saznanja koja bi imala *prediktivnu vrednost*. Ograničena je takođe i mogućnost razotkrivanja normativne, odnosno interesne dimenzije u objektivnim procesima; atomizirano tretiranje pojedinaca ne može razotkriti ono što se pojavljuje kao odnos među ljudima.

Ukoliko je bio prisutan, odnosno razvijen, eksplikativni nivo sociološkog istraživanja, ograničavao se samo na segmente društvenog života. Slično kao i u psihološkim istraživanjima istupa *usko, linearno poimanje uzročnosti* u okviru koje se određuju »nezavisne« i »zavisne« varijable. Ni skromna teoretska konceptualizacija ni metodološko tehnički instrumentarij i informacijski izvori ne dopuštaju integralnog tretiranja objašnjavanja determinisanosti društvenih procesa koji ustvari nisu posledice pojedinih faktora već strukturnih promena (promena u međusobnoj zavisnosti između pojava) u širem društvenom kontekstu.

Prediktivna, odnosno prognostička, uloga sociologije bila je sve do danas skoro sasvim odsutna. To je, po jednoj strani, logična posledica rečenog, a po drugoj strani, posledica neosvešćenosti samih istraživača i društvene prakse o potrebi i značenju takve uloge za daljni razvitak socijalističkog društva. Sistematičan bi napor ipak iz raspoloživog znanja često mogao da dovede do predikacija koje bi značile istovremeno korak napred k preuzimanju samostalnije i odgovornije uloge sociologa pre donošenja odluka.

Odsustvo longitudinalnih istraživanja i ograničavanje na statične preseke u pojedinim vremenskim tačkama (vidi o tome u daljem tekstu) isključivalo je, ili bar ograničavalo, mogućnost razotkrivanja razvojnih zakonitosti, a time se posredno isključivala mogućnost predviđanja promene za budućnost.

Normativna i interesno-vrednosna dimenzija procesa saznanja nije bila dovoljno uzimana u obzir ni objašnjena sa stanovišta tipičnih životnih situacija u kojima se odvijalo empiričko istraživanje. *Istorijski interes radničke klase* za oslobađanjem rada i njezin saznanji interes da se *do kraja otkrije faktičko stanje* nismo dovoljno operacionizirali ni primenjivali kao kriterijum u svim slučajevima u kojima se sudarao s različitim drugim partikularnim interesima. Iako se neki put postavljalo pitanje čijem interesu služe sociološka istraživanja, empirička sociologija uglavnom nije tražila odgovore na to, dok su teoretske rasprave o tome ostajale i suviše izdvojene od svakodnevnih životnih situacija u kojima deluju različiti »realni odnosi snaga«.

Međutim, dok »čisto« empiričko istraživanje naginje prema »objektivizmu«, prisutne su na drugoj strani naročito u opšte »teoretskim« raspravama težnje prema »normativizmu«. Normativizam nam označava tendenciju ka potpunij

supstituciji kognitivnog normativnim. Praksa da se svaka opšta programska deklaracija i drugi oblici izražavanja ciljeva i vrednosti označavaju kao teorija postaje veoma proširena, iako ne sadrži (bar neposredno) ništa u vezi s objašnjenjem uzročnosti i međusobne zavisnosti među društvenim pojavama. Takvo delovanje znači negaciju samostalne uloge i bilo kakvog doprinosa nauke (izuzet u smislu popularizacije, odnosno propagande, koja se u takvom obliku veoma često suočava sa »bumerang efektom«*).

U objašnjavanju uloge sociologije moramo pored njenih »unutrašnjih pitanja« uzimati u obzir i menjajući društveno politički kontekst. S tog aspekta u dosadašnjem razvoju sociologije (eventualno to važi i za politikologiju i još neke društvene nauke) mogu se istaknuti neke tipične situacije koje, za sada još veoma grubo, okvirno postavljamo u vezu s tipičnim razvojnim situacijama našeg društva uopšte. I jedno i drugo ne predstavlja samo slučajnu sekvencu nepovezanih promena u toku vremena već više izraz opšte dijalektičke zakonitosti jedinstva suprotnosti, procesa osamostaljivanja i povezivanja.

Ipak treba izbeći da delovanja na području sociologije mehanički objašnjavamo globalno-društvenim promenama:

Društveno-politički ← — — — Razvoj (uloga)
razvojni procesi —————> sociologije

Pre svega je potrebno uzeti u obzir da nije reč o odnosu koji bismo mogli utvrditi jednom za uvek. Oba su procesa najpre izraz određenih regularnosti u (samoupravnom) razvoju društva. U skladu s već datim objašnjenjem ponovimo da u osnovi idu pre svega za dinamikom osamostaljivanja i povezivanja, što predstavlja zajednički imenitelj menjanja nauke i prakse, i »ujedno« logiku »unutrašnjeg menjanja svakog za sebe. Identifikacija korespondentnih situacija na oba područja bar nam okvirno pokazuje paralelni »ritam« i isti simptomatski smer menjanja po pojedinim razdobljima. To možemo ilustrirati sledećom tabelom.

DRUŠTVENO-POLITIČKI RAZVOJ

RAZVOJ (ULOGA) SOCIOLOGIJE

(A) Simbolična povezanost i nesamostalnost

Simbolično jedinstvo, kolektivizam, jednakost, unutrašnja beskonfliktnost, ograničena uloga tržišta, simbolično nagrađivanje, apriorno određeni opšti interes, centralizam, dugoročna orijentacija

Opšta, pojednostavljena saznanja DIAMAT-a, uvažavanje globalno društvenih zakonitosti, nepovezanost s konkretnim subjektima u praksi

(B) Povećanje samostalnosti i (prolazno) smanjivanje povezanosti

Parcijalno samoupravljanje, društvena (klasna) nejednakost, veća uloga tržišta, partikularni i konfliktni interesi, individualna pobuda, materijalno nagrađivanje, toleranost, otvorenost prema drugima, decentralizacija, deetatizacija

Početak empiričnih socioloških istraživanja (radničkih saveta, zbora radnih ljudi, komune i dr.), profesionalizacija, unutrašnja diferencijacija za posebne sociologije, stipendiranje studija u inostranstvu, međunarodna saradnja

* Takve efekte možemo očekivati zbog toga što AGITPROP-ovski način »popularizacije« ne ostavlja ništa otvoreno; sve je već rešeno ili određeno umesto, ili u ime, ljudi. Mobilizacijska je uloga reducirana jedino na efekte pritiska na ljude koji u takvoj situaciji i ne mogu da razviju svoje interese.

(C) Povećavanje povezanosti i (prolazno, nešto manje) smanjenje samostalnosti

Samoupravna integracija, udruživanje rada i sredstava, samoupravno sporazumevanje i dogovaranje, dohodovni odnosi, slobodna razmena rada, delegatski sistem, naglašena uloga rukovodećih subjektivnih snaga i sl.

Zahtev za koncentracijom sociološkog delovanja na specifičan jugoslovenski društveno-politički sadržaj, smanjivanje obima međunarodnog istraživanja, kritika »levog« i »desnog« skretanja

(D) Povećavanje samostalnosti šireg kruga samoupravnih subjekata i (relativno manje i kratkotrajnije) smanjenje njihove povezanosti

Koncepcija pluralizma samoupravnih interesa (proces u toku)

Produžavanje inertnosti iz prošlosti, atomizacija, zatvorenost u republičke okvirne, odsutnost vlastite mobilizacione snage

U gornjoj smo tabeli, dakle, ustanovili izrazitu korespondentnost karakteristika obiju strana procesa razvoja — u širem društvu i na području sociologije. Posebnost predstavlja zadnji vremenski period (situacija D) i kada se čini da sociologija izražava više stvarnih promena u širem društvenom kontekstu. Ona zaostaje i ne nalazi integracijsku i mobilizacijsku snagu da sebe opet »oživi« kao organizovanog aktera na jugoslovenskom nivou i osposobi kao stvaralačkog partnera društvene prakse u svesnom ovladavanju razvojnih procesa.

Iz gornjeg teksta ukazuje se zaključak da i potrebe društvene prakse za istraživačkim radom možemo objašnjavati i predvideti na osnovi opšte zakonitosti razvoja. Samostalnost samoupravnih subjekata i jedinstva društva kao celine menja svoj primat u toku društvenog razvoja tako da s tim određuje i svojstva i akcije koje se najviše cene u pojedinim razdobljima. Kad je u pitanju intenzivnije povezivanje, naglašena je lojalnost prema sistemu, konformizam, opravdavanje datih rešenja, i sl., dok kritika postaje opasnija i predstavlja »nepad na sistem« u celini.

U razdobljima kada prevladava opšta usmerenost prema većoj samostalnosti, a za istraživače iz svih područja društvenih nauka jačaju podsticaji prema njihovoj ličnoj inovativnosti, proširuje se okvir dopustive i poželjne raznovrsnosti. Iz toga proizilazi zaključak da možemo očekivati najveće zaoštavanje suprotnosti na relaciji društvena nauka — politička praksa (kada je kritika, koja proizilazi iz izvršenih istraživanja najteže ili najlakše prihvatljiva).

Znači da na današnjem stepenu razvoja nije tačno da bismo mogli baš kreativnost a priori uzimati kao najznačajniju vrednost u našem društvu. Sve zavisi od toga o kakvoj je razvojnoj situaciji reč.

Pored kontekstualno-društvenih razlika, treba uzeti u obzir da se u svim situacijama pojavljuje individualna varijabilnost među istraživačima koji se više ili manje prilagođavaju »ritmu« menjanja njihove okoline. Budući da se intenzitet osciliranja između osamostaljivanja i povezivanja tokom vremena smanjuje, možemo predviđati da će se takođe smanjivati i »manevarski prostor« eventualnog oportunističkog ponašanja. Razvojne nam zakonitosti ukazuju da se u tom smislu otvara perspektiva plodnije kontinuirane saradnje društvenih nauka i društvene prakse. To je perspektiva na koju je ukazao već E. Kardelj i uključuje jedinstvo suprotnosti dvaju temeljnih elemenata — samostalnosti i povezanosti.

III.

Značaj i implikacije teorijskog određivanja koncepcije samoupravljanja

Na osnovu iznete uopštavajuće retrospektive samoupravne prakse i uloge sociologije, odnosno društvenih nauka, dolazimo do tačke u kojoj možemo da određenije ekspliciramo opšteteorijske dimenzije koncepcije samoupravljanja. Dosadašnji razvoj na jednom i na drugom području uslovljava domet i okvire moguće sinteze koja dolazi do izražaja u opredeljenju samoupravljanja. Karakter ovog opredeljenja sa svoje strane uslovljava dinamiku i pravac daljnjeg razvoja u praksi.

Ono može da: a) *podstiče*, mobilizira i proširuje prostor delovanja, b) *ograničava* motivacijski osnov angažiranja ili c) *ostavlja* mnoštvo pojedinaca i drugih samoupravnih subjekata u njihovoj inertnosti. Takvu ulogu istovremeno može da ispoljava u odnosu na samoupravljača u društvenoj praksi kao i u odnosu na istraživača na području društvenih nauka. I jednima i drugima to opredeljenje može da predstavlja usmerenje i kriterijum određivanja prioriteta i »programa« njihovog delovanja.

Neadekvatno određena koncepcija usmerava pažnju i utiče na sadržinu prikupljenih informacija, koja opet sa svoje strane uslovljava angažovanje materijalnih i ljudskih snaga bilo u konfrontaciji sa centralnim, strateškim pitanjima, bilo »na periferiji« razvojnih procesa.

Upravo sociologija kao »opšta uopštavajuća društvena nauka« mora još više nego druge nauke da postavlja problematiku samoupravljanja u najširi društveni kontekst. Time ona povećava mogućnost sagledavanja i objašnjavanja bogatije sadržine ljudskih preokupacija u širim *strukturnim, prostorskim i vremenskim* okvirima.

Postavlja se pitanje: što predstavlja najbitniju i najopštiju sadržinu koncepcije samoupravljanja, a da istovremeno predstavlja i zajednički imenitelj svim društvenim naukama u proučavanju ovih procesa?

Što više budemo uspevali da izrazimo, odredimo bit ovog procesa, to veća je verovatnoća da će koncepcija predstavljati takvu ideju koju će mase ljudi brzo preuzimati i time će postati materijalna snaga u daljnjem razvoju.

Time što danas (vidi okrugli sto — »sociologija« — M. Pečujlić, S. Bosnić, Z. Vidaković, S. Saksida, Štambuk, Z. Mlinar) izražava težnju za *proširivanjem teorijskog horizonta mišljenja o samoupravljanju*, ona istovremeno povećava potencijalnu akcijsku relevantnost ovog delovanja. U uskim okvirima pojedinih sektora i institucija, uloga sociologije nije mogla doći do izražaja u istoj meri kao sada kada se susreće sa sve većom kompleksnošću samoupravljanja u globalno-društvenom kontekstu.

Ipak, i u tom pravcu nailazimo na protivrečnosti koje treba identifikovati. Tako možemo već unapred očekivati da bi odlučno sprovođenje zahteva po proširivanju strukturnog i razvojnog (vremenskog) konteksta moglo da aktivira prigovore o *udaljavanju od samoupravljanja i »razvodnjanju« specifične samoupravne problematike**.

* Društvena istraživanja samoupravljanja neće moći da zaobiđu ovu protivrečnost između partikularnosti (trivijalnosti), s jedne strane, i kompleksnosti s druge strane, sve dok stvarni razvoj socijalističkog društva ne postigne takav (visok) stepen unutrašnje povezanosti da takva podela bude prevaziđena.

U dosadašnjim su se opredeljenjima pod samoupravljanjem označavale »suštinski različite stvari« (vidi o tome npr. okrugli stol — »sociologija« — N. Jovanov).

Naročito se neprihvatljivim čine dve ekstremne tendencije. S jedne strane imamo niz opredeljenja koja ne obuhvataju celokupnost bogate sadržine delovanja i nastojanja sa stanovišta dugoročne razvojne perspektive. S druge strane, pak, imamo opredeljenja koja su toliko opšteg značaja da nam ne pokazuju u čemu je differentia specifica datog pojma i zato opet ne mogu služiti za usmeravanje stvarnog delovanja ljudi.

Kao karakterističan primer za prvi slučaj možemo navesti izjednačavanje samoupravljanja s delovanjem pojedinih organa i institucija*. Druga se krajnost tipično izražava u opredeljenju da je samoupravljanje »osnovni društveni odnos« i sl.

Ubuduće trebamo specifičnije izraziti i sledeće zahteve (pretpostavke, očekivanja) koje bismo uzeli u obzir u optimalnom opredeljenju opšte teorijskih dimenzija koncepcije samoupravljanja:

1. Takva bi koncepcija trebalo da sadrži dovoljno jasno *izražene specifičnosti* jugoslovenskog društvenopolitičkog konteksta, vrednosti i ciljeva kojima smo usmereni za razliku od zbivanja u drugim društvenopolitičkim sistemima; istovremeno, ne bi trebala da prekine veze s *najopštijim zakonitostima* društvenog razvoja u svetskom merilu.
2. Takvo bi opredeljenje trebalo *izraziti široki tok kretanja* u dugoročnoj razvojnoj perspektivi, a da se ne ograniči ni na uske segmente društva ni na trenutno stanje ili kratko vremensko razdoblje.
3. U koncepciji samoupravljanja mora biti prostora za *istorijski interes radničke klase* za oslobođenjem rada i prevazilaženjem okvira klasnog društva. Ovaj proces uključuje dijalektiku preobražaja iz klase po sebi u klasu za sebe, i preobražaja radničke klase u samoupravnu socijalističku zajednicu.
4. Takva koncepcija neophodno mora uključivati elemente *svesnog delovanja* subjektivnih snaga kao i *materijalno-ekonomske osnove*, koja sa svoje strane uslovljava domet delovanja subjektivnih snaga. Ona bi trebala da opredeli i zajednički imenitelj *objektivnih* razvojno-društvenih procesa, na jednoj strani, i *saznajnog* procesa preko kojeg otkrivamo sve opštije zakonitosti društvenog razvoja i povezujemo ih sa sve raznovrsnijim radnim i životnim uslovima ljudi.
5. Opredeljenje takve koncepcije moralo bi uključiti osnovne karakteristike *dijalektičkog* razumevanja društvenog življenja (kao i misaonih procesa i materijalnog sveta) i posebno *protivrečnost* kao inherentno svojstvo biti samoupravljanja.
6. U takvom bismo opredeljenju morali obuhvatiti specifičnost društveno-političkog sistema kao i *ličnosti* pojedinaca kao samoupravnih subjekata; ukoliko bismo se ograničili samo na jedno od toga, ne bismo mogli obuhvatiti bit samoupravljanja.

* Dok je takvo izjednačavanje bilo još i razumljivo u početku uvođenja samoupravljanja, kada smo ga mogli gotovo poistovetiti sa delovanjem radničkih saveta, takva je praksa danas, kada smo već dosegli integralni sistem samoupravnog delovanja u društvu kao celini, postala utoliko više neodrživa.

I unutar društvenog konteksta treba u skladu sa zahtevima marksističke dijalektike istovremeno uzeti u obzir zbivanja *na svim nivoima prostorno-društvene organizacije*; ne možemo se ograničavati na bilo koje zbivanje samo za sebe (bilo da se radi o društvu u jugoslovenskim okvirima, bilo o republici, opštini, zajednici, radnoj organizaciji, i slično).

7. Opredeljenje treba da odgovara očekivanju da ćemo njime moći da objasnimo takođe i zajednički imenilac, razlike i protivrečnosti u odnosu između *nauke i politike*; iz njega bi trebalo da proizilazi u čemu je specifični identitet obaju područja i kakva je perspektiva menjanja tog odnosa u budućnosti.
8. Nadalje, potreban nam je takođe i zajednički imenilac za razumevanje specifičnosti i istovremeno prevazilaženje partikularnosti *organizacije saznanog procesa* po naučno-disciplinarnim područjima; s obzirom na to da predmet proučavanja, na kraju krajeva, određuje i način proučavanja, od opredeljenja koncepcije samoupravljanja, naravno, zavisno je i to kako razumemo zadatke onih društvenih nauka koje se uključuju u njegovo izgrađivanje (uloga pojedinih disciplina i razumevanje interdisciplinarnog proučavanja).
9. Potrebno nam je takvo opredeljenje koje će otvarati dovoljno mogućnosti sa uspostavljanjem brojnih referencija s konkretnim pojavama i osnovnim *pojmovnim kategorijama* koje su se već do sada oblikovale u našoj samoupravnoj praksi; u tom bi smislu bila neodgovarajuća koncepcija, odnosno opredeljenje, u kojoj ne bi našli prostora za najkarakterističniju i najbogatiju sadržinu osnovnih preokupacija u našem društveno-političkom zbivanju.
10. Odgovarajućim opredeljenjem možemo smatrati ono koje će u sebi imati *moć predviđanja* toka promena u budućnosti, u tom smislu ukazivati na smer aktiviranja elemenata mogućeg, i s tim uticati na veću dinamiku društvenog razvoja.
Iz njega bismo trebali biti sposobni već unapred *predviđati* eventualna *krizna žarišta* i zaoštrene konfliktne situacije, što bi istovremeno omogućavalo prethodno aktiviranje vodećih subjektivnih snaga u vezi s otklanjanjem uzroka takvih situacija.
11. Na njegovoj osnovi trebalo bi da bude moguće odrediti konkretne (socijalne) *indikatore* za podrobnije utvrđivanje dostignutog stanja u razvoju socijalističkog društva po pojedinim područjima (sektorima, nivoima) i u vezi s tim otkrivati uspešnost ili neuspešnost konkretnih akcija subjektivnih snaga (adekvatnost, neadekvatnost) za pospešivanje tog razvoja.
12. U takvoj bi koncepciji trebala biti sadržana i *moralna* dimenzija u delovanju ljudi, odnosno mogućnost opredeljenja konkretnijih kriterija za ocenjivanje (ne)moralnosti delovanja pojedinih subjekata.
13. Iz nje bi trebalo da proizilazi jasnija orijentacija za ocenu, kada je reč o težnji za dalju humanizaciju ili dehumanizaciju, s aspekta društvene i fizičke sredine.
14. Iz nje bismo trebali da budemo sposobni isticati konkretnije zahteve u vezi *metodologije* društvenog istraživanja, kao i u vezi prioriteta sadr-

žinskih pitanja i užih teorijskih sklopova. Takvo opredeljenje trebalo bi da dopušta višestepenu operacionalizaciju, a s tim i intenzivno povezivanje najopštijeg s najkonkretnijim.

15. Celovito, teorijsko opredeljenje procesa koje označavamo kao samoupravljanje, trebalo bi istovremeno da doprinosi tome da i u društvenim naukama brže prevaziđemo deskriptivno-pozitivistički pristup koji još i danas prevladava; trebalo bi da doprinosi prevazilaženju fragmentarnog objašnjavanja uzročnopsledičnih odnosa u istrgnutim segmentima društva.
16. U njoj bismo trebali da nađemo i kriterije za ocenjivanje konkretnih institucionalnih mehanizama i organizacionih oblika koji ne bi trebali da postanu cilj sami sebi, već bi njihovu adekvatnost instrumentalno ocenjivali u odnosu na osnovni tok i pravac društveno-političkog delovanja kod nas.

U gornjim tačkama izneli smo zahtevna očekivanja koja je teško ispuniti jednom koherentnom koncepcijom. Na ovom ćemo mestu samo grubo ukazati na način, odnosno pravac, rešavanja tih zahteva. Oni bi trebalo da se direktno ili indirektno nadovezuju na objektivnu i subjektivnu dijalektiku protivrečnih procesa osamostaljivanja i povezivanja preko kojih dolazi do oslobađanja rada i čoveka.

Samoupravljanje u najširem smislu možemo da opredelimo kao *osvešćivanje o nužnosti i svesno delovanje za uspostavljanje jedinstva fizičkog i umnog rada (materijalne i duhovne proizvodnje), te rada i upravljanja* koje vodi tome da svaki proizvođač postane i upravljač a svaki upravljač i proizvođač. To je *protivrečan proces koji uključuje jedinstvo suprotnosti procesa osamostaljivanja sve većeg broja subjekata i procesa njihovog intenzivnijeg povezivanja u sve širim društvenim okvirima*. U tom procesu *pojedini subjekat postaje sve zavisniji od svih drugih subjekata zajedno (društva), a istovremeno sve nezavisniji od svakog pojedinog od tih subjekata*. *Ljudi imaju sve više zajedničkog, a istovremeno se kao individualnosti sve više razlikuju među sobom*.

Revolucionarno širenje tih zajedničkih osnova predstavlja *podruštvljavanje i društvena svojina sredstava za proizvodnju kao akt radničke klase*. *Time najgrublja podela društva na proizvođače i upravljače gubi svoju najznačajniju osnovu*. Funkcija upravljanja prodire u uske, klasno utvrđene okvire materijalne proizvodnje i time sa svoje strane utiče na intenziviranje procesa reintegracije fizičkog i umnog rada. Samoupravljanje *ne znači atomizirano uključivanje pojedinaca, ono polazi od organizovanog radničkog pokreta i delovanja za afirmaciju istorijskih interesa radničke klase*. Osamostaljivanje i povezivanje radnika (preobražaj od klase po sebi — u klasu za sebe) istovremeno kao oblik klasne borbe stvara uslove za osamostaljivanje i povezivanje svakog pojedinca.

Dijalektika protivrečnosti osamostaljivanja subjekata i njihovog međusobnog povezivanja predstavlja opštu zakonitost razvoja*. Edvard Kardelj je na sličan način objašnjavao društveni razvoj — kao jedinstvo dvaju procesa; ja-

* Ukoliko posmatramo dinamiku tih konfliktnih procesa (odnosno protivrečnosti) u toku vremena, otkrivamo sledeću regularnost: osamostalnost se subjekata povećava u sve kraćim vremenskim intervalima; svakome uzastopno sledi »interval povezivanja« koji do određene mere, ali sve manje, opet smanjuje tu samostalnost (smanjuje amplitudu tih oscilacija razvoja i uključivanje novih subjekata).

čanje autonomnosti individua (ličnosti, nacija i dr.) i širenje njihovog povezivanja, udruživanja, zavisnosti u svetskom okviru (vidi npr. Edvard Kardelj »Značilnosti društvenega razvoja človeštva«, Teorija in praksa, št. 7—9, Ljubljana 1979).

Kao što se samoupravljanje, s jedne strane, oslanja na opšte zakonitosti društvenog razvoja tako, s druge strane, uključuje značajnu ulogu subjektivnog faktora. »Osveščivanje i svesno delovanje«, u pravcu već saznatih zakonitosti, u jugoslovenskom se kontekstu objektivizira pre svega na tri područja:

- a) u društvenoj svojini sredstava za proizvodnju
- b) u socijalističkim vrednosnim orijentacijama i normama i
- c) u institucionalnoj, organizacijskoj strukturi.

Dok subjektivni faktor (naročito) preko ova tri područja ubrzava dugoročne razvojne procese, razvoj proizvodnih snaga, baš suprotno, znatno zaostaje za njima. Upravo se ovde nalazi jedna od temeljnih protivrečnosti samoupravnog društvenog razvoja kod nas koju treba istaći u programu istraživanja samoupravljanja.

U današnjim prilikama kad je radnik preokupiran samoupravnim odlučivanjem, on mora po pravilu da istupa iz radnog procesa. U takvim situacijama rad i upravljanje još uvek su međusobno inkompatibilni: kad »radi« ne može da »upravlja«, a kad je angažiran u »upravljanju« — ne može da »radi«.

Osamostaljivanje i povezivanje kao protivrečni procesi pojavljuju se:

- u materijalnoj proizvodnji
- unutar uže sfere političkog sistema
- na području duhovne proizvodnje (društvene svesti)

Neusklađenost ovih dvaju procesa (+—, —+) unutar tih područja i među njima uslovljavaju i konfliktne situacije i protivrečnosti koje su izvor razvojne dinamike.

IV.

Društvena istraživanja kao faktor i način samoupravnog delovanja

1. Marksistička dijalektika i njena operacionalizacija u istraživanju

Jedan od najznačajnijih uslova da bi došlo do stvarne saradnje na relaciji društvene nauke — samoupravna praksa zadire u pitanje operacionalizacije marksističke dijalektike. Tek time će moći da se aktiviraju relacije između:

- a) marksističkih, teorijskih i metodoloških polazišta,
- b) današnjih socioloških (društvenih) istraživanja i
- c) prakse razvoja samoupravnog socijalističkog društva.

Sve se tri kategorije međusobno, neposredno i posredno, povezuju i utiču jedna na drugu. Istovremeno se u tom kruženju uticaja i ideja pojavljuju različita »uska grla« i prekidi koji se pre ili kasnije reflektuju takođe i u dinamici razvoja na svim tim područjima.

Marksistička, teorijska i metodološka polazišta	Sociološka (društvena) istraživanja	Praksa socijalističkog samoupravnog razvoja
---	-------------------------------------	---

Na ovoj relaciji detaljnija nam analiza otkriva niz otvorenih problema. Njihova »težina«, odnosno oštrina, utoliko je veća ako dodamo da u zadnje tri decenije nismo napravili bitniji korak napred u njihovom rešavanju. Marksistička su teorijska i metodološka saznanja nominalno i verbalno svuda prisutna. Ipak, možemo odmah da otkrijemo protivrečnost da istovremeno sa »bogatom prisutnošću« u rečima i načelima otkrivamo stvarnu praksu u društvenim istraživanjima (bilo da se radi o užim područjima institucionalne mreže samoupravnog delovanja ili o najširem razmatranju razvojnih procesa) koja pokazuju obrnutu sliku.

Za ilustraciju ćemo navesti samo osnovne ideje marksističke dijalektike koje bi, u načelu, trebale da određuju i teorijski i metodološki pristup konkretnim istraživanjima.

Kategorije marksističke dijalektike	Stvarna istraživačka praksa
— razvojno objašnjavanje pojava	— statički preseki u jednoj vremenskoj tački
— međusobna povezanost pojava	— izolovano, atomizirano opisivanje pojedinosti
— protivrečnost kao izvor odnosno polazište promena	— pojednostavljivanje u smeru »socijalne harmonije«
— celovitost obuhvatanja i objašnjavanja pojava	— parcijalno, fragmentarno obuhvatanje predmeta istraživanja
— kvantitativne i kvalitativne promene	— nediferencirano razmatranje »rasta« i »razvoja«
— prodor k biti	— ostajanje na površini pojava

Gornje ilustrativno raščlanjivanje upozorava nas bar na vrlo obimnu i otvorenu problematiku. Mada nam marksistička dijalektika daje bogata teorijska i metodološka uputstva, ona ipak još nisu ostvarena u empirijskoj istraživačkoj praksi. Prekid koji se tu javlja ima dalekosežne posledice i na kvalitet našeg empirijskog istraživanja i u odnosu na potencijalni povratni uticaj tog istraživanja na dalji razvoj marksističke misli. S jedne strane, tu se javlja *problem operacionalizacije opštih marksističkih pojmova*. Niz pojmovnih kategorija marksističke dijalektike još se i danas upotrebljava samo u opšte-teorijskim, a posebno u filozofskim raspravama. Pri tome se čini da premalo nastojimo, odnosno da nismo dovoljno svesni potrebe operacionalizacije tih pojmova koja bi trebala da obezbedi njihovo korišćenje u empirijskom obuhvatanju bogate sadržine naše samoupravne prakse.

Istovremeno i u drugom smeru dolazi do prekida u kruženju ideja jer se istraživači u interpretiranju empirijskih podataka premalo nadovezuju na opštije pojmovno-teorijske okvire marksističke dijalektike. Kao što je već bilo utvrđeno za okruglim stolom (sociologija — S. Bosnić i drugi), između 400 izvedenih temeljitijih empirijskih istraživanja radničkog samoupravljanja (jedinica posmatranja — radna organizacija) skoro da ne nailazimo na ozbiljniji pokušaj širih teorijskih uopštavanja. Usprkos aktiviranju brojnih empirijskih istraživanja i razvojnih procesa, već dve decenije produžava se skoro potpuni *paralizam dviju odvojenih sfera*: na jednoj strani deskriptivno-pozitivističke prakse empirijskog istraživanja, a na drugoj strani mehaničkog navođenja opštih izvora i udžbeničkog ponavljanja ideja koje ostaju nepovezane aktuelnim sadržajem.

Dalekosežne posledice koje se nadovezuju na prikazanu problematiku ubeđuju nas da smo upravo tu identifikovali jedan od najprioritetnijih zadataka sociologije, filozofije i drugih društvenih nauka.

2. Nove pojmovne kategorije: kvalitativne promene i kvantitativna analiza

U toku poslednjih trideset godina Jugoslavija je više nego bilo koja druga zemlja u svetu izmenila zatečene oblike društveno-političkog života, između ostalog i time što je menjala ili sasvim na novo uvela određene pojmovne kategorije.

Ove »inovacije« sa stanovišta pojmovnih kategorija, koje usmeravaju percepciju našeg društvenog konteksta i način našeg delovanja, trebalo bi sistematski proučavati sa stanovišta njihovog stvarnog uticaja u razvoju samoupravnog društva. Dinamika menjanja pojmovnih kategorija i terminologije nije nužno uvek u pozitivnoj korelaciji sa željenim promenama u delovanju, odnosno ponašanju, ljudi. Odnos može biti čak i obrnut. Naime, u situaciji kad menjamo oznake stvarnog stanja već smo u određenoj meri eliminisali osnov pritiska da se menja to stanje u stvarnosti. Terminološka, pojmovna promena, umesto da bude prvi korak u željenom pravcu menjanja stvarnosti, može da bude nekakav substitut stvarnih promena. S obzirom na činjenicu da nova terminologija izražava ono što bismo hteli, a ne samo što stvarno postoji, vrlo lako može doći do zanemarivanja stvarnog stanja koje je prekriveno programskom fasadom.

Evidentno se radi o protivrečnoj situaciji i u vezi s analitičkim radom i prikupljanjem informacija o razvoju samoupravljanja. S jedne strane, nove pojmovne kategorije na početku nemaju još vid realnih korena u stvarnosti pa time i ne pružaju indikatore za praćenje njihovog ostvarivanja. S druge strane, automatsko produžavanje stare prakse, tj. ostajanje u okvirima starih pojmovnih kategorija (npr. radnici, službenici i sl.) opet već a priori onemogućava registraciju novih elemenata koji se u stvarnosti pojavljuju na osnovu delovanja subjektivnih snaga. Time nailazimo na dve nezadovoljavajuće situacije: kad npr. statistička služba uvodi nove kategorije one su ponekad dosta formalne, bezsadržajne; ukoliko istovremeno to znači i potpuno odbacivanje starih, nemamo više mogućnost tačnog snimanja stvarnog stanja na datom području. Novog još nema, odnosno postoji samo u rudimentarnim oblicima, a staro više ne pratimo, tj. ne prikupljamo više informacije o tome. Rezultat je određena praznina, prazni prostor koji »najprirodnije« može da bude popunjen s impresionističkim ocenama ili praznim verbalizmom.

Sociolozi bi mogli da prilikom uvođenja svake nove kategorije u vezi s datim razvojem sistema samoupravljanja razrade i moguće indikatore (operacionalna definicija) za praćenje njihovog ostvarivanja u toku vremena. Na taj način ne bi više mehanički napuštali staro, koje kao što je opšte priznato može da se menja tek u toku dužih vremenskih perioda (možda ne u mesecima ili godinama, nego u dekadama ili čak za vreme od sto i više godina), nego bi pratili odumiranje starog istovremeno s pojavljivanjem novog. Dok u nekim slučajevima promena i može da bude momentalna, u drugim treba računati na takvu dugoročnu perspektivu i zbog toga utoliko preciznije treba odrediti metodologiju praćenja prelaza iz jednog u drugo, metodologiju praćenja kvalitativnog preobražaja datih pojava.

3. Indikatori (za praćenje) razvojnih procesa i samoupravnih aktivnosti

Jedan je od najaktuelnijih zadataka koje zahteva marksistička usmerenost u smislu »objašnjavanja zbog menjanja« neprestano praćenje objektivne determiniranosti razvojnih procesa, na jednoj strani, i uloge subjektivnog faktora, na drugoj strani. Dinamika samoupravnog društvenog razvoja rezultat je isprepletenosti jednog i drugoga. Da bi mogli maksimizirati uticaj vodećih subjektivnih snaga na razvojne procese, potrebno je stalno pratiti učinke njihovog delovanja. U današnjoj situaciji ni društvene nauke ni društvena praksa nemaju izgrađen ni najneophodniji instrumentarij za to.

Putem sistema indikatora mogli bismo preciznije pratiti proces ostvarivanja razvojnih programa i ciljeva, odnosno vrednosti našeg samoupravnog socijalističkog društva. Umesto kontinuiranog praćenja i kontrole, odnosno korekcije toka realizacije određenih programa, do sada je dolazilo samo do povremenih i dosta grubih korektivnih mera. Time često i ne doprinosimo stabilizaciji nego baš zbog neregularnosti, zbog zakašnjenja i drugih indikacija o potrebnim korekcijama, a time i grubih korekcija, ponekad sami unosimo novi element nestabilnosti (naša vlastita korekcija postaje osnov nepoželjnih posledica, možda u suprotnom pravcu od prvih koje smo hteli korigovati).

Da bi takav kontinuirani sistem društvene regulacije mogao da stvarno oživi treba mu sistem indikatora, informacija i kontinuiranog istraživanja koje bi moglo da organizuje bar glavna područja društvenih nauka.

Po pravilu uzimamo u obzir preuske segmente realnosti u zasnivanju akcije i naknadno upoznajemo široki krug neočekivanih sekundarnih posledica.

Sve to zahteva temeljito teoretski zasnovan i metodički razrađen sistem indikatora; bio bi to »najživahniji« spoj politike i nauke i najizloženiya tačka i operativnog i strateškog opredeljivanja o razvojnim alternativama.

4. Informacijski izvori sociološkog istraživanja

Jedan od razloga relativno malog praktičnog učinka dosadašnjih društvenih istraživanja i društvenih nauka tiče se njihovih informacijskih izvora. Reč je naročito o novim područjima društvenog istraživanja (npr. sociološke i politološke discipline) koja najviše zadiru u problematiku samoupravljanja. Dok je na području ekonomskih nauka statistička služba preuzela zahtevan program sakupljanja informacija po određenim temeljnim pojmovnim kategorijama (društveni produkt i sl.), isto nedostaje na području sociologije i politologije. Informacije o samoupravnom delovanju zato nisu u celini i sistematski obuhvaćene i organizovane u odgovarajuće operacionalno opredeljene pojmovne kategorije. Zato samoupravnu aktivnost registrujemo previše slučajno i formalistički (npr. broj tačaka dnevnog reda na satancima i sl.) i ne dolazimo do suštinskih pitanja. Time se posredno odričemo mogućnosti efikasnog usmeravanja.

Ova problematika predstavlja jednu od prioriteta tema u budućim istraživanjima.

5. Samoupravljanje, informatika i »kompjuterizacija«

Samoupravljanje kao integralni sistem i razvojni društveni proces uključuje sve veću kompleksnost zbivanja i time predstavlja određeno usmerenje s obzirom na potrebne analize podataka. Potrebu za obuhvatanjem samoupravljanja

u celini, na mikro i makro sociološkom nivou, u strukturnom i razvojnom pogledu, danas rado prihvatamo, ali praktički je to skoro neizvodivo (vidi okrugli stol — sociologija).

Karakteristika našeg predmeta proučavanja i temeljni postulati marksističke dijalektike zahtevaju celovit pristup i analizu međusobne povezanosti pojava. Budući da ni jedno ni drugo do sada nismo ostvarili u društvenom istraživanju, pred nama su već očigledne negativne posledice. Na jednoj se strani na svakom koraku suočavamo s *fragmentarnošću i u spoznajnom procesu* (organizovanog istraživačkog rada) i u odlučivanju u samoupravnoj praksi. S druge strane, nije nepoznato apriorističko odbacivanje osnovnih ideja dijalektike koje ostaju apstraktne i bez povezanosti sa samoupravnom praksom. Pravač rešavanja tog problema nazire se između ostalog u tome da iskoristimo najnovije tekovine informatike i kompjuterizacije. Te tekovine morali bismo brže stavljati u službu napora za realizaciju temeljnih vrednosti socijalističkog samoupravnog društva.

6. Potrebe za istraživanjem (informacijama) i suvišne informacije

Suočavamo se s protivrečnošću da na jednoj strani imamo premalo informacija — uključujući saznanja iz empirijskih istraživanja. Istovremeno imamo i previše »informacija«, što znači da ono što je relevantno nije i dostupno zbog obilja suvišnog materijala i time opet dolazi do sužene osnove, kako u istraživačkom radu tako i u samoupravnom odlučivanju. U oba slučaja dolazi do toga da problematiku rešavamo opet »od početka«.

Prethodno iskustvo prisutno je u glavama pojedinaca, dok informacijsko-dokumentacijska aktivnost ostaje po strani. Zato često ista tema ponovo postaje predmet istraživanja i rasprava, ne da bismo iskoristili prethodna saznanja.

Sadašnji način akumuliranja iskustva pre svega je mehaničko dodavanje novog gradiva, *kvantitativno gomilanje informacija*. Upravo takvo povećanje kvantiteta neophodno iziskuje i kvalitativnu promenu. Nije više dovoljan zbir brojnih pojedinosti, već u masi pojedinosti i slučajnosti moramo razotkriti takođe *bitne i opšte* razvojne težnje koje mogu koristiti za orijentaciju u izboru alternativa. To znači da u kvalitetu informacija postoji praznina koju popunjavamo po zdravom razumu. Čitav »prikupljački rad« postaje samo trošak bez upotrebne vrednosti.

7. Parcijalna istraživanja, makro projekti

Uz pristup k celovitom, sistematičnijem i produbljenom istraživanju samoupravljanja, odnosno samoupravnog društvenog razvoja, čini se da moramo izdvojiti dosadašnja iskustva o tim »makro projektima«. Razgovor sociologa za okruglim stolom upozorio je na određena negativna iskustva »mamutskih projekata«. Oni koji su uopšte bili realizovani dali su veoma »skromne« rezultate. Pojavljuje se želja za što bržim, vidljivim spoljašnjim efektima. Zbog toga organizaciono i finansijsko povezivanje prestiže realnu sadržinsku integraciju. Makro projekti postaju *mehanički zbir pojedinih tema* kojim ne ovladava jedinstvena koncepcija i teoretska perspektiva. Zbog toga dolazi do neslaganja između velikog obima koordinacionih, administrativnih, finansijskih i drugih radnji s jedne strane, i ograničene sadržine koja ostaje fragmentirana po pojedinim temama. Umesto sinteze dobijamo zbir parcijalnih tema čiju glavnu povezanost čini katkada zajedničko objavljivanje u istoj publikaciji.

8. Potreba za »prevodilačkom« službom

Pogrešna je pretpostavka da je rad obavljen s interpretacijom empiričkih podataka ili prezentiranjem teorijskih saznanja. Potrebno je jače povezivanje između naučno istraživačkih institucija i svih subjekata koji mogu predstavljati potencijalne korisnike dobijenih rezultata istraživanja. Sistem samoupravljanja u principu povećava broj korisnika socioloških istraživanja i ujedno omogućava da samoupravne subjekte »priznamo« kao istraživače koji sarađuju (okrugli stol za područje sociologije upozorio je na potrebu šire mreže informatora koja bi povećala povezanost istraživača s praksom; tu ulogu u našem društvu treba opredeliti mnogo šire, više u smislu »samoupravljači kao istraživači«).

Na današnjem stupnju razvitka bile bi potrebne posebne institucije (ili bar organizovane službe koje bi proučavale i stvarale mogućnosti primene rezultata sociološkog istraživanja) s osnovnim zadatkom *obostranog »prevođenja«*: od opštih saznanja prema konkretnim situacijama i korisnicima, a od tih opet u obratnom smeru.

9. Preko okvira centralnih naučnih institucija

Glavne naučno-istraživačke institucije po republikama još ni izdaleka ne mogu pratiti potrebe stalne razgranate i analitičke delatnosti društveno-političkog događanja po regijama, opštinama i mesnim zajednicama. Pri tom se ne radi o tome da bi alternativno, umesto centralnih naučno-istraživačkih zavoda osnivali druge; reč je o tome da ih treba dopunjavati sa šire razgranatom institucionalnom mrežom analitičko-istraživačkog delovanja. Takvo približavanje te delatnosti svakidašnjim životnim situacijama građana ne bi smanjilo, već obratno — još bi povećalo, potrebe za uopštavanjem, odnosno opštijim teorijskim i metodološkim delovanjem u glavnim naučnim zavodima.

Da bi dakle analitičko-istraživačku delatnost približili realnim okvirima života i rada ljudi i sadržaju procesa samoupravnog odlučivanja, morali bismo organizovano pristupiti proširivanju, osnivanju istraživačkih centara na regionalnom i, bar u perspektivi, i opštinskom nivou. Pri tom je skoro sasvim nemoćna jedna sama naučna disciplina. U praksi bi trebalo doći do formiranja *interdisciplinarnih timova* koje bi sačinjavali ekonomisti i sociolozi, politikolozi, pravnici, psiholozi i drugi profili stručnjaka.

10. Povezivanje istraživanja s informisanjem i obrazovanjem

Samoupravljanje kao »škola socijalističke svesti« (Kardelj) skreće pažnju na potrebu da u okviru društvenog istraživanja što neposrednije povezujemo organizovan saznanjani proces s informisanjem i obrazovanjem. Ukoliko je za sada reč o još uvek razdvojenim funkcijama i institucijama (mada će se ove u perspektivi slivati u jednu celinu), danas je potrebno *intenzivirati optičaj ideja, odnosno saznanja*.

S jedne strane, potrebno je proučiti koliko se samoupravljači neposredno mogu uključivati u društvena istraživanja i time menjati sebe, svoju sredinu i uske institucionalno-naučne okvire. S druge strane, trebali bi prevazići sadašnju razdvojenost između istraživačke delatnosti i delovanja obrazovnih institucija. Još osnovna škola morala bi sa svojim učenicima potvrđivati analitičko-istraživačku orijentaciju u odnosu na svoju neposrednu društvenu sredinu; ana-

logno tome morale bi postupati i druge obrazovne institucije koje su još uvek suviše zatvorene u sebe. Informiranje je do sada bilo sfera sama za sebe koja nije imala svoju istraživačku bazu te je već time »ugrožena« njegova uloga.

11. Problem interdisciplinarnosti: samostalnost i povezanost

Postigli smo opštu sagledanost da nijedna sama naučna disciplina ne može zaobići suštinu razvojnih procesa koje u sebe uključuje samoupravljanje. Druga opšta konstatacija je da mi uopšte nemamo tradicije interdisciplinarnog istraživanja. Ono što bi moglo da služi kao zajednički imenilac trebalo bi da bude znak dijalektičkog prevazilaženja, a ne rezultat mehaničkog sabiranja pojedinih pristupa ili ukidanja specifičnosti tih pristupa koji su se formirali. I za odnose između naučnih disciplina također važi opšta zakonitost dijalektike odnosa između samostalnosti i povezanosti. Tek saznanja koja po svojoj opštosti budu mogla ponuditi dovoljan prostor i svim posebnim pristupima (koje će uključivati, a ne isključivati ili »nivelirati«) moći će da služe kao osnova za dijalektičko prevazilaženje pomenutih disciplinarnih tretmana. Na žalost, danas smo još u situaciji kada nemamo opredeljene identitete, tj. jasne predstave o specifičnim aspektima posmatranja pojedinih disciplina. Reč je o nepostojanju elementarne profesionalne kulture. Sopstveni je identitet (samostalnost) pretpostavka uspešnijeg, bogatijeg udruživanja.

12. Posebne sociologije i potrebe samoupravne društvene prakse

Intenzitet povezanosti društvenih disciplina sa samoupravnom praksom zavisao je takođe od stepena njihove raščlanjenosti, i od toga u kojoj meri se predmetna područja tih disciplina pokrivaju s predmetnim područjem delovanja pojedinih institucija u društvenoj praksi. U vezi kritičkog saznanja da opšte deklaracije ne menjaju stvari, moramo neprestano tražiti sve konkretnije i brojnije mogućnosti međusobnog prepletanja naučno-istraživačkog rada i delovanja po pojedinim područjima u društvenoj praksi.

Upravo za sociologiju kao »opštu uopštavajuću društvenu nauku« posebno važi da na tom opštem nivou ne nudi neposredno podsticaj za uspostavljanje veza sa samoupravnim subjektima u društvenoj praksi. S druge strane, retko kad se dokopamo toga da načelna opredeljenja, odnosno deklaracije, konkretizujemo. U našem bi slučaju to značilo uzeti u obzir oko *dvadeset*, više ili manje oblikovanih, *posebnih područja sociologije*. Sociologija se, npr. ne može povezivati s delovanjem samoupravnih interesnih zajednica ili uključivati u razrešavanje problema društvenog planiranja u okviru opštine ukoliko ostaje samo na nivou »opšte sociologije«.

Ukoliko, naime, uistinu uzmemo u obzir marksistički zahtev da stvari treba objašnjavati zato da bismo ih menjali, potrebno je to načelo u dovoljnoj meri konkretizovati tako da postane mobilizaciona snaga u odnosima među konkretnim subjektima.

Upravo takva, tesnija povezanost u jednom smeru istovremeno će, naravno, još više istaći zahtev u suprotnom smeru, zahtev za uopštavanjem i sintezom koji će prevazići disciplinarnu ograničenost i podele.

13. Akumulativnost znanja u društvenim naukama: uslovi i zadaci

U vezi razrešavanja i istraživanja problematike samoupravnog delovanja bilo bi potrebno u celini proučiti uzroke izuzetno niske akumulativnosti znanja,

posebno u nekim društvenim disciplinama (sociologija, politologija, i dr.). Ovaj problem govori o slaboj povezanosti naučnih radnika koji su angažovani u određenom saznajnom procesu i koji ili nemaju mogućnosti, ili ne osjećaju potrebu da u pristupu novoj temi-problemu uzmu u obzir već obavljene posao brojnih drugih. Postavlja se pitanje u kojoj je meri takvo stanje izraz starog, zanatskog načina delovanja, a koliko — neosvešćenosti ili neodgovornosti? U ovoj se temi takođe izražava problem pojmovne raščlanjenosti i teorijske povezanosti saznanja u okviru pojedinih disciplina, problem nerazvijene informatike.

14. Komparativno međunarodno istraživanje: samostalnost

Niz okolnosti, a posebno aktivna međunarodna uloga Jugoslavije te izvorna rešenja vidika samoupravnog društvenog razvoja, zahtevaju da temeljitije proučimo sadržaj i oblike međunarodnog komparativnog istraživanja. Ukoliko bismo dokazivali svoju samostalnost time da se izolujemo od sveta, neizostavno bismo zašli u stagnaciju. Dosadašnji razvoj na području društvenih nauka omogućava njihovu samostalnu ulogu kad bi se pojavile kao partner u međunarodnoj saradnji.

Problemski okvir za interdisciplinarno izučavanje socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji*

Uvod

Društveno-ekonomski i politički sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji izaziva široko interesovanje u savremenom svetu i već je postao predmet mnogobrojnih studija, kritičkih prikaza i interpretacija. To interesovanje nije ni slučajno ni prolazno. Ono ima svoje duboke korene u ukupnim uslovima života savremenog društva, koje karakteriše, generalno govoreći, protivrečnost između zahteva za humanijim i čoveka dostojnijim uslovima života i rada i preovlađujuće društvene realnosti u kojoj se čovek — radnik oseća sputan i podređen silama van domašaja njegovog uticaja i kontrole. Otuda sve veća preokupiranost pitanjima o mogućim istorijskim alternativama za danas preovlađujuće birokratske i tehnokratske odnose i tendencije. U takvim uslovima iskustvo zemlje koja već nekoliko decenija čini napore da u praksi oživotvori ideje samoupravne organizacije društva mora pobuđivati i privlačiti pažnju. Jer za Jugoslaviju, kako ističe drug Kardelj, »samoupravljanje više nije samo vizija i težnja progresivne socijalističke misli. Ono je i praksa i društvena stvarnost koja već tri decenije živi i kontinuirano se razvija«.

Sistematsko naučno proučavanje i istraživanje teorije i prakse samoupravljanja u našoj zemlji zaostaje međutim vrlo mnogo iza interesovanja koje je već stvoreno i, što je još važnije, iza akutnih potreba svesnog usmeravanja daljeg društvenog razvoja i izgrađivanja samoupravljačke svesti i ideologije.

Na okruglim stolovima o osnovnim disciplinama društvenih nauka koje je organizovao Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja i naročito u svodnim referatima dat je iscrpniji osvrt na stanje istraživanja problematike samoupravljanja u Jugoslaviji i ukazano na urgentnu potrebu da se tim istraživanjima da nov impuls i obezbedi šira organizaciona i materijalna osnova. To se može postići jedino ako se, uz puno poštovanje samostalnosti i samoupravnosti odgovarajućih naučnih institucija, ostvari nužna saradnja i koordinacija i udruže sada rasparčane snage i sredstva. Upravo tome cilju treba da služi zasnivanje jugoslovenskog istraživačkog makro-projekta u kome bi bili definisani glavni istraživački zadaci i utvrđen zajednički teorijsko-metodološki okvir za izvođenje pojedinih istraživanja.

To bi bio put da se obezbedi racionalizacija »podele rada« i istraživačkih zadataka u okviru pojedinih republika i pokrajina, komplementarnost brojnih parcijalnih istraživanja i uporedivost dobijenih podataka. Problemi koje bi trebalo interdisciplinarno istraživati primenom zajednički utvrđene metodologije i raznih metodoloških postupaka mogu se grupisati u četiri osnovna tematska kruga.

* Ovaj predlog pripremljen je u Jugoslovenskom centru za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj« u Ljubljani

1. Socijalizam kao svetski proces i samoupravljanje

Svetska kriza kapitalističkih produkcionih odnosa ali i etatičkih oblika njihovog prevazilaženja. Izraz te krize: univerzalne tendencije i pritisci u pravcu ukidanja, odnosno modifikovanja, najamnih odnosa i osvajanja novog položaja proizvođača na radnom mestu i u čitavom sistemu proizvodnje i raspodele. Manifestovanje ovih tendencija u svim tipovima savremenog društva i velike razlike u pogledu konkretnih oblika njihovog ispoljavanja kao i stvarnog domašaja i konkretne klasne sadržine ostvarenih ili projektovanih promena. Dirlne tačke i suštinske razlike između različitih oblika radničke participacije i samoupravljanja. Izučavanje različitih koncepcija i konkretne empirijske građe o participaciji i samoupravljanju u savremenom svetu. Samoupravljanje kao istorijska alternativa birokratizma i teokratizma i kao konkretno-istorijski oblik ostvarivanja društvenog oslobođenja rada.

2. Istorijski proces konstituisanja socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa

Protivrečnosti ekonomskog sistema »društva prelaznog perioda« koje se ne izgrađuje na sopstvenoj već na nasleđenoj društveno-ekonomskoj osnovi, to jest na istorijskom tlu delovanja zakona vrednosti, robno-novčanih odnosa i tržišta. Državna svojina kao prvi oblik podruštvljavanja sredstava za proizvodnju i njoj imanentne protivrečnosti. Ključni značaj kategorije dohotka i njena evolucija u teoriji i praksi socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Pravo radnika svake osnovne organizacije udruženog rada da odlučuju o dohotku i da ga svojim aktima raspoređuju i raspodeljuju — izraz i mera ukidanja najamnih odnosa. Istraživanje faktičkih slabosti u položaju udruženog rada (nizak stepen realne ekonomske i tehnološke integracije na samoupravnim osnovama; nejednakosti u raspodeljenosti osnovnih sredstava društvene reprodukcije među organizacijama udruženog rada, privrednim oblastima i teritorijalnim zajednicama; velika zavisnost udruženog rada od centara političkog odlučivanja u vezi s određivanjem uslova privređivanja). Odnos proizvodne i prometne sfere u pogledu raspolaganja dohotkom. Mogućnosti i ostvareni stepen »slobodne razmene rada«. Koncepcija i realni tokovi samoupravne integracije zasnovane na slobodnom udruživanju rada i sredstava. Ključno pitanje: izgrađivanje mehanizma ekonomski racionalne koncentracije i cirkulacije sredstava proširene reprodukcije pod neposrednom kontrolom udruženog rada. Tržišni, državno-administrativni i samoupravni instrumenti i oblici regulisanja odnosa među subjektima privređivanja. Plansko usmeravanje društvenog razvoja: protivrečnosti i razvojne perspektive samoupravnog planiranja.

3. Izgradnja političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije

Dijalektika odnosa političkog i samoupravnog organizovanja u procesu izastanja samoupravljanja u celovit sistem društvene organizacije. Nužne funkcije države u razvoju samoupravnih odnosa i institucije i konkretni oblici i pravci njenog odumiranja. Promene u obimu, sadržaju i načinu ostvarivanja državnih funkcija. Normativna sila države kao revolucionarno oružje menjanja društvenih odnosa, ali i ostvarivanja državne prinude nad društvom. Pojave i uzroci nepodudaranja i raskoraka između normativnog i stvarnog. Opasnosti i kon-

kretni oblici birokratskog subjektivizma i voluntarizma. Mogućnosti i današnje granice zamenjivanja normativne funkcije države samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem.

Ustavni koncept društveno-političke zajednice: nastanak, razvoj i konkretna primena. Organi društveno-političkih zajednica kao konkretni oblici spajanja državne vlasti i samoupravljanja i prevazilaženje dvojstva javne vlasti i društva.

Izgradnja političkog sistema u funkciji ostvarivanja istorijskih interesa radničke klase. Socijalistička demokratija zasnovana na pluralizmu samoupravnih interesa. Suštinske razlike u odnosu na sisteme političkog pluralizma interesa i monolitističke sisteme zasnovane na državno-svojinskom monopolu. Teorijska i praktično-iskustvena analiza revolucionarnih promena koje samoupravljanje izaziva u sferi artikulacije interesa i mogućnosti njihove neposredne demokratske konfrontacije i sinteze. Problemi samoupravne integracije interesa oko novih produkcionih odnosa. Osnovno pitanje samoupravne demokratije: kako da se novi položaj čoveka u udruženom radu izrazi što potpunije i što neposrednije i na planu političkog odlučivanja u užim i širim društveno-političkim zajednicama. Analiza institucije i prakse delegatskog sistema s ovog stanovišta. Nužni obim političkog posredovanja u artikulaciji interesa i negativna politizacija interesnih konflikata. Neophodna i ključna uloga Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija u povezivanju i sintezi neposrednih i dugoročnih, parcijalnih i opštih interesa radničke klase i udruženog rada.

Povezanost i međuzavisnost samoupravne transformacije osnovnih produkcionih odnosa i razvoja jugoslovenskog federalizma. Jedinstvo i protivrečnost nacionalnih i klasnih interesa u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

4. Filozofsko-antropološki, sociološki i etički problemi samoupravljanja

Oslobođenje klase i oslobođenje ljudske ličnosti. Proletarijat kao klasa koja oslobađajući sebe oslobađa nužno i čitavo društvo od uslova klasne podeljenosti i neslobode. Dezalijenacija čoveka — proizvođača u sferi rada i reprodukcije uslova sopstvene društvene egzistencije — bitna pretpostavka i osnova svih drugih vidova emancipacije pojedinca kao svestrano razvijene i slobodne ljudske ličnosti. Samoupravni put i konkretne forme izgrađivanja društva u kome je »slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve«. Etičke i idejne implikacije pretvaranja radnika u udruženom radu u subjekta odlučivanja o sredstvima, uslovima i rezultatima sopstvenog rada. Reperkusije ukidanja hijerarhijskih odnosa, najamništva i podaništva i na tome zasnovanih moralnih normi i standarda ponašanja. Ostaci psihologije najamnog rada i birokratsko-tehnokratskog mentaliteta. Grupno-svojinski egoizam i njegovi današnji izvori. Problemi samoupravne socijalizacije ličnosti i uloga koju u tom pogledu imaju pojedine institucije i odnosi u udruženom radu i procesima političkog odlučivanja. Identifikovanje pojedinca sa užom i širom samoupravnom zajednicom i uticaj koji ono vrši na shvatanje i razumevanje sopstvenih interesa i potreba. Oblici institucionalizacije interesa i njihovo dejstvo na svest i ponašanje pojedinaca i društvenih grupa.